

centenar

1895-1995

machiavelli

principele

Coperta de DUMITRU VERDEȘ
Ilustrație: Stema Florenței în sec. XV

Traducerea a fost făcută după volumul Niccolò Machiavelli — OPERE v. I.
Il Principe, Feltrinelli Editore, Milano, 1960

niccolò machiavelli

principele

ESEU

TRADUCERE, TABEL CRONOLOGIC, NOTE
ȘI POSTFAȚĂ DE NICOLAE LUCA
PREFAȚĂ DE GH. LENCAN STOICA

Martie
1996

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1995
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Ediția a II-a;
Pentru ediția de față toate drepturile sînt rezervate Editurii Minerva (B.P.T.)

ISBN 973-21-0412-0

PREFAȚĂ

NICCOLÒ MACHIAVELLI TEORETICIAN ȘI FILOSOF AL POLITICII

1. De o jumătate de mileniu numele lui Machiavelli este rostit în marile cancelarii diplomatice sau în cele ale guvernanților — aproape fără excepție — el aflându-se, însă, și în cărțile și studiile celor care s-au ocupat mai mult și mai în profunzime de analiza politicii și a relațiilor dintre state.

Machiavelli a fost, deopotrivă, adorat și contestat: sînt numeroase tomurile — biblioteci întregi chiar — ce i-au fost dedicate și care îi interpretează opera.

Din păcate, de cele mai multe ori, ideile i-au fost și îi sînt răstălmăcite. Totuși, e cert că nu Machiavelli poate fi făcut răspunzător de toate răstălmăcirile, ci tocmai aceia care, prin el, au căutat să-și găsească justificarea, să-și motiveze sau să-și întemeieze o acțiune ori o faptă, adesea chiar împotriva mersului firesc al lucrurilor, al istoriei.

De aici și trimiterea repetată, uneori fără scrupule, la celebrul florentin, în situații dintre cele mai contradictorii, făcută de politicieni de toate nuanțele, întrucît, cum bine se știe, scoase din context, ideile sale au putut fi folosite la orice și de oricine; cum ar fi, de exemplu, de Mussolini și Stalin în secolul nostru, sau de spirite mari și profunde ca Montesquieu și Rousseau ori de mari oameni politici de acțiune ca Richelieu și Napoleon, Metternich și Bismarck, în perioade de ample schimbări politice.

Iată, deci, numai cîteva argumente favorabile prezentării vieții și operei lui Niccolò Machiavelli în așa fel încît faptele și gândurile lui să ne apară și astăzi într-o lumină tot mai clară. Numai astfel ideile, dar și investigațiile operate de Machiavelli pot fi date drept modele pentru contemporanii noștri.

Dar aproape tot ceea ce ne-a lăsat florentinul este rodul unei strălucite combinații într-o formidabilă intuiție istorică, o cultură clasică aleasă și o excepțională capacitate de a racorda aceste calități la o realitate tulburătoare, într-o continuă schimbare și răsturnare de situații, el dovedindu-se, în acest fel, un fin analist și observator al vieții sociale, un cercetător în stare să surprindă și să ofere cele mai obiective și precise sinteze cu privire la evenimentele istorice în curs de desfășurare, evenimente care, în vremea lui Machiavelli, erau dintre cele mai tulburi.

În peninsula domnea un anumit echilibru, desigur, destul de precar, bazat pe un sistem de alianțe, fapt ce i-a asigurat întregii Italii pacea atât de necesară prosperității și dezvoltării pe toate planurile. Dar dintre toate statele ce formau Italia acelor vremuri, Florența poate fi considerată ca fiind capitala echilibrului și Renașterii sau, cum spunea istoricul Giuliano Procacci, „axul acestui echilibru și păstrătoarea păcii și a libertății”.

Dar în anul 1494, odată cu invazia armatelor regelui Carol al VIII-lea al Franței, echilibrul stabilit prin pacea de la Lodi (1454) avea să se prăbușească. În consecință și libertatea Italiei avea să rămână doar de domeniul trecutului. Pentru italieni, însă, se pregătea „catastrofa”, cum apreciau înșiși contemporanii acelor vremuri, adică intrigi, combinații, alianțe, ligi cînd strînse, cînd desfăcute, toate sub semnul incoerenței, căci fiecare avea în vedere doar interesul lui imediat, interes care se schimba de la o zi la alta.

Nimeni nu putuse împiedica intrarea francezilor în Italia. Rivalitățile dintre cei puternici și orbirea politică făcuseră, însă, ca totul să apropie catastrofa.

În fruntea celor răspunzători de asemenea situației se afla Ludovico il Moro (Ludovic Maurul), regentul ducatului de Milano. Duce legitim era Gian Galeazzo Sforza, fiul lui Galeazzo Maria, asasinat în anul 1476, dar acesta fiind un tînăr bolnăvicios, incapabil să guverneze, în locul lui cîrmuia unchiul său, Ludovic, un bărbat șiret și îndrăzneț. Ludovic a umplut Italia cu tot felul de planuri și promisiuni și a izbutit să atragă de partea sa cîteva din personajele cele mai puternice. Venetia s-a ținut deoparte, tainică și enigmatică, însă nu fără a acționa în propriul ei interes. Alexandru al VI-lea, instalat la Vatican cu „neamul lui de lupi flămînzi”, cu jîtoarele și curtezanele lui, nu are încă o politică sigură; șovăie, se apropie de aragonezi, strică relațiile cu Ludovic Maurul, se împacă iarăși cu el, trădează pe unii și pe alții.

¹ Vezi Constantin C. Ionescu — *Machiavelli*, București, Editura „Cultura națională”, f.a., p. 19.

își pierde capul și se încurcă în propriile ițe. Piero de' Medici, care nu știuse să fie nici cu francezii, nici contra lor, fusese izgonit de florentinii sătui de o tiranie slabă și oscilantă, iar Florența se întorcea la formele ei republicane. Cufund îl va avea în fruntea sa pe Savonarola și va trăi o experiență tragică.

Așadar, Italia nu mai exista nici măcar ca un sistem de alianțe destul de prielnic pentru italieni. Rămânea doar o simplă expresie geografică.

Un om, într-adevăr cu scilipiri de geniu, se gândea, totuși, chiar în acele clipe tragice, la adevărata Italie, la poporul ei și încerca să depășească situația catastrofală, imaginându-și mari proiecte.

În vremea invaziei lui Carol al VIII-lea Machiavelli era încă un simplu om din mulțime, un spectator ca oricare altul și care nu putea împiedica nimic din ceea ce îi ducea țara la pieire. Cu atât mai mult n-o putea ajuta pentru că era încă tânăr și chiar în acei ani, plini de amărăciune pentru întreaga peninsulă, se năștea și vocația lui pentru politică și istorie. Își notează tot ce vede, pe hîrtie sau în memorie, încearcă să afle cauzele a tot ce se întîmplă. Mai târziu, cînd va fi în slujba Signoriei Florenței, va începe să caute și în arhive și să extragă datele esențiale din rapoartele și scrisorile contemporane cu evenimentele pe care le trăiește; acestora le adaugă, în notații scurte și însemnări tăioase, propriile lui impresii: un admirabil material pentru un istoric. Dar ceea ce l-a zguduit mai mult a fost intrarea regelui Franței în Italia și ușurința cu care năvălitorul a străbătut toată Italia. Credem că din acel moment i-a încolțit în minte ideea care i-a dominat viața și opera, anume aceea de a face ceva extraordinar pentru patria sa, atît cu gîndul cît și cu fapta.

Se născuse la 3 mai 1469, la Florența. Se trăgea dintr-o veche familie toscană, cu o bună noblețe orășenească („popolani grassi”), familie de guelfi, izgoniți din Florența după bătălia de la Montaperti.

Nu se cunoaște aproape nimic despre copilărie, dar, în mod sigur, a avut parte de o strîmtorare materială de care nu va scăpa toată viața. La fel, nici despre școlile urmate de Machiavelli nu se știe aproape nimic, dar nu e nici o îndoială în privința studiilor urmate care i-au putut oferi o cultură și o pregătire clasică. Fără această pregătire nu s-ar fi putut angaja ca secretar la Signoria Florenței. Chiar această alegere constituie un puternic argument care confirmă ideea că avem de-a face din capul locului cu un cărturar. Fiindcă era ceva obișnuit la Florența ca în slujbele plătite ale Signoriei să fie numiți „oameni învățați, pătrunși de cultura clasică, care să știe să scrie elegant latinește, să compună epistole abile și să facă discursuri elocvente”. Machiavelli fusese angajat, la vîrsta de 29 ani, cu însărcinarea de a rezolva problemele interne ale cancelariei. Dar i se încredințează în plus și funcția de

secretar al *Celor Zece*, funcție ce viza și atribuții privind rezolvarea unor afaceri externe. El se va ocupa de toate aceste probleme pînă în luna noiembrie a anului 1512 cînd, după căderea Republicii, nu-i mai este acceptată nici o însărcinare politică oficială. În ciuda insistențelor sale repetate, familia de Medici nu-i va mai satisface niciodată doleanțele.

Pînă la angajarea în slujba Republicii, Machiavelli văzuse atîtea evenimente petrecîndu-se la Florența și în Italia, răsturnări ale unor orînduiri politice, ridicări și prăbușiri de oameni, invazii străine, intrigi și scandaluri, încercări îndrăznețe alături de lașitate și de umilințele neputinței, încît încă de tînră adunase un vast material, în care mintea lui ageră se străduia să introducă o logică, o ordine, o explicație satisfăcătoare. De acum înainte însă (deci din anul 1498) el va participa direct, aflîndu-se chiar în miezul celor mai importante dintre evenimentele ce vor avea loc. Îl va cunoaște, astfel, îndeaproape pe Cesare Borgia, pe care îl va admira în mod deosebit, luîndu-l drept model în realizarea celei mai vestite lucrări pe care a scris-o. Va fi la Roma în anul 1503 cînd, murind papa Alexandru al VI-lea, în cadrul unui conclav agitat a fost desemnat succesor al acestuia Iuliu al II-lea. În anul 1509 se va afla în mijlocul evenimentelor legate de războiul venețian și va fi, totodată, martor al crizei statului venețian. Dar cea mai importantă experiență pentru formarea sa provine din repetatele călătorii și misiuni diplomatice efectuate în Franța.

Pornind de aici, Machiavelli a putut să-și dea seama imediat de superioritatea politică și socială a monarhiei absolute franceze asupra organismelor dezbinat și eterogene ale statelor italiene. Totul va constitui subiectul lucrării *Relatare despre Franța*.

În toți cei paisprezece ani cît a stat în funcția de secretar al Florenței, Machiavelli a intrat în legătură, într-un fel sau altul, cu oameni politici de seamă ai epocii lui. S-a întîlnit oficial cu papi, regi, împărați și principii; a surprins în cele mai diferite ipostaze oameni stăpîni pe firele cele mai ascunse ale treburilor statului, fapt ce a contribuit la ascuțirea spiritului și la îmbogățirea experienței. Aproape fiecare an a însemnat pentru Machiavelli o călătorie importantă și un nou contact cu oamenii puternici ai vremii. Sînt pline de semnificații misiunile sale, începute cu anul 1499, cînd îl găsim pe lîngă Caterina Sforza, contesă de Imola și Forlì, sau întîlnirile sale cu Ludovic al XII-lea, dar mai ales misiunea de la Urbino din anul 1502, pe lîngă Cesare Borgia, care se prelungește apoi timp de patru luni. A fost un prilej binevenit de a-l cunoaște pe ducele de Valentino, cum era numit fiul papei Alexandru al VI-lea. Merită a fi menționată și misiunea lui Machiavelli din anul 1507 pe

lingă împăratul Maximilian I de Habsburg, când are posibilitatea să cunoască Elveția, unele orașe germane și sudul Tirolului.

La sfârșitul anului 1512, evenimentele se precipită. Liga de la Cambrai, în care Franța se găsea alături de papă și de spanioli, se desface. Se constituie însă Liga Sfântă, cu un scop opus, avându-l în frunte pe papa Iuliu al II-lea, care începe, alături de spanioli, lupta hotărâtă împotriva armatelor lui Ludovic al XII-lea. În același an se restaurează la Florența stăpînirea Medicilor. Machiavelli, care fusese unul dintre secretarii Republicii de curînd răsturnate și care colaborase activ la organizarea milițiilor acesteia, a fost, firește, înlăturat, ba chiar suspectat de legături cu o conspirație împotriva Medicilor și, ca urmare, închis și torturat. Eliberat în urma alegerii ca papă a lui Leon al X-lea, s-a văzut dat la o parte din viața publică și s-a retras în casa lui de la țară, la San Casciano. Datorită acestei pauze forțate și dureroase, întrerupte de călătorii și popasuri la Florența, unde a participat la conversațiile din grădina familiei Rucellai, s-au născut *Principele* și *Discursurile*, două opere fără de care gîndirea politică modernă ar fi fost serios afectată în dezvoltarea și fundamentarea sa.

Se spune, chiar, că anii cuprinși între această retragere forțată și reîntoarcerea în viața publică în 1525, pentru scurt timp și cu misiuni secundare, alcătuiesc perioada cea mai rodnică a vieții lui.

2. Neîndoielnic, ca reprezentant de seamă al Renașterii, Niccolò Machiavelli a fost unul dintre titanii gîndirii și pasiunii alături de Leonardo da Vinci. Luptător activ cu fapta și cu gîndul, el a lăsat posterității o operă bogată și complexă, izvorîată atît din scripirea de geniu a personalității sale cît, mai ales, din cercetarea lucidă a faptelor și evenimentelor care s-au desfășurat în acea vreme, din surprinderea și analiza realistă a cauzalității și condiționării lor complexe. Așadar, se poate spune că Machiavelli e primul gînditor de presigiu care își îndreaptă atenția asupra societății și o abordează „cu rigoare logică și distanțare științifică”.

Prin concepția sa despre lume gînditorul florentin avea să deschidă perspective largi pentru dezvoltarea științei cu privire la om și societate. Machiavelli identificîndu-se, de altfel, cu întreaga „conștiință și gîndire a secolului”, — după cum preciza mai tîrziu istoricul literaturii italiene, Francesco de Sanctis. O asemenea concepție se rezumă, în esență, la teza următoare: a cerceta lucrurile „în adevărul lor „efectiv”, fundamentul cunoașterii fiind, după Machiavelli, „adevărul faptelor” (*la verità effettuale*) eliberate de utopisme și de abstracții scolastice: „sîndu-mi mie în gînd să scriu lucruri folositoare pentru cei care le pricep, mi s-a părut mai potrivit să mă

îndrept spre adevărul concret al faptelor decât spre simpla închipuire. Căci mulți și-au imaginat republici și principate care nu s-au văzut vreodată și pe care nu le-au cunoscut să fi existat în realitate².

În acest fel, prin Machiavelli, se rupe orice înveliș al formei doctrinare, el ridicându-se împotriva arbitrariului și speculațiilor, arătând că numai în om se pot găsi „forțele” și „legile” care-l conduc, însă numai „datorită propriilor calități”³. Lumea este așa precum o facem noi, iar fiecare om își este sieși providență. Iată, deci, logica după care își concepe gânditorul florentin, rînd pe rînd, *Discursurile*, *Istoriile florentine* și *Dialogurile cu privire la armată*. În toate lucrările, însă, Machiavelli încearcă să impună adevărul și-l demonstrează cu argumente de ordin „laic” sau din trecutul istoric.

Apelul la pildele antichilor, de exemplu, îi servește gânditorului italian pentru comentarii care se ridică la nivelul unei filosofii asupra istoriei și organizării societății și care conferă umanismului său acorduri grave, sincere, nelipsite de patos atunci cînd se aduce în dezbatere ideea de patrie și libertate. „Machiavelli e cu totul un om al epocii sale.”⁴ El scrie pentru cei care nu știu, pentru clasa revoluționară din timpul său, poporul și națiunea italiană. În același timp, Machiavelli va fi acela care, înainte de Fr. Bacon, va milita pentru confirmarea cunoașterii directe și a experienței și, tot înaintea lui, va înlătura idolii falselor valori, descoperind substratul interesat al propagării unora dintre credințele religioase sau surpînd din temelie dogma infailibilității celui mai înalt prelat. Era, de fapt, cerința epocii, pe care el încerca să o exprime, iar ceilalți contemporani ai săi n-aveau decât s-o recunoască. De altfel, nu va trece multă vreme și ceea ce Niccolò Machiavelli a făcut în domeniul istoriei și al societății, va aplica în mod admirabil Galileo Galilei în științele naturii⁵. El a fost un umanist al Renașterii⁶ și un filosof al politicii. Ca exponent al burgheziei florentine din care se trăgea, cercetarea lui Machiavelli îi servea acesteia. În lupta ei pentru ascensiune, prin analizele sale atente referitoare la țesătura complexă a lumii politice contemporane lui, ori prin concluziile politice avansate și lipsite de prejudecăți, gânditorul florentin s-a dovedit a fi unul dintre cei mai importanți ideologi ai Renașterii italiene, devansînd cu mult, ca un veritabil precursor, marile idei ale

2 Vezi cap. XV, p. 79.

3 Vezi cap. VI, p. 26.

4 A. Gramsci — *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno*, Torino, Ed. Einaudi, 1964, p. 14.

5 Francesco de Sanctis — *Istoria literaturii italiene*, București, ELU, 1965, p. 541.

6 Cf. Émile Namer — *La philosophie italienne*, Paris, Seghers, 1970, p. 54.

iluminismului ce se vor afirma mai târziu. Bun cunoscător al vieții politice din peninsula și din Europa, deoarece Machiavelli a lucrat ani de-a rândul în postul de secretar al republicii florentine, are, în consecință, prilejul de a cunoaște în mod amănunțit viața politică internă și, îndeosebi, culisele diplomației europene din acea perioadă. A înaintat, în acest sens, numeroase rapoarte obiective cu privire la stările de lucruri din țară și din statele vecine (Franța și Germania). S-a aflat, astfel, în miezul tuturor marilor probleme politice ale Italiei din epoca sa. Distinge, în acest fel, în istoria Florenței luptele interne din rândul nobililor, conflictul claselor vechi nobiliare cu poporul (de fapt cu burghezia bancară, manufacturieră și comercială), divergențele dintre popor și plebe (meseriași și ajutoarele lor)⁷. Dincolo, însă, de observațiile sale realiste cu privire la stările sociale și opoziția dintre ele, deosebit de prețioasă ni se pare sublinierea de către gânditor a determinării grupurilor de interese legate de posesiunea unor bunuri materiale.

După căderea republicii, însă, Machiavelli, pierzându-și slujba, se retrage la țară unde își redactează operele sale principale, începînd cu acele *Discursuri asupra primelor zece cărți din Tit Liviu*, în care scriitorul comentează dezvoltarea istoriei romanilor în lumina experienței politice a timpurilor prezente. Astfel, în viziunea lui, istoria este „maestră a acțiunilor noastre”⁸, știința cea mai necesară omului, pentru că ea îi descoperă ceea ce în primul rînd îl interesează: fericirea pe care o poate obține prin cunoașterea și stăpînirea soartei.

El își va scrie, tot în aceeași perioadă, mai precis în anul 1513, cartea sa fundamentală, intitulată *Il Principe* (Principele), redactată numai pe parcursul citorva luni. Este opera cea mai controversată, dar și cea mai cunoscută, reprezentînd, așa cum preciza mai târziu Gramsci, un adevărat „manifest politic”⁹. *Principele* este astfel „o lucrare vie” despre modul în care trebuie să se constituie statul. Machiavelli analizează situația grea existentă în peninsula italiană, în acea perioadă, considerînd că salvarea poate surveni numai prin înfăptuirea unității teritoriale a întregii Italii, pe care numai un principe ar fi putut s-o înfăptuiască. *Principele* pleacă de la cercetarea istoriei contemporane, propunînd un program de acțiune în vederea formării statului italian. Criteriul acțiunilor principelui, scrie Machiavelli și în *Discursuri*, ca de

⁷ N. Machiavelli — *Istoriile florentine*, București, Editura științifică, 1967, p. 196.

⁸ N. Machiavelli, — *Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati*, în *Opere*, a cura di Mario Bonfantini, Riccardo Ricciardi Editore, Milano-Napoli, 1954, p. 430.

⁹ A. Gramsci — *Noie sul Machiavelli...*, op. cit., p. 4.

altfel și în *Principele*, este binele comun și, oricât ar fi ele de neobișnuite, sînt totuși juste dacă urmăresc acest scop: „Este necesar ca, atunci cînd fapta merită a fi învinuită, scopul ei să o scuze”¹⁰. Autorul mărturisește că a dorit să scrie un manual de utilitate practică pentru un monarh absolut care ar salva Florența de la pieire. Prin urmare, *Principele* trebuie înțeles în lumina unui anumit moment, precis circumscris, din istoria Florenței. În fiecare pagină autorul face trimiteri la evenimente contemporane recente și la altele aflate în curs de desfășurare. Lucrarea ne apare ca un tratat alcătuit sistematic, în care se deosebesc limpede părțile constitutive, teza fundamentală și argumentarea ei. Conținutul ei corespunde titlului, deoarece Machiavelli nu expune o teorie generală despre stat și nici nu-și propune o simplă cercetare asupra statelor contemporane, ci prezintă cititorului pe conducătorul de stat necesar Italiei în acel moment; și teoria a rămas actuală multă vreme după aceea. El avansează ideea distincției dintre morală și politică, considerînd politica un domeniu autonom. În *Principele* autorul surprinde sensul exact al evenimentelor recente, semnificația lor, cu scopul de a deduce din ele concluzia cea mai logică. Numai astfel această concluzie, bine fundamentată, se poate converti în norme de conduită în vederea unor acțiuni politice. *Principele* este deci un tratat de teorie politică în care se vorbește despre arta de a guverna și a conduce statele. Și pe bună dreptate, autorul lui a fost socotit drept întemeietorul științei politice deoarece a știut să vadă cu deplină luciditate importanța reală și rolul moralei, iar în momentul în care a arătat care sînt căile de preluare a puterii de către clasa politică cea mai îndreptățită, i-a precizat acesteia normele în numele cărora să acționeze.

A separat politica de morala feudală pentru a o coordona cu morala burgheză.

Machiavelli nu a inventat asasinatul politic, nu a descoperit modalitățile de guvernare a statelor cucerite, nu a dat lecții de... „machiavellism”, ci s-a străduit să constate fenomenul istoric și evoluția acestuia rezultată din desfășurarea evenimentelor contemporane, a tras învățămintele necesare pentru orașul său și pentru întreaga Italie. „Cu Machiavelli s-a întîmplat același lucru ca și cu Petrarca. A dobîndit numele de petrarchism acel aspect al operei care la Petrarca este ceva întîmplător, dar care este totul la imitatorii lui. La fel s-a numit machiavellism ceea ce e secundar și relativ în doctrina lui Machiavelli și s-a uitat ceea ce e permanent și absolut în ea. Astfel s-a născut

¹⁰ N. Machiavelli — *Discorsi sopra la prima Deca di Tuo Livio*, în *Opere*, vol. I, Cartea I, cap. IX, Edizioni Valdonega, Verona, 1968, p. 116.

un Machiavelli convențional, văzut dintr-o singură latură și din cea mai puțin interesantă. Este timpul să-i întregim imaginea¹¹.

Vorbind, de exemplu, despre necesitatea unei coerențe și compatibilități între mijloace și scopuri, mijloacele potrivit opiniei lui neputând fi folosite oricum, ci numai atunci când înfăptuirea unui mare program (cum a fost înfăptuirea statului) le impune, Machiavelli avea să argumenteze pe larg motivele care l-au determinat să facă o asemenea alegere: „Ia seama că sîntem în vremuri corupte“, arăta cu claritate Machiavelli, iar „dacă mijloacele sînt acestea și lumea e astfel făcută, vina nu e a mea“¹².

De aceea este nevoie să fie revizuită tendința de identificare a operei gânditorului florentin cu... machiavellismul, desigur nu trecînd peste limitele și condiționările istorice inerente omului și scriitorului politic. Din păcate a servit prea des doar ca pretext sau drept paravan al unor opinii și poziții ce exprimă uneori interese aflate în opoziție, ori a fost mobil și scut al unor fapte de culise. O valorificare științifică solicită, deci, depășirea identității dintre Machiavelli și... machiavellism, ultimul fiind aproape mereu o noțiune complexă, de tactică politică și normă morală.

Gînditorul florentin a reprezentat, însă, acel demers novator de acum 500 de ani prin care s-a înfăptuit renunțarea completă la viziunea religioasă asupra statului și puterii, făcînd să reapară la lumina zilei „ideile politice“ ale unor autori antici, precum Tit Liviu, Plutarh, Cicero și aceasta numai după o răsturnare a valorilor politice medievale și după construirea unei scări ierarhice proprii. După cum se știe, Machiavelli a pus în prim plan unitatea națiunii italiene, iar în plan secund, siguranța statului, forța și puterea acestuia. Asemenea valori îndeamnă și astăzi, după aproape cinci secole de la afirmarea lor, la reflecții adînci și pătrunzătoare. N-ar fi atunci cazul să se înlătore vîlul și să dispară cu totul prejudecățile ori magia ce mai învăluie încă numele lui Machiavelli?

Pe linia preocupărilor legate de constituirea și dezvoltarea statului (italian), secretarul florentin a încercat să sublinieze ideea necesității formării milițiilor populare (armata), fiind astfel considerat drept „primul iacobin“, după analizele lui Gramsci¹³. Dialogurile *Despre arta războiului și Istoriile florentine* vin să continue din plin aceste acțiuni ale sale.

Dar autorul *Principelui* se dovedește a fi și un excelent moralist, adică un observator atent și inteligent al oamenilor, al acțiunilor lor. În nuvela *Belfagor*

¹¹ Fr. de Sanctis, *op. cit.*, p. 567.

¹² Cf. Fr. de Sanctis, *idem*, p. 568.

¹³ A. Gramsci: „... è di identificare un giacobinismo precoce del Machiavelli“, în *Note sul Machiavelli...*, *op. cit.*, p. 7.

arcidiavolo, scrisă de Machiavelli probabil în anii de tinerețe, el ne apare ca un demn continuator de mare talent a lui Boccaccio, realizând o literatură satirică de inspirație populară.

În anul 1518 Machiavelli a scris și *La Mandragola* (Mătrăguna), o satiră antireligioasă, apreciată a fi cea mai bună comedie din epoca Renașterii. Toate acestea înfățișază, credem, pe deplin, imaginea completă cu privire la acela care a fost cu adevărat un „titan”, un titan al gândirii, dar și al faptelor și acțiunilor cutezătoare. A murit în anul 1527.

Cunoscut posterității mai ales prin lucrarea sa *Principele*, Machiavelli a fost totuși contestat uneori atât de grupurile sociale progresiste, cât și de cele conservatoare. În schimb, unii reprezentanți ai Risorgimento-ului italian l-au descoperit și l-au apreciat aproape integral, iar Antonio Gramsci a reușit să ne ofere o autentică valorificare a ideilor și acțiunilor marelui gânditor florentin.

3. Așa cum s-a putut observa până acum, principalele lucrări ale lui Machiavelli sînt *Principele*, *Istoriile florentine* și *Discursurile*.... Prin intermediul lor secretarul florentin își valorifică forța creației sale, contribuind, astfel, în mod decisiv la înnoirea și reșezarea unor domenii fundamentale ale cunoașterii politicii. Ei ne apare, în acest sens, drept un veritabil teoretician politic în *Principele*, un remarcabil filosof al istoriei în *Discursuri*, iar *Istoriile florentine* îl vor consacra ca istoric redevabil.

Ca teoretician al politicii el va aborda, mai întîi în *Principele*, cum e și firesc, problemele legate de organizarea statului, interesîndu-l mai puțin forma (monarhie sau republică), dar, îndeosebi, conținutul acestuia (sensul existenței statului).

Cu toate că necesitățile vremii îl vor obliga la un moment dat pe Machiavelli să se pronunțe pentru monarhie, atitudinea sa nu pare deloc conjuncturală, el sugerînd ca fiind utilă sau rațională o formă sau alta de guvernare în funcție de împrejurările concrete.

De aceea ar fi greșit să se spună că în *Principele* ar susține monarhia, iar în *Discursuri*.... republica. Mai exact, se poate spune că și într-o scriere și în cealaltă, tezele sale decurg din observarea faptelor, a adevărului lor efectiv. Ca poziție de principiu, însă, Niccolò Machiavelli este, în mod hotărît, de partea Republicii, a republicanilor. Elogiul republicii romane făcut în cadrul comentariilor pe marginea istoriei lui Tit Liviu demonstrează, implicit și explicit, atitudinea unui republican, a unui gânditor antifeudal, care vorbește nu în termenii secolului al XVI-lea, ci parcă în cei ai secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea¹⁴. Și, apoi, mai e ceva foarte important ca bun „cetățean” al

¹⁴ Cf. *Istoria filosofiei moderne și contemporane*, vol. I, București, Editura Academiei, 1984, p. 186.

Florenței și ca patriot, el îi dorea orașului său și forma de conducere cea mai potrivită. Pentru că, după nesfârșite lupte, convulsii și reforme, Florența ajunsese să întemeieze un stat pe principiul suveranității colective, cu forme din ce în ce mai democratice, cu participarea cât mai largă a tuturor claselor aflate la cîrmuire. Pe drept cuvînt Burckhardt o consideră drept „primul stat modern al lumii”¹⁵.

Cît privește scrierile fundamentale ale lui Machiavelli, cercetătorii avizați au stabilit că ar exista o strînsă corelație între *Principele* și *Discursuri*... și, desigur, nu numai temporală. După cum se știe, *Principele* a fost scris într-o scurtă întrerupere de la munca sa istovitoare „privind studiul artei statului”, deci, de la redactarea *Discursurilor*.... prin urmare este cert că cele două lucrări au fost concepute, inițial, ca o singură carte în mai multe volume. De altfel, trimiterile de la o carte la alta sînt destul de numeroase. Chiar într-unul din primele capitole ale *Principelui* Machiavelli afirmă că „Jasă raționamentul despre republică pentru mai tîrziu” (într-o altă carte), cînd îi va acorda mai mult spațiu, cum am spune noi astăzi. Așadar, *Discursurile*..., terminate mai tîrziu, reprezintă o operă lucrată mai pe îndelete față de *Principele*, lucrare ce pare a fi făcută „dintr-o dată” prin dimensiunea ei, prin forma de expresie incisivă, fără digresiuni sau dezvoltări mai ample, cu un scop imediat, răspunzînd, parcă, unei comenzi sociale de moment, unei nevoi urgente. Era, de fapt, nevoia de a se elabora un program clar de acțiune în vederea unificării Italiei. Împrejurările o cereau.

Referitor la *raportul* dintre asemenea *împrejurări*, *virtute* și *prudență*, Machiavelli va surprinde în mod strălucit dialectica în însăși această operă devenită celebră: *Principele*. Să consemnăm, totuși, faptul că exegeți precum Giuliano Procacci, insistă foarte mult în abordările lor asupra exigenței unei interpretări unitare a celor două lucrări.

O asemenea unitate însă — avea să sublinieze Procacci mai departe — nu poate fi concepută în mod aprioric, ci doar ca o „unitate organică și vie” a unui proces de cercetare și meditație, desfășurat prin pauze, dispute și contradicții, întrucît *Principele* și *Discursurile*... au fost gîndite și scrise într-o perioadă de timp relativ scurtă și sînt rodul „unui travaliu intelectual deosebit, intens și concentrat”¹⁶. Este un travaliu ce se reflectă din plin în proza și stilul aparte al secretarului florentin, în „acest tip nou și liberal de proză” în care sintaxa „e conștientă deja de libertatea și individualitatea sa”, iar

¹⁵ C. Antoniadă, *op. cit.*, p. 11.

¹⁶ Giuliano Procacci — *Introduzione alla „Il Principe” e „Discorsi”*, Milano, Feltrinelli Editore, 1960, p. XXXIX.

raționamentul de tipul piramidei scolasticilor cedează tot mai mult locul „raționamentului în formă de lanț” al prozei științifice moderne. Numai astfel cititorul poate avea în mod conștient impresia că asistă și e chemat să participe intens la un laborios proces de cercetare, cu îndoielile și contradicțiile specifice presărate la tot pasul.

Aceasta e proza lui Machiavelli. În concepția lui, nu e admisă niciodată figura unui magistru, ce apare în ochii discipolului drept un deținător al adevărului unic. Dimpotrivă, în analizele sale, discipolul sau cititorul e mai degrabă solicitat și provocat, e invitat a-i fi solidar autorului în depășirea și încercarea de a soluționa din multiplele îndoieli și incertitudini ivite într-un proces de investigare. Iată de ce proza lui Machiavelli e considerată a fi o proză modernă, iar ca scriitor în proză unii îl consideră ca fiind egalul lui Dante.

Stilul lui e, totuși, oglinda cea mai fidelă a unei gândiri profunde, antrenate pînă la capăt în căutarea adevărului. Cînd scrie, de exemplu, *Principele*, Machiavelli are în permanență toate aceste premise „epistemologice”. El știe bine că în acea împrejurare dată e foarte greu — aproape imposibil — să înfăptuiască unitatea patriei sale dragi, dar, în ciuda unui asemenea fapt, el sondează realitatea. O „sorțează”, am putea spune. Și, deși constată că mulți oameni au părerea că împlinirile lumii sînt în așa fel orînduite de Dumnezeu și de soartă, încît acțiunii omenești îi rămîne prea puțin teren de manifestare, el protestează împotriva unei asemenea păreri. Protest făcut în numele unei nobile idei și anume al aceleia potrivit căreia voința noastră liberă nu trebuie niciodată negată. Apoi, nu secretarul florentin a afirmat, în mod explicit, că în politică aproape întotdeauna „imposibilul poate deveni posibil”? El consideră, astfel, în *Principele* că „soarta este stăpîină pe o jumătate din acțiunile noastre, dar că tot ea ne îngăduie că cîrmuim noi singuri cealaltă jumătate sau aproape a_uita”¹⁷.

Asemănînd soarta cu apele distrugătoare ale unui flu aflat în revărsare, ce poate distruge aproape totul în calea sa, Niccolò Machiavelli are, însă, în vedere și posibilitatea care le stă la îndemîină oamenilor barmici, aceea ca în perioadele mai liniștite să-și construiască diguri sau zăgazuri puternice menite să-i apere de furia dezlănțuită a naturii.

La fel, spune el, e și cu soarta, iar acolo unde nu există ceva care să i se împotrivească, ea dominează în mod absolut.

„Fortuna” (soarta) în desfășurarea ei îi urcă și îi coboară pe oameni aceștia, la rindul lor, neputînd face altceva decît să o secondeze, fără a i se

¹⁷ Vezi cap. XXV, p. 125.

opune. Ei pot, totuși, „să-i țeasă urzeala, să-i urmeze firele și nu să i le distrugă”¹⁸.

Dar, în cadrul acestui raport dintre soartă și om, secundarea sau asistarea trebuie să se manifeste activ, ea nepresupunind deloc resemnarea, ci numai privirea încrezătoare spre viitor. Oamenilor le rămâne întotdeauna speranța, spune Machiavelli, iar această speranță „trebuie să-i susțină în orice încercare și orice obstacole ar avea de depășit”. Cine vrea să izbândească trebuie să supună soarta și chiar s-o forțeze, subliniază autorul *Principelui*.

Există aici o *idee-forță* pe care Machiavelli o va „exploata” din plin în cuprinsul lucrării sale fundamentale și anume că *soartei i se mai poate și porunci*, un fapt ce va pune în mod deschis problema libertății umane în sensul de forță ce-și are sorginea în acțiunea umană, în *virtute* (*virtù*). Însă împlinirea sau înfăptuirea virtuții poate avea loc numai atunci când apare și prilejul, dar și acesta, la rândul lui, poate fi creat. Virtutea, în înțelesul lui Machiavelli, se caracterizează, deci, nu prin conținutul ei, ci prin ceea ce voiește omul și prin felul cum vrea. Ceea ce face ca o acțiune să fie virtuoaasă este nu *materia*, ci *forma* ei (adică intensitatea de voință și coerența în acțiune).

Astfel, poate forma obiectul virtuții orice pasiune și virtutea poate urmări orice scop, esențialul fiind ca „odată ales scopul, să se ție să se aleagă și mijloacele, iar acțiunea să fie hotărâtă și eficientă, modelându-se mereu după situațiile externe pe care să ajungă să le domine fără a fi dominat de ele”¹⁹.

În cazul lui Machiavelli acest scop suprem nu era altul decât unificarea Italiei. Orice scoatere din context a acestor afirmații i-au atras imediat autorului nu numai răstălmăcirea, dar și ponegrirea și defăimarea.

De aceea, spre a fi cât mai bine înțeleasă, gândirea lui Machiavelli trebuie abordată ca un tot întreg, cu logica lui proprie. În special cele trei lucrări politice (*Principele*, *Discursuri asupra primei decade a lui Tit Liviu* și *Artă războiului*) trebuie analizate împreună, cum au susținut totdeauna și toți acei experți responsabili care s-au ocupat de opera și gândirea lui Machiavelli.

Analizate separat și izolat, rupte unele de altele, scrierile au determinat și generat mereu tot felul de erori sau aprecieri nefondate. Poate numai *Discursurile...*, lucrarea cea mai completă și elaborată, ar putea fi privită ca fiind de sine stătătoare, însă niciodată nu a fost recomandabil să se întâmple așa ceva cu cea mai cunoscută operă a lui Machiavelli, *Principele*. Și tocmai acest lucru s-a întâmplat în decursul istoriei. În consecință, separat de tot

¹⁸ *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*, op. cit., p. 311.

¹⁹ C. Antoniadă, op. cit., vol. II, p. 26.

restul operelor sale, despărțită de împrejurările în care s-a ivit și făcându-se abstracție de metoda sau scopul ce i-a fost propriu, *Principele* a dat naștere la cele mai felurite interpretări (pînă și la a fi considerată ca o carte-monstru). În realitate, numai așa nu poate fi considerată această carte. Cercetată în profunzime și cu multă rigoare, ea se dovedește a fi, pînă la urmă, de o sinceritate maximă. Nu sînt aici nici dedesubturi, nici intenții ascunse sau orice alte „curse“.

În toate părțile ei — ne spune un cunoscut exeget român, Constantin Antoniadă — domină exprimarea simplă și sinceră, fără nici un artificiu. „Dacă e priceput greșit Machiavelli, vina nu este a lui“²⁰.

Trebuie să se țină seama de tot ce a spus și, mai ales, să nu se ignore împrejurările care-i impuneau să spună anumite lucruri.

Ca istoric, Niccolò Machiavelli consemnează istoria Italiei și a Florenței de la întemeierea lor. Devenit „cronicar“ oficial al Casei de Medici, el va completa și va aduce noi argumente la îmbogățirea operei sale politice. Astfel, în haosul de evenimente prezentate de cronicari, va introduce ordinea, grupînd aproape totul în jurul unei idei centrale. În *Istoriile florentine* deci, va ajunge să ofere un tablou complet în liniile lui generale și o explicare organică a istoriei Florenței. Va avea o influență considerabilă asupra istoricilor și, în mod deosebit, asupra lui Giambattista Vico. Și, deși, a scris o lucrare de istorie la comandă, Machiavelli s-a menținut aproape tot timpul imparțial, condamnînd fără echivoc lingușirea.

4. Principala lucrare pe care a scris-o Niccolò Machiavelli, după cum se știe, nu a fost publicată în timpul vieții lui (deși el intenționa să o dedice Medicilor). Întîia ediție a *Principelui* va apărea abia după moartea sa, la Roma, în anul 1532. Curînd, însă, vor apărea și alte lucrări ce se vor bucura de un mare succes, îndeosebi la Veneția, dar *Principele* și întreaga sa operă vor fi puse apoi la index. Totuși, în pofida numeroaselor sale ediții și a numeroșilor săi cititori, opera lui Machiavelli nu se bucură imediat de o largă rezonanță. Și în ciuda faptului că de-a lungul secolelor a fost atacată în cele mai diverse feluri, doctrina lui a dominat multă vreme gîndirea politică europeană. Giuseppe Prezzolini spunea că „adevărata viață“ a lui Machiavelli este de fapt aventura machiavellismului²¹. Machiavellismul, prîn urmare, se naște atunci cînd Machiavelli moare.

Ce este însă machiavellismul? Distingem trei categorii de „machiavellisme“: cel al lui Machiavelli însuși, al machiavellicilor și cel al

²⁰ C. Antoniadă, *op. cit.*, vol. II, p. 36.

²¹ Giuseppe Prezzolini — *Machiavelli anticristo*, Roma, 1945, p. 263.

anti-machiavellicilor. Ar mai fi, se spune, și o a patra situație: a tuturor acelor care n-au citit nici măcar un rând din Machiavelli, dar care „se slujesc din belșug în mod greșit de verbe, substantivele și adjectivele atribuite lui”. Și dacă asupra autorului *Principelui* s-au scris multe cărți, aproape biblioteci întregi, nu există încă pînă acum o istorie temeinică, riguroasă, asupra machiavellismului.

Dar machiavellismului adevărat (sau machiavellismul lui Machiavelli) este mai mult o atitudine spirituală în fața realităților politice, o metodă, mai mult decît o doctrină sau școală. Este, de fapt, realismul aplicat în politică. Însuși Machiavelli e tipul observatorului rece, care înregistrează obiectiv faptele. El nu-și alege după bunul său plac fenomenele politice, ci le ia pe acelea care i se prezintă sub diversele lor forme. Am putea spune, deci, (împreună cu Constantin Antoniadă), că machiavellismul veritabil (cel al lui Machiavelli) nu semnifică altceva decît „o metodă realistă ce caută să prindă realitățile politice în ele însele, fără ca cercetarea să fie afectată de idei preconcepute, de himere, de idealuri improbabile”²². Exact așa cum a procedat el în *Principele*. Se spune, chiar, că în nici una dintre scrierile sale Machiavelli n-a pus atîta vigoare. Nici o vorbă de prisos nu există în această carte ordonată, compactă, scrisă parcă dintr-o singură suflare. A scris-o, cum spunea și Bacon, *dictante munde* (după nevoile vremurilor), nelăsîndu-se mișcat de nimic din ceea ce înregistrează și zugrăvește impasibil, „cu precizia meșterului care sapă plasa de aramă fără îndreptări, fără atenuări”²³. Și la toate acestea, ne spune în continuare Antoniadă, se adaugă totala lui sinceritate, aproape scandaluasă. Sînt atîtea lucruri pe care oamenii le simt și le constată, dar cîți au curajul să le spună sau măcar să le mărturisească! Sînt lucruri, deci, care se practică, dar nu se spun, mai ales în politică.

Fiind omul cel mai lipsit de ipocrizie, îndrăznește să spună cu glas tare tot ceea ce alții au ascuns și ascund; și le spune liniștit, fără să se mire, fără să se indigneze ori să-și dea aere de cinic, le spune cum sînt și cum se petrec, pentru că așa sînt și așa se petrec. De aici provine reprobarea universală, nu numai a șirețitorilor și ipocriților, dar și a oamenilor de treabă care vor să închidă ochii în fața răului, a moraliştilor și moralizatorilor.

Și cît rău exista pe vremea lui Machiavelli, și ce lume atroce îi dicta să scrie! Dar oare numai pe vremea lui Machiavelli era așa?

Numele secretarului florentin a servit, însă, și la crearea de termeni ca „machiavellic” sau a „machiavelliza”, care, de cele mai multe ori, în

²² C. Antoniadă, *op. cit.*, vol. II, p. 402.

²³ Idem, p. 405.

întrebuințarea lor curentă, cum ne spune și Antoniadă, n-au nimic de-a face cu ideile lui. Iar vorbirea de toate zilele, a celor care n-au habar de ce a scris Machiavelli, ca și în a celor mai instruiți, „machiavellic” și „machiavellism” sînt „termeni destinați să înfiereze, în relațiile dintre oameni, fie că e vorba de politică ori de conducerea vieții, tot ce e șiretenie, prefăcătorie continuă, căi piezișe, urmărire de scopuri prin tot felul de mijloace și mai ales a celor nepermise, cu un cuvînt, tot ce nu e putare dreaptă și cinstită, ipocrizia și răutatea sistematică”²⁴.

Dar nu trebuia să apară Machiavelli pentru a exista toate acestea. Ele existau de cînd lumea. Există deci un „machiavellism” ce se leagă de scrierile lui Machiavelli și care se referă, prin urmare, la orice abordare realistă a faptelor, dar și la deformări, contrafaceri ale acelor care deformează doctrina originală, ale anti-machiavellicilor, ale nenumăraților dușmani ai secretarului florentin, care cu bună știință și cu rea credință falsifică gîndirea adevărată. Iar deformarea, în cazul operei lui Machiavelli, s-a manifestat încă de la publicarea primelor sale scrieri, imediat după moartea lui. Însă Machiavelli a fost denigrat și defăimat timp de două secole atît de catolici, cît și de protestanți, de către republicani și de liberali. Printre primii săi denigratori s-au numărat cardinalul Reginaldo Pole, consilierul Gentillet și exilatul florentin G.B. Busini. Motivele lor nu erau ideatice, ci politice: *supraviețuirea conservatorismului*. Au urmat apoi istoricii italieni, florentini cu toții, mai puțin Giovio și Paruta; Nerli, Nardi, Segni, Varchi, toți din secolul al XVI-lea și Contrareforma plină de machiavellici, anti-machiavellici, cei care ascund în spatele ideilor lui Tacit doctrina secretarului florentin²⁵.

Machiavelli devine obiect de ură pentru iezuiți, care-i și ard cărțile. Fiind introdus apoi în Franța de către Caterina de' Medici, va deveni lectura favorită de la Curte. Întîmpină, astfel, puternica adversitate a protestanților.

Un machiavellic ontologic, pătruns adînc de ideile secretarului florentin, este Richelieu. El însăscinează un cleric să scrie o apologie despre Machiavelli. *Principele* lui se studia cu sîrg de către suverani și miniștri mai peste tot în Europa, întrucît văzuseră cu toții cît folos le putea aduce „cărțica blestemată”. Așa procedau miniștrii regelui Angliei, la fel procedează chiar și regina Cristina a Suediei. Se găsesc, în același timp, și numeroși detractori, atît printre filosofi de talia lui Jean Bodin, cît și printre suveranii de talia lui Frederic al II-lea al Prusiei.

²⁴ C. Antoniadă, *op. cit.*, vol. II, pp. 395-396.

²⁵ George Uscătescu — *Proces umanismului*, București, Editura politică, 1987, p. 229.

Merită consemnată admirația desăvârșită a lui Fr. Bacon, întemeietorul empirismului, pentru tot ceea ce face secretarul florentin. Și chiar a unui mare filosof ca Spinoza.

Îl apreciază nespus de mult Jean-Jacques Rousseau, iar cunoscutul propagator al „teoriei separației puterilor în stat” (Montesquieu) îi adoptă ideile, le aprofundează și le dezvoltă pe un plan superior. În Germania cuvinte de laudă au despre Machiavelli gânditori de talia lui Fichte, Hegel și Marx, care văd în opera florentinului o doctrină superioară despre stat. Aceeași admirație o întâlnim, cum am mai spus, și la Napoleon Bonaparte.

În Rusia țaristă și chiar în Uniunea Sovietică aventura și chiar soarta ideilor lui Machiavelli merită, credem, o consemnare aparte.

Pentru multă vreme guvernele țariste nu numai că au instituit prohibiția asupra cărților lui Machiavelli, dar au inițiat și procese politice împotriva celor care le citeau. Așa s-a întâmplat în anul 1737 cu procesul prințului Golișin²⁶. A reușit, în cele din urmă, să se salveze. La fel s-au petrecut lucrurile și cu acuzatorul său, Volinski, în anul 1740. Este interesant de amintit și faptul că Pușkin vedea în Machiavelli „un mare cunoscător al naturii umane”. În schimb, pe vremea lui Stalin, despre care se spune că era nedespărțit de vestita carte a lui Machiavelli, se reinstaurase teroarea deschisă împotriva tuturor acelor care cutezau să-l citească pe celebrul florentin, la fel ca și în timpul țarismului. Cel mai răsunător caz este acela al vechiului bolșevic Kamenev, care în anul 1934 scrisese o introducere de șapte pagini la *Principele și Mătrăguna*, constituite apoi în piese grave la dosarul procesului ce i-a fost intentat în anul 1936²⁷. În U.R.S.S. de-abia în anii '80 au început să mai apară noi cărți sau lucrări destinate lui Machiavelli.

Totuși, în urmă cu aproape un deceniu, a fost scrisă o excelentă carte de către politologul F. Burlațki, intitulată *Enigma Machiavelli*, tradusă și în Italia. În Statele Unite ale Americii, în comparație cu alți gânditori sau filosofi, lucrările lui Machiavelli nu s-au bucurat întotdeauna de o prea mare popularitate. Abia în ultimele decenii Henry Kissinger și întreaga școală politologică a realismului au fost mai atrași de gândirea secretarului florentin. Dar la începutul anilor '90 a apărut în America, la Universitatea Princeton, o

²⁶ Ministru de Externe, prieten cu Dimitrie Cantemir. În fapt a participat la un complot pentru aducerea la tron a Annei Ivanova, nepoata lui Petru cel Mare, luptând, alături de fiul mai mic al lui Dimitrie Cantemir, poetul Antioh Cantemir, contra urmașilor Ecaterinei I, soția lui Petru cel Mare.

²⁷ Acesta a fost unul din procesele care s-au desfășurat în U.R.S.S. pe temeiul „spionajului”, culminând cu uciderea, în 1937, a unei întregi pleiade de generali.

carte foarte bună despre Niccolò Machiavelli, intitulată *Machiavelli în infern*, al cărei autor, Sebastiano De Grazia, a și fost răsplătit cu Premiul Pulitzer pentru cea mai bună lucrare politologică a anului 1990.

Ajunși totuși aici, am mai putea aminti și alte câteva nume de prestigioși machiavelliști (italieni îndeosebi), care au investigat în profunzime opera autorului *Principelui*, contribuind astfel la o evaluare mai bună și mai corectă a unor idei sau probleme surprinse de gânditorul italian.

Ne referim, în special, la Pasquale Villari, cu lucrarea *Machiavelli și timpul său* (scrisă în anul 1895), la G. Lisio cu apreciatele sale comentarii istorico-filologice-stilistice din anul 1900 din cartea *Il Principe*, apărută la Florența. Să ne referim apoi la F. Chabod cu *Il Principe* și cu interesantele sale note într-o carte ce a văzut lumina tiparului tot la Florența, în anul 1927 ș.a.m.d. Astăzi, unul dintre cei mai serioși și apreciați comentatori ai lui Machiavelli din Italia este profesorul Gennaro Sasso.

E necesar să amintim, totodată, că unul dintre cei mai prestigioși politologi francezi contemporani — Raymond Aron — a fost pasionat și preocupat de viața și opera lui Machiavelli încă din tinerețe. Scriind un eseu asupra „machiavellismului modern”, Aron consideră subiectul de mare actualitate. Dar cartea *Machiavelli și tiraniile moderne* (în cele din urmă apărută postum, în anul 1993) n-a putut vedea lumina tiparului la timpul respectiv din cauza războiului.

Ironia istoriei a făcut și de această dată ca în momentul în care Hitler invadează Franța, înscriindu-și ambițiile parcă în suita logică a personajelor descrise în *Principele* lui Machiavelli, Raymond Aron avea să pună pe birnie acele texte (rămase multă vreme inedite), oferind „o primă tentativă serioasă cu privire la explicația globală a fenomenului totalitar”²⁸.

Mult mai târziu, un discipol al „școlii de politologie” inițiată în jurul lui Raymond Aron — este vorba despre Pierre Manent — va valorifica (readucând în actualitate) multe dintre ideile democratice existente în opera autorului florentin. Astfel, în opinia lui Manent, „Machiavelli este primul gânditor democratic”²⁹.

5. În spațiul cultural românesc primele referințe serioase la operele lui Machiavelli sînt cele ale domnitorului Nicolae Mavrocordat³⁰. Acesta a făcut

²⁸ Raymond Aron, *Machiavel et les tyrannies modernes*, Paris, Editions de Fallois, 1993, p. 11.

²⁹ Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, București, Editura „Humanitas”, 1992, p. 35.

³⁰ Primul domn fanariot. A domnit în Moldova (1709-1710; 1711-1715) și Țara Românească (1715-1716; 1719-1730).

numeroase adnotări pe marginea unei ediții italiene a *Discursurilor...* și este interesant de reținut cum domnitorul fanariot îi dezaproba principiile și metodele de acțiune recomandate, în numele spiritului generos al epocii sale. În ciuda acestor lucruri, Mavrocordat este, totuși, de acord într-un anumit punct cu Machiavelli și anume cu ideea din pagina Cărții I a *Discursurilor...*, unde se spune că „poporul este mai prudent, mai statornic și judecă mai bine decât un principe”.

O atenție mai aparte, însă, a încercat să-i acorde lui Machiavelli marea nostru cărturar Ion Heliade Rădulescu, care își manifestă din plin dorința de a introduce „aceste idei de circulație universală și în cultura românească”³¹. Și Simion Bărnuțiu în Ardeal, dar, mai ales, Ion Ghica, se dovedesc a fi buni cunoscători ai lui Machiavelli, însă concepțiile lor nu merg mai departe de linia aprecierilor iluministe prezente în epocă.

În schimb, marii noștri scriitori, reprezentativi pentru spiritualitatea românească. Eminescu și Caragiale, au încercat să traducă și chiar au tradus unele capitole din opera fundamentală a scriitorului florentin. Și, mai mult decât atât, ei au evaluat și valorificat unele idei, așezându-l pe Machiavelli pe acel loc pe care-l merită în galeria marilor spirite ale culturii universale.

Eminescu traduce capitolele XVIII și XIX din *Principele* în cursul anilor 1877-1883, în vremea în care lucra la ziarul „*Timbul*”. Tot la acel ziar a și scris articole despre concepția politică a secretarului florentin. Caragiale, totodată, s-a dovedit un și mai bun cunoscător al lui Machiavelli, inspirându-se în nuvela sa *Kir Ianulea* din nuvela lui Machiavelli *Belfagor arcidiavolo*.

Ambii scriitori, însă, au tradus fragmente din *Principele*, preocupati de problemele politice ale momentului istoric pe care-l trăiau, aflînd în gîndirea istoricului florentin un izvor de inspirație valoros pentru înțelegerea „faptelor vremii și locurilor noastre”, dar confruntîndu-se și cu ideile lui Machiavelli.

Caragiale, de pildă, afirma că se potrivesc foarte bine unele fraze ale lui Machiavelli cu anumite realități de la noi, iar Eminescu găsea în gîndirea istoricului florentin argumente irefutabile „în sprijinul tezelor sale”, traducerea lui nefiind numai un simplu exercițiu de lectură politică.

La începutul secolului (anul 1910) se efectuează o primă traducere completă a *Principelui*, după o ediție franceză, de către Grigore Handoca, iar în anul 1943, Sorin Ionescu (Nina Façon) realizează o transpunere de referință a celebrei cărți în limba română. În deceniul precedent, filosoful și diplomatul erudit Constantin Antoniadă răspunde unei mari exigențe ce se

³¹ Lucrarea lui Machiavelli făcea parte dintre titlurile „Bibliotecii universale”, program sistematic de traduceri preconizat de autorul pașoptist.

impunea în cadrul culturii românești, oferind un amplu studiu intitulat *Machiavelli. Omul, timpurile, opera*, ce poate sta și azi alături de cele mai reușite creații de acest fel din lume. Este un studiu la care am și făcut dese referiri în prezentarea de față.

Nu se poate trece cu vederea, totuși, faptul că în anul 1937 a apărut la editura Albert de Lange din Amsterdam o frumoasă carte intitulată *Machiavelli*, în limba germană.

Autorul ei, Valeriu Marcu, era un neîntrecut eseist, binecunoscut mai târziu în mai toate publicațiile emigrației. Eseul său despre Machiavelli a fost tradus apoi în engleză și în spaniolă și, cu puține excepții, este prezent în mai toate bibliografiile internaționale despre gânditorul florentin. În acest an cartea lui Valeriu Marcu a apărut în traducere la Editura Eminescu.

După 1944 în România preocupările privind ideile lui Machiavelli au fost ceva mai sporadice, dar prodigioasa activitate pe care a întreprins-o reputata italianistă Nina Façon prin reluarea traducerii și comentariilor sale reprezintă o foarte meritorie excepție. De altfel profesoara Nina Façon a și reeditat *Principele* în anul 1960 la Editura Științifică și *Istoriile florentine* în anul 1967, la aceeași editură.

Aproape în același timp, mai precis în anul 1969, un mare italianist — este vorba despre profesorul Alexandru Balaci — a scris un inspirat studiu intitulat *Niccolò Machiavelli*.

Secretarul florentin, se spune în această carte, a meditat îndelung „asupra istoriei cetății și patriei sale, lăsând numeroase chemări la «îndreptarea» lucrurilor, la întoarcerea către trecutul glorios, pentru a găsi acolo rezervele necesare, stimulatoare pentru smulgerea Italiei din involuția care o îndepărta de la locul ei primordial de pe scena istoriei”³². De asemenea, a vorbit adesea, în analizele sale și despre sensul și semnificația cuvîntului „machiavellism”. Acesta, s-ar referi îndeosebi la un fel de „realism al meditației” și nu la un sens piorativ sau lipsit de orice morală.

Conf. univ. dr.
GH. LENCAN STOICA

³² Alexandru Balaci — *Niccolò Machiavelli*, București, Editura Tineretului, 1969, pp. 132-133.

TABEL CRONOLOGIC

1469 La 3 mai se naște, la Florența, într-o veche familie originară din Montespertoli, Niccolò Machiavelli, fiul lui Bernardo.

Moare Piero de' Medici care, din 1464, a urmat tatălui său, Cosimo cel Bătrîn, la cîrma Florenței. Lorenzo, supranumit Magnificul, își asumă puterea împreună cu fratele său Giuliano de' Medici. Deși tînăr — avea doar 20 ani — va guverna Florența timp de 23 ani, continuînd tradiția bunicului său Cosimo cel Bătrîn în protecția artiștilor și cînturarilor vremii; el însuși fiind, în afară de un abil om politic, și un rafinat poet.

1474 Se naște Ludovico Ariosto, autorul lui *Orlando furioso*, operă poetică în care spiritul Renașterii își află expresia sa cea mai înaltă, fiind apreciată drept una din capodoperele literaturii italiene.

1475 Se naște unul din titanii artei și culturii universale, Michelangelo Buonarroti.

1476 Niccolò Machiavelli ia primele lecții de limbă latină.

În urma asasinării lui Galeazzo Maria Sforza în ziua de 26 decembrie, fiul său, Gian Galeazzo, devine ducele Milanului sub tutela mamei sale.

Sandro Botticelli pictează celebra *Primavera*.

1477 Se naște marele pictor Tiziano Vecellio (Tițian).

1478 Conjurația Pazzi din Florența. Giuliano de' Medici este asasinat în timp ce participa la o slujbă în Domul Santa Maria del Fiore.

1480 Tinărul Machiavelli începe să studieze aritmetica și scrie primele sale compuneri în limba latină.

Ludovic Maurul obține tutela asupra nepotului său Gian Galeazzo Sforza, ducele Milanului.

În Spania este instituționalizat Tribunalul Inchiziției.

1483 Se naște marele artist care a fost Raffaello Sanzio (Rafael).

1486 Bernardo îi face fiului său lecturi din *Decadele* lui Tit Liviu.

În regatul Neapolelui este înăbușită „conjurația baronilor”.

1492 Moare Lorenzo Magnificul.

Columb descoperă America.

Evreii sunt alungați din Spania.

1494 Regele Franței, Carol al VIII-lea, invadează cu trupele sale peninsula italiană, în virtutea dreptului ce îl avea la tronul Neapolelui. De sosirea sa, după cum se pare, nu este străin Ludovic Maurul. Micile state se supun fără a opune rezistență, cu toate că unele din ele, cum e Florența, dețin fortărețe și alte puncte strategice de apărare în trecătorile Apeninilor. Datorită comportării sale lașe, Piero de' Medici este izgonit din Florența care, practic, timp de peste 4 ani este guvernată de călugărul dominican Girolamo Savonarola. La Milano Ludovic Maurul obține investitura de duce.

1495 Se constituie Liga antifranceză din care fac parte Statul Papal, Germania, Spania, Venetia și Milano.

Aflat la curtea lui Ludovic Maurul, Leonardo da Vinci începe să picteze *Cina cea de iaină* la biserica mănăstirii Santa Maria delle Grazie.

1496 Moare Bartolomea, mama lui Machiavelli.

Maximilian I de Habsburg sosește și el în Italia, fiind chemat de papa Alexandru al VI-lea Borgia, tatăl condotierului Cesare Borgia și a nu mai puțin vestitei Lucreția Borgia.

Michelangelo sculptează celebra *Pietà*.

1498 În luna mai călugărul dominican Girolamo Savonarola este condamnat la moarte.

— *iunie* Niccolò Machiavelli își începe cariera sa de funcționar al Republicii Florentine, ca secretar în cadrul celei de a doua cancelarii care se ocupa de problemele războiului și afacerile interne.

1499-1512 Este perioada în care funcționarul și diplomatul Niccolò Machiavelli îndeplinește diferite misiuni politico-militare, prilej cu care redactează o serie de rapoarte pentru conducerea statului, rapoarte ce vor alcătui o însemnată parte din viitoarea sa operă politică. Astfel, acționează în numele guvernului florentin pe lângă Jacopo d'Appiano, principele de Piombino și condotier; Caterina Sforza Riario, contesă de Imola și Forlì; Giangiacomo Trivulzio, condotier; Ludovic al XII-lea, regele Franței; Pandolfo Petrucci, stăpînul Sienei; Giovanni Bentivoglio, principele Bolognei; condotierul Cesare Borgia, comandantul trupelor papale, fiind prezent în taberele acestuia din Urbino și din Romagna. Se află la Roma în timpul lucrărilor conclavului cardinalilor reunit în scopul desemnării papei, la curtea marchizului de Mantova, la cea a împăratului Maximilian I de Habsburg, precum și la aceea a principelui de Monaco, Luciano Grimaldi. Asistă la lucrările Conciliului de la Pisa.

1500 Moare Bernardo, tatăl lui Machiavelli.

1502 Scribe *Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati* (Despre modul în care trebuie tratată populația răsculată din Valdichiana) — o primă sinteză a unor observații.

1503 Scribe *Descrizione del modo tenuto dal duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il signor Pagolo e il duca di Gravina Orsini* (Descrierea modului în care a procedat ducele Valentino în uciderea lui Vitellozzo Vitelli, Oliverotto din Fermo, a domniei sale, jupîn Paolo și a ducelui de Gravina Orsini).

Moare papa Alexandru al VI-lea.

1504 Redactează și tipărește *Decennale primo* — o istorie în terține a evenimentelor cuprinse între 1494-1504 din viața Italiei.

1503-1505 Leonardo da Vinci pictează *Gioconda*.

1508 — Scribe *Rapporto delle cose della Magna* (Raport asupra lucrurilor din Germania).

Liga antivenetiană de la Cambrai între împăratul Maximilian I de Habsburg și regele Franței, Ludovic al XII-lea, la care mai aderă Spania, Statul Papal, Ungaria, ducatele de Savoia, Mantova și Ferrara, precum și Florența.

Michelangelo începe lucrările la fresca de la Capela Sixtină.

1509 Scribe, fără a termina, *Decennale secondo*, în care povestește, în terține compuse în aceeași manieră dantescă a primului volum, întâmplările din istoria Florenței petrecute între 1504-1509.

La Roma, Rafael pictează *Școala din Atena*.

1510 Scribe *Ritratto di cose di Francia* (Relatare despre Franța).

- 1511 Asistă la Conciliul de la Pisa al episcopilor francezi îndreptat împotriva papei Iuliu al II-lea. Acesta constituie *Liga sfântă* antifranceză din care fac parte Venetia, Spania, Confederația Helvetică, Anglia.

Erasmus din Rotterdam publică *Elogiul nebuniei*.

- 1512 — noiembrie Machiavelli este îndepărtat din postul său de secretar.
Scrie *Ritratto delle cose della Magna* (*Relatare despre Germania*).

- 1513 Este exilat pentru un an și se retrage în împrejurimile localității San Casciano în Val di Pesa, unde locuiește la Albergaccio, o vilă modestă.

Începe redactarea *Discursurilor asupra primei decade a lui Tit Liviu* (*Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*), operă întreruptă în favoarea scrierii, în intervalul iulie-decembrie, a *Principelui* (*De Principatibus*).

10 decembrie Scrisoarea către Francesco Vettori, ambasadorul Florenței pe lângă Scaunul papal, prin care îl anunță despre mica sa operă *De Principatibus*, abia terminată.

Moare papa Iuliu al II-lea, căruia îi urmează Giovanni de' Medici, cu numele Leon al X-lea.

- 1514 (?) Scrie *l'Asino d'oro* (*Măgarul de aur*), scurt poem alegoric autobiografic sugerat de *Greierile* lui Plutarh.

- 1515 (?) *Dialogo intorno alla lingua* (*Dialog despre limbă*).
Frecventează grădinile Oricellari, ale familiei Rucellai, unde au loc reuniuni ale unor tineri iubitori de cultură umanistă și istorie romană.

Moare Ludovic al XII-lea, regele Franței, și îi urmează Francisc I. Acesta invadează nordul Italiei și pune stăpînire pe ținutul Milanului. Elvețienii părăsesc Lombardia și ocupă cantonul Ticino.

- 1516 — vara. Începe redactarea operei *Dell'arte della guerra*. (Despre arta războiului), pe care o va termina în vara anului 1517.

Ariosto publică la Veneția prima ediție a poemului *Orlando furioso*, pe care Machiavelli îl va citi în anul 1517.

1517 Martin Luther face cunoscute, la porțile bisericii din Wittemberg, cele 95 de teze ale sale care marchează începutul reformei protestante.

- 1518 Machiavelli scrie *Mandragola* (Mătrăguna), una din capodoperele teatrului secolului al XVI-lea.

Tițian pictează *Assunta* la biserica mănăstirii Sante Maria Gloriosa dei Frari din Veneția.

- 1519 Este trimis într-o misiune la Lucca de către cardinalul Giulio de' Medici, viitorul papă Clement al VII-lea. Scrie *Discorso sopra il riformare lo Stato di Firenze* (Discurs privind reforma statului Florenței).

Moare Maximilian I de Habsburg, împăratul Germaniei. Îi urmează la tron nepotul său, Carol al V-lea, care duce în Italia o politică hegemonică și antifranceză.

- 1520 Scrie *Vita di Castruccio Castracani* (Viața lui Castruccio Castracani).

Începe redactarea *Istoriilor florentine* (*Storie fiorentine*).

- 1521 Moare papa Leon al X-lea.

- 1522 Termină redactarea *Discursurilor*.

La 16 august sînt publicate cele șapte cărți care alcătuiesc opera *Dell'arte della guerra*. Împreună cu *Decennale*

primo și *Mandragola* sînt singurele scrieri tipărite de autor în timpul vieții.

Ignazio de Loyola publică *Exercițiile spirituale*, document important al spiritualității iezuite.

La Roma este ales papă Adrian al VI-lea.

1523 Moare papa Adrian al VI-lea. Giulio de' Medici devine papă sub numele Clement al VII-lea.

1524 Francisc I cucerește Milanul.

Erasmus compune *De libero arbitrio*.

1525 Machiavelli termină de scris *Istoriile florentine*.
Scrie comedia *Clizia*, inspirată după *Casina* lui Plaut.

În polemică deschisă cu Erasmus din Rotterdam, Luther scrie *De servo arbitrio*.

Francisc I este înfrînt de trupele imperiale în bătălia de la Pavia. Luat prizonier, este trimis în Spania.

1526 Prin pacea de la Madrid, Francisc I renunță la orice pretenție asupra Italiei, iar Milanul revine familiei Sforza.

1527 Reizbucnește războiul germano-francez. Trupele imperiale invadează Italia, în luna mai jefuiesc Roma, papa Clement al VII-lea fiind înfrînt. Cei din familia Medici sînt izgoniți din Florența.

Machiavelli speră să-și reocupe postul de secretar al Republicii.

22 iunie Niccolò Machiavelli încetează din viață.

1530 Carol al V-lea este încoronat de papa Clement al VII-lea, la Bologna, împărat și rege al Italiei. Se pune capăt asediului Florenței odată cu intrarea trupelor imperiale și reinstaurarea Medicilor.

Lucrări ale lui Machiavelli
cărora nu li se cunosc anii redactării:

Andria de Terențiu, traducere;

Belfagor arcidiavolo, nuvelă;

I Capitoli (Capitolele), terține;

Canti carnascialeschi (Cîntece de carnaval);

Sonetti (Sonete) și Rime varie (Felurite rime).

NICOLAE LUCA

NICCOLÒ MACHIAVELLI CĂTRE LORENZO DE' MEDICI ¹

De cele mai multe ori, cei care doresc să cîştige grația unui principe obișnuiesc să și-l facă prieten cu ajutorul acelor lucruri prețuite de el sau care îl desfată mult. Din această pricină deseori vedem cum principilor li se dăruiesc cai, arme, postavuri cu fir aurit, pietre prețioase și alte asemenea podcabe demne de măreția lor. Așadar, dorind și eu a aduce în dar Măriei Voastre unele mărturii ale prea umilei mele supușenii,² nu am aflat ceva mai de preț printre bogăția de cunoștințe ce o am, decît pe acelea

¹ Scrisoare de dedicație adresată lui Lorenzo de' Medici. (*Nicolaus Maclavellus ad Magnificum Laurentium Medicem*). Machiavelli aduce un omagiu a ceea ce uzanțele de școală ale vremii considerau a fi știința și doctrina, făcînd aluzie, prin titlurile scrise în limba latină, la modalitatea de elaborare a tratatelor de tip juridic și teologic. Destinatarul scrisorii este tînărul Lorenzo de' Medici, duce de Urbino, fiul lui Piero de' Medici, și nu ilustrul Lorenzo de' Medici Magnificul, care murise în anul 1492. În urma hotărîrii celor doi prea puternici unchi, cardinalul Giovanni de' Medici, ajuns papă cu numele de Leon al X-lea, și Giuliano de' Medici, căpitan general al Bisericii, Lorenzo de' Medici este numit căpitan general al Florenței în anul 1513, cu toate că înclina mai mult spre plăcerile lumesci și mai puțin spre treburile statului, a cărui conducere, practic, se realiza tot de la Roma.

² Stilul folosit este cel obișnuit într-o asemenea scrisoare, mai cu seamă că Machiavelli cunoștea funcția și importanța cuvîntului și a frazei în urmărirea scopului, aici fiind vorba de atragerea lui Lorenzo la înfăptuirea unității naționale, dar și de aprobarea unei slujbe la Curtea Medicilor.

despre faptele oamenilor de seamă, cunoștințe deprinse printr-o mare experiență a întâmplărilor petrecute în vremurile noastre³ și printr-o neîncetată citire a celor de demult⁴ pe care, cerce,ându-le eu cu sîrguință și timp îndelungat, le-am adunat acum într-o cărtică pe care o trimit Măriei Voastre. Și cu toate că mi se pare nevrednică de a vă fi prezentată în dar, totuși sînt pe deplin încredințat că datorită bunătății voastre o veți primi, socotind eu că nu aș fi fost în stare a vă da un lucru mai de preț decît acela al puținței înțelegerii într-un foarte scurt timp a tot ceea ce eu, întru atîta amar de ani și cu atîtea ostenele și primejdii⁵, am izbutit a cunoaște. Eu lucrarea aceasta nu am împodobit-o și nici nu am umplut-o cu încheieri largi și adînc meșteșugite a ceea ce am zis despre vremi sau cu vorbe umflate și mărețe sau cu orice altă găteală sau podoabă cu care mulți obișnuiesc să-și zugrăvească și să-și înfrumusețeze spusele, deoarece am voit ca, sau să nu i se aducă nici o cînstire, sau ca numai mulțimea de lucruri dinăuntrul său și însemnătatea acestora să facă să fie primită cu plăcere. De asemenea, nu aș dori să se creadă că și-a luat nasul la purtare acel om umil⁶ și demn de tot disprețul care îndrăznește să vorbească despre cîrmuirea principilor și să dea îndreptări despre aceasta. Căci, așa cum cei care desenează peisaje se așează jos ca să poată privi cu luare aminte natura munților și înălțimilor, iar ca să vadă ce e jos se urcă pe munte, tot așa, ca să cunoască bine natura

³ Se referă la misiunile lui, ocazie cu care a cunoscut personaje importante ale epocii, întâmplări mai mult sau mai puțin faste pentru Florența. Desigur, toate aceste misiuni au contribuit la acumularea experienței necesare unui înalt funcționar, aflat în miezul problemelor unui stat și cu atît mai necesare unei noi cîrmuiri cum era cea a lui Lorenzo de' Medici.

⁴ Sînt scriitori antici din opera cărora citise — Tit Liviu, Polibiu, Plutarh, dar și Terențiu și Lucrețiu.

⁵ Sînt ostenelele și primejdiile înfrînte în cei paisprezece ani cît s-a aflat în slujba Florenței.

⁶ Chiar dacă provenea dintr-o familie veche, care dăduse dregători însemnați de-a lungul istoriei, condiția în care se găsea în momentul scrierii dedicației era cu totul umilă față de atotputernicia Medicilor.

popoarelor, trebuie să fii tu principe, iar ca să cunoști bine pe cea a principilor, trebuie să fii de jos, din popor.

Prin urmare, primiți Măria Voastră acest neînsemnat dar cu aceeași simțire a inimii cu care vi-l trimit și eu. Și dacă îl veți prețui și-l veți citi cu luare-aminte, veți afla în el dorința mea cea mai mare și anume ca Măria Voastră să atingă acea măreție pe care soarta și celelalte deosebite însușiri v-au făgăduit-o. Iar dacă Măria Voastră, de pe culmea și din înaltul unde se află, își va întoarce uneori privirile spre locurile acestea mai de jos, va ști cât pe nedrept sufăr eu o mare și neconținută vitregie a soartei⁷.

⁷ Datorită poliuciei sale, gonfalonierul Piero Soderini, care își pierde din popularitate, este destituit la 1 septembrie 1512 și se refugiază la Ragusa. Căutând după aceasta, Giuliano și Giovanni de' Medici, care începuseră cu câțiva ani în urmă o politică populistă de rehabilitare a familiei lor, au intrat în Florența cu ajutorul trupelor franceze și spaniole și au redobândit conducerea. Machiavelli, fiind foarte apropiat de Soderini și neuitându-i-se inițiativa constituirii acelor trupe de infanterie autohtone după model elvețian, care ar fi dus la întărirea poziției lui Soderini, este îndepărtat din funcție și surghiunit. Vitregia soartei la care face trimitere se referă la izolarea, la nedreptatea care i s-a făcut, dar și la neputința de a-și pune în slujba noii stăpîniri priceperea sa în arta guvernării.

Cap. I. DE CÎTE FELURI SÎNT PRINCIPATELE ȘI CUM SE DOBÎNDESC ¹

Toate statele, toate stăpînirile care au avut și au autoritate asupra oamenilor au fost și sînt sau republici, sau principate. La rîndul lor principatele sînt fie ereditare, cum e cazul celor pe care neamul principelui le cîrmuiește de multă vreme, fie noi. Cele noi, ori sînt întrutotul noi, cum a fost Milanul pentru Francesco Sforza², ori sînt pămînturi alipite la statul ereditar al principelui care pune stăpînire pe ele, cum e regatul Neapolelui pentru regele Spaniei³. Aceste pămînturi, astfel dobîndite, sau sînt obișnuite să trăiască sub domnia unui principe, sau sînt obișnuite să trăiască în libertate. Ele se cuceresc fie cu armele altora; fie cu cele proprii sau se obțin în urma unei împrejurări fericite ori datorită capacității și energiei principelui.

¹ În original: *Quod sint genera principatum et quibus modis acquirantur* (lat.).

² Francesco Sforza, ducele Milanului (1450-1466), condotier vestit, fiul lui Muzio Attendolo, s-a căsătorit cu Bianca Maria Visconti, fiica naturală a lui Filippo Maria Visconti, ducele Milanului. După moartea acestuia (1447), orașul lombard revine la vechea sa organizare statală sub denumirea de Republica Ambrosiana. Francesco Sforza este numit comandant al trupelor republicii în războiul purtat împotriva venețienilor (în slujba cărora se afla Bartolomeo din Bergamo, un alt vestit condotier al vremii). Însă, cu ajutorul lui Cosimo de' Medici, se îndreaptă spre Milano, îl ocupă, înlătură republica, se proclamă duce de Milano (1450) și instalează forma de guvernămînt a principatului.

³ Este vorba de Ferdinand Catolicul, regele Spaniei, cel care încheie cu regele Ludovic al XII-lea tratatul de la Granada privind împărțirea sudului Italiei și în urma căruia anexează în 1502 Neapolele, în 1504 Sicilia, stăpînită, pînă atunci, de Frederic de Aragon.

Cap. II. DESPRE PRINCIPATELE EREDITARE ¹

Voi lăsa deoparte chestiunea republicilor, deoarece despre ele am discutat mai pe îndelete cu alt prilej². Voi vorbi numai despre principat și, ca la o urzeală, voi năvădi firele să țeș mai bine cele arătate mai sus și-mi voi spune părerea despre cum pot fi cirmuite și păstrate aceste principate.

Așadar, susțin că în cazul statelor ereditare și de-acum obișnuite cu neamul principelui, păstrarea acestora întâmpină greutăți destul de mici față de cele ridicate de statele noi, întrucât principelui îi ajunge să nu se depărteze de rînduiriile moștenite de la strămoși și să nu se grăbească prin judecăți pripite atunci cînd apar întîmplări neprevăzute. Astfel că, dacă un asemenea principe e înzestrat doar cu însușiri deosebite, el se va putea menține mereu în statul său, mai puțin atunci cînd o forță foarte mare și din cale afară de puternică vine și i-l ia. Dar chiar și în această situație, el și-l poate redobîndi de îndată ce asupra uzurpatorului se va abate orice fel de nenorocire. De exemplu, noi îl avem în Italia pe ducele de Ferrara³, care nu a rezistat

¹ În original. *De principatibus hereditariis* (lat.)

² Despre acest subiect vorbește mai amănunțit în cartea I din *Discursuri asupra primelor zece cărți din Tu Liviu* (vezi prefața)

³ Exemplul, în text *in exemplis* (lat.), face trimitere la Ercole d'Este și Alfonso d'Este care au fost duci ai Ferrarei, primul între 1471-1505, al doilea între anii 1505-1534. Ercole d'Este a luptat timp de doi ani, 1482-1484, cu venețienii, care l-au învins în așa-zisul „război al sării”, încheiat cu pacea de la Bagnolo. Alfonso I d'Este, al treilea sot al Lucreției Borgia, recunoscut ca protector al poetilor și la Curtea căruia se aflau Ludovico Ariosto, Pietro Bembo și alții, a luptat alături de Ludovic al XII-lea, regele Franței, împotriva papei Iuliu al II-lea, care, pentru cîva timp, i-a luat ducatul (în 1510, după destrămarea Ligii de la Cambrai).

atacurilor venețiene din anul 1484⁴ și nici celor ale papei Iuliu al II-lea din anul 1510, din cu totul alte pricini și nu datorită faptului că dreptul la domnie nu i-ar fi venit din vechime. Căci un principe natural⁵ are prea puține motive să-și supere supușii și nici nu are de ce s-o face, ceea ce înseamnă că el o să fie și mult mai iubit. Iar dacă desiruri deosebite n-or să-i atragă ura oamenilor, este sigur, cum e și firesc, că o să se bucure de dragostea alor săi, cu atât mai mult cu cât într-o domnie lungă și neconținută amintirile înnoirilor și ale cauzelor acestora au pierit. Fiindcă totdeauna o schimbare oferă prilej prielnic înlăptuirii alteia.

⁴ Când a pierdut Polesine și Rovigo.

⁵ Principe natural este un principe ereditar care a moștenit domnia, spre deosebire de „principele nou”, adică un principe care nu provine dintr-o familie cu tradiție, recunoscută de ceilalți principți, ci care își câștigă dreptul de a domni folosindu-se de propriile calități, de capacitatea și forța sa, de energia de care dă dovadă („virtu”), de soarta care se află de partea sa, care îi este prielnică („fortuna”).

Cap. III. DESPRE PRINCIPATELE MIXTE ¹

Însă greutățile adevărate se ivesc în cazul principatului nou. Mai întâi, s-ar putea ca acesta să nu fie pe deplin nou, ci doar alipit altuia cu care să alcătuiască împreună un stat căruia i-am putea zice că e aproape mixt. În această situație, schimbările dinăuntrul său izvorăsc, în primul rînd, dintr-o dificultate firească, constatată la toate principatele noi, și anume aceea că oamenii își schimbă bucuroși stăpîinii crezînd că astfel își vor îmbunătăți și soarta. Această credință îi îndeamnă să ridice armele împotriva principelui, dar se înșală cînd o fac, deoarece, după aceea, experiența le arată că soarta li s-a înrăutățit și mai mult². La rîndu-i, acest lucru depinde de o altă cerință firească și obișnuită, aceea care face ca totdeauna să simți nevoia să-i năpăstuiști pe cei cărora le-ai devenit de curînd principe, fie folosindu-te de armată, fie prin alte nenumărate stricăciuni aduse drepturilor lor de noua cucerire. Astfel că îi vei avea ca dușmani pe toți cei cărora le-ai făcut rău prin ocuparea principatului și, totodată, nu-i vei păstra ca prieteni pe cei care te-au ajutat fiindcă nu ai cum să-i răsplătești pe măsura nădejdlor ce și le-au pus în tine și nici nu poți fi aspru față de ei deoarece le ești îndatorat. Căci oricît de puternic ar fi cineva prin forța armelor sale, ca să ocupe o țară are totdeauna nevoie de sprijinul

¹ În original: *De principatibus mixtis* (lat.). Sînt statele care au în alcătuirea lor și teritorii pe care le-au alipit în urma unor cuceriri.

² Principatele noi sînt principate obținute recent, prin cucerire, cum a procedat Francesco Sforza. Tactica este cea a asigurării sprijinului poporului, condiție strict necesară și a cărei nerespectare poate duce la violențe din ambele părți, în sensul că o acțiune în forță atrage după sine și împotrivirea celeilalte părți, care, la rîndul ei, e sancționată printr-o înăsprire a măsurilor adoptate de cuceritor, fapt care îi pune în pericol însăși cucerirea.

locuitorilor acesteia. Din aceste motive lui Ludovic al XII-lea, regele Franței³, i-a fost foarte ușor să ocupe Milanul, pe care, tot afit de ușor, l-a și pierdut. Pentru a i-l lua înapoi, prima oară a fost nevoie doar de trupele lui Ludovic⁴, deoarece locuitorii care îi deschiseseră porțile orașului, văzîndu-și înșelate așteptările și nădejdlile lor de mai bine, n-au mai putut îndura necazurile aduse de domnia noului principe.

E foarte adevărat că atunci cînd se cucerește pentru a doua oară o țară care s-a răzvrătit, aceasta se pierde mult mai greu, pentru că principele care s-a confruntat cu răscoala nu se mai îngrijește să-și asigure domnia prin pedepsirea celor necredincioși, demascarea celor suspecti și prin luarea unor măsuri de întărire a ei în punctele mai slabe. Iată de ce Franței i-a fost deajuns ca un duce Ludovic să se agite zgomotos la hotare, ca ea să piardă prima oară Milanul. Pentru a-l pierde a doua oară, a trebuit ca toată lumea să i se ridice împotriva⁵, iar armatele să-i fie distruse sau izgonite din Italia. Faptele s-au datorat cauzelor arătate mai sus. Oricum, și prima și a doua oară, Milanul le-a fost luat francezilor⁶. Am vorbit pînă acum de cauzele generale în prima situație. Ne rămîne să arătăm și

³ Ludovic al XII-lea, descendent al Valentinei Visconti, își revendică drepturile de moștenire asupra Milanului și, la 5 octombrie 1499, ocupă orașul alungîndu-l pe Ludovic Sforza zis Maurul. Acesta se refugiază la Curtea împăratului Maximilian I de Habsburg, cărui a îi dăduse în căsătorie pe nepoata sa, Bianca Maria. Regele francez, aliat al venetienilor, avea drept condou pe Gian Giacomo Trivulzio, unul din dușmanii lui Ludovic Maurul; trupele acestuia ocupă orașul și se dedau la o serie de jafuri și nelegiuiri. În februarie 1500 Ludovic Maurul reîntră în stăpînirea orașului Milano, fiind întîmpinat cu bucurie de locuitori.

⁴ E vorba de același Ludovic Maurul.

⁵ Ludovic al XII-lea recucerește Milano în anul 1510, după bătălia de la Novara, însă îl pierde în 1512, fiind înfrînt de coaliția ridicată împotriva sa de papa Iuliu al II-lea și din care făceau parte Venetia, Spania și Anglia (Liga Sfîntă).

⁶ Concluzia la care se ajunge: Ludovic al XII-lea a ocupat prima dată Milano deoarece locuitorii orașului sperau într-o domnie mai bună decît aceea a lui Ludovic Maurul; l-a pierdut tot așa de repede întrucît i-a dezamăgit pe milanezi. A doua oară a știut să le satisfacă cerințele și a pierdut mai greu stăpînirea asupra Milanului.

care sînt cele din a doua situație și să vedem de ce anume mijloace s-a folosit și se poate folosi un principe pentru a izbuti să-și păstreze mai bine cucerirea, lucru pe care Franța n-a fost în stare să-l facă. Așadar susțin că aceste state, care odată cucerite se alipesc unuia mai vechi decît cel care le cucerește, fie că fac parte din același teritoriu și au aceeași limbă, fie nu. Cînd fac parte din același teritoriu și au aceeași limbă, ele sînt mai lesne de stăpînit, mai cu seamă dacă nu sînt obișnuite să trăiască în libertate, iar pentru a domni asupra lor în siguranță e suficient să faci să se sîngă neamul principelui care le stăpînea pînă atunci pentru că, în privința celorlalte lucruri, dacă se păstrează vechile condiții de viață și nu se umblă la obiceiurile lor, oamenii vor trăi liniștiți unii cu alții. După cum am văzut, așa au făcut Burgundia, Bretania, Gasconia și Normandia, care de multă vreme s-au unit cu Franța⁷. Și deși există unele deosebiri de limbă între ele, totuși au obiceiuri asemănătoare, iar oamenii se pot înțelege cu ușurință între ei. Iar cel care le dobîndește și dorește să-și mențină asupra lor domnia, trebuie să aibă în vedere două lucruri și anume: în primul rînd, ca neamul vechiului principe să se sîngă; în al doilea rînd, să nu se aducă vreo atingere legilor și să nu se înrăutățească dările, astfel încît, în foarte scurt timp, noul principat să alcătuiască un singur întreg cu vechiul principat.

Însă greutățile apar atunci cînd se cuceresc teritorii într-un stat care se deosebește prin limba, obiceiurile și rînduielile sale. În această situație, trebuie să ai un mare noroc și să dai dovadă de o mare pricepere ca să poți păstra ceea ce ai cucerit. Iar una din cele mai însemnate și mai la îndemînă căi în această privință ar fi să se ducă cel care a cucerit pămînturile respective să se așeze acolo. Stăpînirea ar fi mai sigură și mai durabilă, așa cum

⁷ În perioada în care a scris *Principele* începuseră să se manifeste statele naționale unitare — Franța și Spania — idee pentru care pledează Machiavelli. În cazul Franței, Normandia este alipită în 1204, Gasconia în 1453, Burgundia în 1477, Bretania în 1491. La data redactării *Principelui*, încă nu se realizase unitatea lingvistică a sudului și nordului.

au făcut și turcii în Grecia⁸ unde, orice mijloc ar fi folosit ei, n-ar fi izbutit să-și păstreze stăpînirea dacă nu s-ar fi dus să se așeze în acea țară. Pentru că, fiind acolo, se poate băga de seamă cum se nasc dezordinile care, astfel, pot fi grabnic înăbușite. Neaflindu-te acolo, auzi despre ele cînd s-au întins prea mult și cînd nu mai ai leac contra lor. Apoi, în afară de aceasta, nici pămînturile nu pot fi jefuite de autoritățile⁹ puse de tine, iar supușii vor fi mulțumiți, putîndu-se adresa dreptei judecări a principelui care nu e departe de ei. De aici rezultă că au mai multe motive să-l iubească dacă se vor purta bine și să se teamă de el dacă se vor purta altfel. Orice străin care ar dori să atace acel stat ar trebui să chibzuiască mult înainte de-a o face. Așezîndu-se, astfel, acolo, principelui îi va fi foarte greu să-și piardă stăpînirea.

Cealaltă cale, mai bună, este trimiterea și așezarea unor coloniști — într-unul sau în două locuri — care să fie un fel de întemeietori ai acelui stat. Deci ori trebuie să se facă așa ceva, ori să fie ținut sub ocupație militară. Cu coloniile nu se cheltuiește prea mult. Pe puțină cheltuială, sau chiar deloc, principelul îi trimite și-i întreține pe coloniști acolo, prin aceasta făcîndu-le rău doar celor cărora le-a luat ogoarele și casele pentru a le da noilor locuitori care, însă, reprezintă o parte neînsemnată din acel stat. Iar cei cărora le-a făcut rău, rămînînd răzleți și săraci, nu vor putea nicicînd să-i aducă vreo stricăciune. Toți ceilalți, pe de o parte, vor trebui să se supună și să stea liniștiți, deoarece n-au avut nimic de suferit. Iar pe de altă parte vor trebui să se teamă să nu cadă în greșală, să nu pătească și ei cum au pățit cei cărora li s-au luat bunurile. Așadar, închei susținînd că aceste colonii nu costă mult, te poți bizui pe ele și fac prea puțin rău cuiva. Iar cei cărora le-ai adus necazuri nu pot fi primejdioși, deoarece, după cum am spus, sînt săraci și răzleți. Fapt pentru care trebuie precizat că pe oameni ori trebuie să-i

⁸ Este vorba de Peninsula Balcanică ocupată treptat de turci după căderea Constantinopolului (1453) și declararea orașului drept capitala noii puteri.

⁹ Guvernatori și, în general, administratorii civili și militari.

amăgești, ori să-i nimicești de tot, întrucît ei se răzbună pentru cel mai neînsemnat rău ce le-a fost adus, nefiind, în schimb, în stare s-o facă pentru altele mai grave. Prin urmare, omul să fie în așa fel atîns de răul tău încît să nu te poți teme de răzbunarea lui. Dar dacă principele așază acele trupe în loc de coloniști, atunci se va cheltui și mai mult, deoarece garnizoanele vor înghiți toate veniturile statului. Și astfel, tot ce s-a cîștigat se va pierde, în plus statul fiind lezat prin schimbarea cantonamentului trupelor dintr-o localitate într-alta. Din această cauză fiecare locuitor va suferi neplăceri și-i va deveni dușman. Și sînt dușmani care ar putea să-i facă rău, deoarece, cu toate că sînt învinși, rămîn la casele lor. Oricum am lua-o, garnizoanele nu folosesc la nimic, pe cînd coloniile, da.

De asemenea, acela care ocupă, așa cum am spus, o provincie aflată în afara statului său, trebuie să fie conducătorul și apărătorul popoarelor vecine mai puțin puternice și să se străduiască, prin multă trudă și dibăcie, să slăbească autoritatea celor mari din acea provincie și să fie atent ca nu cumva să intre acolo vreun străin tot atît de puternic ca și el. Oricînd poate interveni cineva chemat de nemulțumiri din acea țară, care sînt astfel din pricina prea marii lor ambiții ori din teamă. Așa cum s-au petrecut faptele cînd etolienii i-au așezat pe romani în Grecia¹⁰; aceștia, oriunde au intrat, au făcut-o în urma chemării lor de către localnici. Regula e ca imediat ce un străin puternic intră într-o provincie, toți cei de aici, mai puțin puternici, să i se alăture, împinși de invidia împotriva celui care, prin forță, s-a ridicat asupra lor. Deci, în ceea ce-i privește pe cei care nu au cîine știe ce putere, străinului nu-i va fi greu să-i cîștige de partea lui, întrucît toți împreună vor alcătui un singur stat cu cel cucerit de el aici. Va trebui să aibă grijă ca nu cumva ei să

¹⁰ În realitate, romanii nu au fost chemați de etolieni, dar intervin împotriva lui Filip al V-lea al Macedoniei și a aliaților săi aheii, deoarece fuseseră de partea lui Hannibal. După înfrîngerea oștilor lui Filip și ale Ligii abeiene (197 î.e.n.) la Kinosskefalai, au rupt alianța și i-au învins pe etolieni în anul 189 î.e.n., aceștia din urmă fiind acum aliați cu Antioh al III-lea cel Mare, regele Siriei.

pună mîna pe prea multă putere și să dobîndească prea multă autoritate. De fapt, îi e ușor cu forțele ce le are la îndemînă și cu ajutorul lor să-i dea jos pe cei puternici pentru ca el să rămînă pe deplin judecător și stăpîn în acea provincie. Iar cel care nu va cîrmui cu pricepere în această situație, curînd va pierde tot ce-a obținut și cît timp va stăpîni acolo, va avea de înfruntat nenumărate greutăți și necazuri.

Romanii au avut în vedere toate aceste lucruri în provinciile pe care s-au înstăpînit. Au așezat coloniști, i-au dus cu vorba pe cei neînsemnați fără a le mai da multă putere, i-au umilit pe cei puternici și nu le-au îngăduit străinilor de seamă să cucerească faimă. Aici îmi e deajuns exemplul Greciei. Romanii i-au dus cu vorba pe ahei și pe etolienii, au luat din puterea regatului macedonean, l-au izgonit pe Antioh¹¹. Nici măcar meritele aheilor sau etolienilor nu le-au fost de folos acestora să-și întindă stăpînirea. Nici încercările lui Filip de a le cîștiga încrederea nu i-au înduplecat vreodată să-i fie prieteni acestuia fără ca, în același timp, să nu-l fi înjosit, și nici puterea lui Antioh nu i-a putut convinge să-i permită acestuia să domnească în vreun stat din acea provincie a Greciei. În toate aceste cazuri, romanii au procedat așa cum trebuia să procedeze orice principe înțelept, care nu se gîndește doar la tulburările de azi, ci și la cele de mîine, pe care trebuie să le înfrunte cu toată iscusința sa. Căci un lucru prevenit din vreme poate fi lesne de îndreptat; iar dacă stai și aștepti ca el să se apropie, nici un leac nu-ți va mai fi de folos, deoarece, din acea clipă, boala nu mai poate fi tămăduită. Se întîmplă cam ca atunci cînd doctorii vorbesc despre bolnavul de fuzie care e ușor de îngrijit cînd începe să-i fie rău, dar despre

¹¹ Războiul purtat de romani contra lui Antioh al Siriei a urmat după războiul cu Macedonia. Antioh trece în Grecia la chemarea etolienilor, dar nu obține decît o alianță cu cîteva orașe neînsemnate, în vreme ce Filip al V-lea îi ajută pe romani. Învins și umilit, părăsește Grecia. Exemplele care urmează vin în sprijinul celor enunțate mai înainte. Prin urmare, Filip al V-lea i-a ajutat pe romani în luptele purtate împotriva lui Antioh: la rîndu-le, romanii i-au amăgit pe cei „neînsemnați”, respectiv pe ahei și etolienii, pe care nu i-au răsplătit, iar pe străinii „de seamă” nu i-au lăsat „să cucerească faimă”. Este cazul lui Filip și al lui Antioh.

care e greu de spus de ce anume suferă, însă, odată cu trecerea timpului, necunoscându-i-se cauza bolii și nici nelecuiind-o, ușor se va afla, dar anevoie se va lecu. Tot așa și cu treburile statului. Dacă se știe din timp (insușire doar a bărbatului înțelept) de ce anume suferă statul, acesta poate fi lecu de rele. Dar dacă nu le-ai dibuit dinainte și le lași să crească într-atît încît oricine să le poate cunoaște, atunci leac pentru ele nu mai găsești.

Dar romanii, văzînd ei din timp neajunsurile, le-au găsit leacurile și le-au îndreptat mereu și nu le-au lăsat niciodată să se preschimbe într-un război, deoarece șiau că de război nu se poate scăpa, acesta fiind doar amînat spre folosul altora. De aceea, ca să nu-l ducă în Italia, războiul contra lui Filip și Antioh au ținut să-l poarte în Grecia. Sigur, în acel moment puteau scăpa și de un război și de celălalt, dar nu au vrut s-o facă. Nu le-a plăcut niciodată să asculte de ceea ce se află zilnic pe buzele înțelepților noștri de astăzi, și anume de sfatul de a se bucura de avantajul timpului¹², ci dimpotrivă, au preferat să tragă suloasele de pe urma vitejiei și chibzuinței lor. Căci timpul împinge înaintea orice lucru și poate aduce cu sine binele și răul, dar și răul, ca și binele.

Să ne întoarcem însă în Franța și să vedem dacă din cele spuse s-a făptuit ceva acolo. Voi vorbi despre Ludovic, nu despre Carol¹³, ca despre cel căruia i se puteau vedea mai bine

¹² Este o cugetare care circula în epocă și pe care o întîlnim și la Guicciardini: „Dacă vedeți că se pregătește decăderea unui oraș, schimbarea unei ocîrmuiri, ridicarea unei noi puteri sau alte asemenea lucruri care uneori pot fi întrezărite aproape fără greș dinainte, luați seama și nu vă înșelați în privința timpului...” (Cf. Francesco Guicciardini — *Cronici, maxime, amintiri*, Editura Univers, 1978, traducere, prefață și note de Oana Busuiocanu, p. 195).

¹³ Ludovic al XII-lea și Carol al VIII-lea: ultimul a invadat Italia pentru a ocupa Neapolele în virtutea drepturilor Casei de Anjou. Expediția a decurs ușor, „cu creta” se marcau casele pentru încadrare, orașul Neapole fiind ocupat în 1495. Împotriva lui s-au coalizat venețienii, papa Alexandru al VI-lea Borgia, împăratul Maximilian I de Habsburg, Ludovic Maurul, Ferdinand Catolicul, Florența, Mantova. Retragerea a fost mai grea, iar bătălia decisivă s-a dat la Fornovo, în Apenini, în ziua de 6 iulie 1495, cînd Carol al VIII-lea izbuteste să scape și să ajungă în Franța. În schimb, Ludovic al XII-lea ocupă Milano din 1499 pînă în 1512.

faptele, el stăpînind vreme îndelungată în Italia. Și vă veți da seama că el a făptuit tocmai pe dos ceea ce ar fi trebuit să făptuiască pentru a-și păstra stăpînirea asupra pămînturilor din afara celor peste care era domn.

Regele Ludovic a fost adus în Italia de ambiția venețienilor, care, prin sosirea lui, țineau să cucerească jumătate din Lombardia. Nu doresc să-l dojenesc pe rege pentru această hotărîre, deoarece, voind el să facă primul pas pentru a se înstăpîni în Italia și neavînd prieteni aici, ba, din contră, fiindu-i închise și toate porțile din pricina purtării de dinainte a regelui Carol, a fost nevoit să primească prietenii ce i s-au oferit. Și ar fi izbutit în hotărîrea lui, dacă nu ar fi dat greș în celelalte afaceri ale sale. Așadar, odată ocupată Lombardia, regele și-a redobîndit repede renumele pe care Carol nu-l lăsase să-l aibă. Genova a cedat¹⁴, florentinii i-au devenit prieteni¹⁵, marchizul de Mantova¹⁶, ducele de Ferrara¹⁷, Bentivoglio¹⁸, doamna de la Forlî¹⁹, principele Faenzei, cei din Pesaro, Rimini, Camerino și Piombino²⁰,

¹⁴ Genova se afla sub stăpînirea Milanului; s-a supus lui Ludovic al XII-lea.

¹⁵ Florența a încheiat un acord cu regele Franței în octombrie 1499, în condiții foarte grele pentru ea.

¹⁶ Francesco Gonzaga, soțul Isabellei d'Este, cunoscut protector al poezilor.

¹⁷ Ercole d'Este.

¹⁸ Giovanni Bentivoglio (1426-1462), principe al Bolognei, excomunicat de papa Iuliu al II-lea pentru faptul de a-l fi primit pe Carol al VIII-lea.

¹⁹ Caterina Sforza Riario, fiica lui Galeazzo Maria Sforza și a Lucreției Landriani, căsătorită, mai întîi, cu Girolamo Riario, principe de Imoia, apoi cu Giacomo Feo de Savona, care a murit asasinat și în cele din urmă cu Giovanni de' Medici. A domnit peste Forlî și Imola.

²⁰ La Faenza domnea Astorre Manfredi (1488-1502), duce de Faenza. A fost principe sub regentă. După ocuparea Faenzei de către Cesare Borgia a fost dus la Roma și suprimat; la Pesaro domnea Giovanni di Costanzo Sforza, la Rimini Pandolfo Malatesta al V-lea, fiul lui Roberto (a fost îndepărtat de Cesare Borgia în anul 1500, s-a reîntors la Rimini în anul 1503, cînd a cedat orașul Veneției, primind în schimb titlul de patrician al acesteia); la Camerino — Giulio Cesare da Varano, la Piombino, Jacopo Appiani al IV-lea.

locuitorii din Lucca, Pisa și Siena²¹, toți l-au ajutat ca să-i fie prieteni. Și abia atunci au putut venețienii să-și dea seama de îndrăzneala hotărârii luate de ei. Căci, pentru a obține câteva orașe²² în Lombardia, l-au făcut pe rege stăpîn peste o treime din Italia.

Acum să judece fiecare ce lesne i-ar fi fost regelui să-și păstreze renumele în Italia dacă ar fi ținut seama de regulile de mai sus și dacă i-ar fi apărut și ocrotit pe toți cei care i-au fost prieteni și care, fiind numeroși și slabi, dar și temîndu-se, unii de Biserică, alții de venețieni, simțeau totdeauna nevoia să fie alături de el. Și cu ajutorul lor i-ar fi fost simplu să se pună la adăpost de cel care rămînea puternic²³. Însă el, cum a pus piciorul în Milano, a făcut tocmai pe dos, ajutîndu-l pe papa Alexandru al VI-lea²⁴ să ocupe Romagna. Cînd a luat această hotărîre, prin îndepărtarea prietenilor²⁵ și a celor care i se aruncaseră în brațe²⁶, nu și-a dat seama că își slăbea propria-i putere și că, totodată, întărea Biserica adăugîndu-i acesteia puterea temporală la cea spirituală, care și așa îi asigura o mare autoritate. Odată săvîrșită prima greșală, a fost nevoit să comită și altele asemănătoare, încît, pentru a pune capăt ambiției lui Alexandru și pentru ca acesta să nu ajungă stăpînul Toscanei, a fost silit să vină în Italia²⁷. Nu i-a fost de ajuns că mărise

²¹ Lucca, Pisa și Siena erau republici.

²² Potrivit tratatului încheiat între venețieni și francezi, ar fi vorba de Cremona, Bergamo, Brescia și Verona.

²³ Statul papal și Veneția, singurele puteri peninsulare în acea perioadă.

²⁴ Alexandru al VI-lea Borgia, de origine spaniolă — Don Rodrigo de Borja y Bormos — papă între 1492-1503. Ludovic al XII-lea l-a ajutat în schimbul obținerii dispensei privind divorțul de prima lui soție, Jeanne, fiica lui Ludovic al XI-lea și sora lui Carol al VIII-lea.

²⁵ Așa cum afirmă Machiavelli, venețienii l-au chemat pe Ludovic al XII-lea în Italia, ei fiind singurii lui prieteni. Dar tot ca prieteni, rivneau și stăpînirea Romagnei.

²⁶ Vezi notele 16-21 ale acestui capitol.

²⁷ În 1502 Cesare Borgia a încercat să atace Florența, tentativă urmărită de Machiavelli. Florența a cerut ajutorul lui Ludovic al XII-lea, care a trimis trupe, interesat fiind, în fapt, de Neapole. Vezi nota următoare.

puterea Bisericii și că-și alungase prietenii ei, rîvnind la regatul Neapolelui, a găsit de cuviință să-l împartă cu regele Spaniei²⁸. Și de unde pînă atunci fusese singurul care făcea dreptate în Italia, de data asta s-a însoțit cu un tovarăș căruia să aibă cui se plînge cei ambițioși, precum și cei nemulțumiți de el. Și în vreme ce pînă acum putea să lase pe tronul regatului Neapolelui un rege care să-i plătească tribut²⁹, pe acesta l-a îndepărtat ca să așeze în locul lui un altul³⁰, care să-l izgonească tocmai pe el, regele Franței.

Sigur, e ceva foarte firesc și foarte obișnuit să dorești să cucerești, iar cei ce pot să o facă și chiar o fac, vor fi întotdeauna preamăriți sau, într-un fel, nu vor fi discreditați. Ei cad în greșală, ceea ce trebuie dezaprobat, cînd n-au condiții s-o facă, dar țin cu tot dinadinsul. Prin urmare, dacă regele Franței era în stare să atace Neapolele cu propriile forțe, n-avea decît s-o facă, iar dacă nu, nu trebuia nici să-l împartă. Și apoi, dacă tot a împărțit Lombardia cu venețienii, merită să fie iertat fiindcă numai astfel a putut pune piciorul în Italia, pe cînd pentru împărțirea Neapolelui merită să fie dojenit cu asprime, întrucît faptă sa nu mai are scuza aceleiași trebuințe.

Deci Ludovic săvîrșise aceste cinci mari greșeli: i-a distrus pe cei neînsemnați ca putere³¹; a făcut să crească în Italia forța unuia care și așa era deosebit de puternic³²; a adus aici un străin foarte puternic³³; nu a venit să se așeze pe pămînturile cucerite; nu a întemeiat colonii. Cît timp ar fi trăit el, greșelile nu i-ar fi adus necazuri, dacă însă nu ar fi comis-o și pe a șasea, cînd le-a

²⁸ Tratatul de la Granada prevedea ca Ferdinand Catolicul să ia Apulia și Calabria, iar Ludovic al XII-lea Campania și Abruzzi. Tratatul nu s-a aplicat și întreg teritoriul i-a revenit lui Ferdinand Catolicul.

²⁹ Referire la Ferdinand I de Aragon, regele Neapolelui între anii 1496-1501.

³⁰ Ferdinand Catolicul, regele Spaniei.

³¹ Mici principii din Romagna supuși de Cesare Borgia.

³² Papa Alexandru al VI-lea Borgia.

³³ Ferdinand Catolicul, regele Spaniei.

luat venețienilor posesiunile prin forță³⁴. Căci dacă nu ar fi întărit puterea bisericii și nu i-ar fi chemat pe spanioli în Italia, ar fi fost drept, și chiar bine, să le mai scadă venețienilor din putere. Însă, după ce luase acele prime hotărâri, n-ar fi trebuit, totuși, să consimtă ca aceștia să fie nimiciți, deoarece venețienii, fiind puternici, ar fi putut oricând să oprească acțiunea celorlalți în Lombardia, întrucât nu le-ar fi dat voie s-o facă fără să devină ei înșiși stăpînii provinciei, dar nici ceilalți n-ar fi dorit să le-o smulgă Franței și să le-o dea lor. Și nimeni n-ar fi avut curajul să-i atace și pe unii și pe alții. Iar dacă cineva susține că regele Ludovic i-a cedat Romagna lui Alexandru și regatul Neapolelui, Spaniei, pentru a scăpa de război, i-aș răspunde aceluia prin argumentele de mai sus; și anume că nu trebuie să lași niciodată să se ajungă la dezordini pentru a scăpa de război, fiindcă de război nu ai cum scăpa, ci doar îl poți amîna spre paguba ta. Iar dacă alții ar aduce dovada cuvîntului dat de rege papei de a întreprinde pentru el această acțiune în schimbul obținerii divorțului și pălăriei de cardinal de Rouen³⁵, eu i-aș răspunde prin cele ce voi spune mai încolo despre cuvîntul de onoare al principilor și despre cum trebuie el păstrat³⁶. Deci regele Ludovic a pierdut Lombardia fiindcă nu a

³⁴ În anul 1503 a urcat pe scaunul pontifical cardinalul Giuliano della Rovere, cu numele Iuliu al II-lea (1503-1513). Obiectivul noului papă a constatat în întărirea politică și militară a Bisericii și prima mișcare rapidă a fost demolarea domeniului lui Cesare Borgia. Mai târziu, în 1508, papa a organizat Liga de la Cambrai împotriva Veneției, la care au aderat Ferdinand de Aragon, Maximilian de Habsburg, Ludovic al XII-lea, Ungaria, Florența, Casa de Savoia și cea a familiei Gonzaga. Venețienii au fost înfrinți în bătălia de la Agnadello (1509).

³⁵ Papa Alexandru al VI-lea i-a dat aprobarea regelui Ludovic al XII-lea să divorțeze de Jeanne. Buia papală a fost adusă de Cesare Borgia care, cu acest prilej, a primit Comitatul de Valence în Dauphiné, ridicat acum la rangul de ducă și titlul de duce de Valentinois, fiind numit de acum înainte „il Valentino”. Arhiepiscopul Georges d'Ambois, ministru al regelui, primește pălăria de cardinal. Aprobarea divorțului regelui și pălăria de cardinal au reprezentat, de fapt, contrapartida oferită de papa Alexandru al VI-lea pentru acțiunile regelui în Romagna.

³⁶ Capitolul XVIII.

avut în vedere nici una din condițiile de care au ținut seama și alții care au cucerit pământuri și au dorit să le păstreze. Fapt ce nu trebuie să mire, ci dimpotrivă, e ceva foarte obișnuit și firesc. Despre acest subiect am discutat la Nantes³⁷ cu cardinalul de Rouen, atunci când ducele Valentino, cum îi spunea lumea lui Cesare Borgia, fiul papei Alexandru, ocupa Romagna. Zicându-mi cardinalul de Rouen că italienii nu se pricep la războaie, eu i-am răspuns că francezii nu se pricep la politică; pentru că, dacă s-ar fi priceput cât de cât, nu ar fi lăsat ca Biserica să ajungă la o asemenea putere. Iar din experiența trăită s-a văzut că ridicarea puterii Bisericii și a Spaniei în Italia s-a datorat Franței, iar înfrângerea acesteia, lor. De unde rezultă o regulă generală care niciodată sau doar rareori dă greș, și anume că acel care e vinovat de creșterea puterii cui va se prăbușește el însuși. Căci puterea celuilalt se datorează capacității și forței sale, care amîndouă dau de bănuît celui ajuns acum puternic.

³⁷ Este vorba de prima misiune a lui Machiavelli din cele patru întreprinse în Franța și care a avut loc în anul 1500, când s-a întâlnit și cu cardinalul de Rouen.

Cap. IV. DE CE REGATUL LUI DARIUS, CARE A FOST OCUPAT DE ALEXANDRU, NU S-A RĂZVRĂTIT DUPĂ MOARTEA ACESTUIA ÎMPOTRIVA URMAȘILOR LUI 1

Date fiind greutatea ce stau în calea păstrării unui stat cucerit de curînd, s-ar putea ca cineva să se mire cum de s-a întîmplat ca în cîțiva ani² Alexandru cel Mare să ajungă stăpînul Asiei și cum, după aceea, cînd de-abia o ocupase, a și murit. Normal, acest imperiu trebuia să se răzvrătească. Totuși urmașii lui Alexandru³ și-au păstrat puterea aici și, ca să și-o mențină, n-au avut de înfruntat nici o altă piedică decît pe cea apărută între ei înșiși din pricina propriei lor ambiții. Acestei constatări îi răspund prin a susține că toate principatele despre care se pomenește cîte ceva în istorie au fost cîrmuite în două feluri deosebite și anume: fie de un principe și de toți slujitorii lui, care — fiind numiți miniștri prin bunăvoința și îngăduința sa — îl ajută în treburile domniei, fie de un principe și de nobili, care dețin acest titlu nu datorită bunătății stăpînului, ci datorită vechimii neamului din care se trag. Acești nobili își au propriile lor state și proprii lor supuși, care îi recunosc drept

1 În original: *Cur Darii regnum quod Alexander occupaverat a successoribus suis post mortem non deficit* (lat.). Un capitol dedicat caracteristicilor a două tipuri de guvernare.

2 Între 334 și 327 î.e.n., timp în care Alexandru, fiul lui Filip al 41-lea, rege al Macedoniei, a pus stăpînire pe regatul lui Darius, a ocupat Tirul, capitala Feniciei și Egiptul. L-a atacat iarăși pe Darius în Asiria, a luat în stăpînire Asia Centrală și a ajuns în India. Trei ani mai tîrziu a murit..

3 Cei șapte diadohi din conducerea armatei s-au luptat între ei pentru putere, fapt ce a dus la dezmembrarea statului în unsprezece regate după moartea lui Alexandru (323 î.e.n.).

stăpîni și care se simt legați de ei printr-un firesc sentiment de credință. În statele conduse de un principe și de slujitorii lui, acesta deține mai multă putere, deoarece în toată țara nu e nimeni recunoscut mai presus decît el. Și de mai ascultă oamenii și de un altul, o fac pentru că acesta este ministru sau funcționar, dar fără să-i poarte o dragoste anume.

Exemple cu aceste două feluri de a cîrmui ni le oferă în zilele noastre sultanul Turciei și regele Franței. Toată monarhia sultanului are în frunte un singur stăpîn, iar ceilalți îi sînt slujitori. Împărțindu-și imperiul în sangiacuri⁴, sultanul își trimite acolo fel de fel de administratori pe care îi mută și îi schimbă după cum pofteste. În schimb, regele Franței se află în mijlocul unei mulțimi de nobili de viță veche ce sînt recunoscuți și iubiți de supușii lor. Ei se bucură de privilegiile moștenite din moși strămoși și pe care, de le-ar lua regele, ar fi el însuși în primejdie. Prin urmare cel care ține seama de aceste două tipuri de state, va vedea cît e de greu să pună stăpînire pe Imperiul Otoman dar care, odată cucerit, cît de ușor poate fi păstrat. Cauzele greutății de a ocupa imperiul sultanului își au începutul în neputința de a fi chemat de principii acestei țări și în lipsa oricărei nădejdi ca fapta să-ți fie înlesnită de o răscoală a celor aflați în preajma sultanului. Aceste lucruri rezultă din cele spuse mai sus⁵. Fiindu-i ei toți robi și îndatorați, anevoie se lasă cumpărați; și chiar dacă s-ar lăsa, nu se poate spera mult de pe urma lor, deoarece, așa cum am spus mai înainte, nu pot atrage poporul după ei. Iată de ce, acela care îl atacă pe sultan trebuie să aibă în vedere că acolo va da peste oameni uniți și — deci — e bine să se bazeze mai mult pe propriile-i forțe decît pe

⁴ Sangiac — unitate administrativă aflată sub comanda unui guvernator avînd la dispoziție o unitate de infanterie cu un singur sangiac, care provine de la cuvîntul turcesc sandjak — steag cu un singur tui; sangiacul e o unitate militară care are dreptul la un singur drapel. În timpul Imperiului Otoman funcțiile de conducere erau militare.

⁵ Vezi fraza: „Și de mai ascultă oamenii de un altul, o fac pentru că acesta este ministru sau funcționar, dar fără să-i poarte o dragoste anume”.

dezordinile săvârșite de ceilalți. Dar dacă sultanul a fost învins și nimicit în lupte în așa fel încît să nu-și mai poată reface armatele, nu trebuie să te îndoiești de altcineva decît de neamul principelui. Însă, odată și acesta stîns, nu mai rămîne nimeni de care să-ți fie frică, întrucît ceilalți nu se bucură de încrederea poporului. Și cum înainte de victorie învingătorul nu se putea bizui pe ei, tot așa, nici după victorie, nu trebuie să se teamă de ei.

Cu totul altfel se petrec lucrurile în statele conduse după modelul Franței. Aici se poate intra cu ușurință, prin cîștigarea de partea ta a unui nobil oarecare din regat. Căci întotdeauna se află cîte un nemulțumit ori altul din cei care doresc schimbări. Din motivele arătate, aceștia îți pot deschide calea spre acel stat și-ți vor înlesni victoria. Dar dacă după aceea vei dori să-ți păstrezi cucerirea, vei avea de înfruntat nenumărate obstacole, atît din partea celor pe care i-ai ajutat, cît și din partea celor pe care i-ai nedreptățit. Nu-ți ajunge nici să stingi neamul principelui, deoarece mai rămîn nobilii care se pun în fruntea noilor tulburări și pe care, neputîndu-i nici mulțumi, nici distruge, cu primul prilej vei pierde statul cucerit.

Acum, dacă veți chibzui cam cum era guvernarea lui Darius⁶, o veți găsi că era de felul celei a marelui sultan. Și de aceea lui Alexandru i-a trebuit, mai întîi, să-l izbească și să-l împiedice să lupte în cîmp deschis. După această victorie, Darius fiind mort, statul a rămas în siguranță în mîinile lui Alexandru din motivele spuse mai înainte. Iar dacă urmașii lui nu ar fi fost dezbinați, s-ar fi putut bucura de el în voie, deoarece nu s-ar fi iscat alte tulburări în afara celor pe care ei înșiși le-au așîțat. În schimb, statele rînduite după modelul celui al Franței⁷ nu ai cum să le stăpînești atît de pașnic. Așa se explică

⁶ Darius al III-lea Codomanul, regele persilor între 338-330 î.e.n., învins de Alexandru cel Mare.

⁷ Denumire modernă a unor regiuni din antichitate. Așadar se va citi Galia în loc de Franța, la fel cum în loc de francezi trebuie să se spună gali; Etruria în loc de Toscana și etrusci în loc de locuitori al Toscanei ș.a.m.d.

numeroasele răscopale din Spania, Franța și Grecia, pe vremea cînd acestea erau ocupate de romani, din cauza nenumăratelor principate ce se găseau acolo. Și atît timp cît le-a dăinuit amintirea, romanii nu au fost o clipă siguri de stăpînirea lor. Stingîndu-se însă această amintire datorită puterii și guvernării lor îndelungate, romanii au devenit siguri de posesiunea lor. Și chiar dacă s-au luptat mai tîrziu între ei, fiecare a izbutit să-și cîștige de partea lui unele din acele provincii, potrivit autorității dobîndite acolo⁸. Și fiind stîns neamul principilor lor de demult⁹, oamenii aceia nu i-au mai recunoscut de stăpîni decît pe romani. Deci, dacă cercetăm mai cu băgare de seamă aceste lucruri, nu se va mai minuna nimeni de ușurința cu care Alexandru a stăpînit imperiul Asiei și de greutățile întîlnite de ceilalți în păstrarea cuceririlor, cum i s-a întîmplat lui Pyrrhus¹⁰ și multor altora. Aceasta nu s-a datorat energiei și capacității mai mari sau mai mici a celui care a învins, ci deosebirii de situații.

⁸ Se face referire la luptele dintre Cezar și Pompei, cînd acesta din urmă a avut de partea lui și provincii din Orient, Spania și Grecia, unde se bucura de un bun renume.

⁹ „Neamul principilor de demult”, adică numai al celor din Macedonia, unde, după cum se știe, a existat o monarhie ereditară.

¹⁰ Pyrrhus, regele Epirului (307-272 î.e.n.), pentru a ajuta Tarentul împotriva Romei (280-279), intervine în Italia, apoi în Sicilia, în sprijinul grecilor împotriva cartaginezilor și iarăși la Tarent. După o luptă cu romanii la Benevento (275), se întoarce în Epir, unde este ucis în timpul asediului cetății Argos.

Cap. V. ÎN CE FEL TREBUIE GUVERNATE ORAȘELE SAU PRINCIPATELE CARE — ÎNAINTE DE A FI OCUPATE — SE CONDUCEAU DUPĂ LEGILE LOR ¹

Dacă statele cucerite, așa cum am arătat mai sus, sînt obișnuite să trăiască după legea lor și în libertate, ele pot fi stăpînite în trei feluri: întîi să fie distruse; al doilea, să mergi și să te așezi acolo; al treilea, să fie lăsate să trăiască după legea lor, luîndu-le, însă, o parte din venit și punînd o administrație restrînsă, care să le țină prietene. Căci lăsînd principele acea conducere restrînsă, aceasta va ști că nu are cum să rămînă la putere fără prietenia și autoritatea lui și va face totul ca să și-o păstreze. Un oraș obișnuit să trăiască în libertate se păstrează mult mai lesne decît ai dori să o faci folosindu-te de alte mijloace.

În acest sens, avem exemplele spartanilor și romanilor. Spartanii au ocupat Atena și Teba instalînd aici o oligarhie și, totuși, le-au pierdut². În schimb romanii, ca să-și mențină stăpînirea în Capua, Catargina și Numanția, le-au distrus și, astfel, le-au pierdut³. Însă au vrut să stăpînească Grecia așa cum

¹ În original: *Quomodo administrandae sunt civitates vel principatus, qui antequam occuparentur, suis legibus vivebant* (lat.).

² Învîingători în războiul peloponeziac în urma bătăliei de la Aigos Potamos (405 î.e.n.), spartanii au instalat la Atena guvernul celor treizeci de tirani, răsturnat după doi ani de Trasibul (403 î.e.n.). Teba a fost eliberată de sub oligarhia impusă de Sparta între 382-379 î.e.n. de Epaminonda și Pelopida (379 î.e.n.).

³ Catargina a fost rasă pe pe fața pămîntului după cel de-al III-lea război punic, în anul 146 î.e.n.; Capua a fost pedepsită pentru trecerea de partea lui Hannibal, în cel de-al doilea război punic (fiind distrusă de romani în anul 211 î.e.n.). Numanția, în Spania, a fost distrusă în anul 133 î.e.n. Prin urmare, luate într-o anumită ordine, sînt trei momente diferite din istoria Romei care se derulează între 211-133 î.e.n.

au procedat spartanii, lăsându-i libertatea și legile⁴ și nu au izbutit⁵, astfel că, pentru a o păstra, au fost siliți să distrugă multe din orașele ei⁶. Fiindcă, într-adevăr, nu e altă cale mai sigură de a stăpîni aceste țări decît aceea de a le distruge. Iar cel care ajunge să cîrmuiască un oraș deprins să trăiască liber și nu îl transformă în ruine, să se aștepte să fie el nimicit de acesta. Deoarece, totdeauna cînd se răzvrătește, o face în numele libertății și al vechilor rînduiri care nu se uită niciodată, nici cu trecerea oricît de îndelungată a timpului și nici prin binele ce le-ai adus. Și orice-ai face și orice măsuri ai lua, dacă locuitorii nu vor fi dezbrinați și împrăștiați, ei nu vor uita nici ideea de libertate, nici vechile lor rînduiri și vor recurge la ele în orice împlinire neprevăzută și neplăcută, precum a făcut Pisa după ce o sută de ani⁷ se aflase sub stăpînire florentină. Dar cînd orașele sau provinciile s-au deprins să trăiască sub un principe, iar neamul acestuia s-a stins, fiind, pe de o parte, locuitorii obișnuți să se supună, iar pe de altă parte, nemai dorind să aibă un principe scoborîtor dintr-o stirpe veche, nu sînt în stare să se înțeleagă asupra unui nou ales dintre ei și nici nu știu să trăiască liberi. Astfel că sînt mult mai înceti cînd e vorba să

⁴ După victoria de la Kynoskefalai (197 î.e.n., asupra grecilor, consulul T. Quintus Flaminius a proclamat independența orașelor grecești, în realitate fiind vorba de o manevră abilă de a le trece sub autoritate romană.

⁵ Cît timp au avut adversari puternici, romanii nu și-au îngăduit să transforme Grecia în provincie romană. După dispariția de pe scena istoriei a unor Hannibal, Filip al V-lea al Macedoniei, Antioh al III-lea al Siriei, lipsa unor adversari de talia acestora le-a permis, după bătălia de la Leucopetra (146 î.e.n.), acest lucru.

⁶ Prin victoria de la Pydna (168 î.e.n.) romanii au supus Macedonia și i-au pedepsit pe cei care l-au ajutat sau numai simpatizat pe regele Perseu, fiul lui Filip al V-lea. Prin urmare, orașele din Epir au fost devastate și distruse.

⁷ Pisa este cumpărată de Florența în anul 1406, aceasta obținînd, astfel, ieșire la mare. Profitînd de expediția în Italia a lui Carol al VIII-lea, regele Franței, în anul 1494 s-a răzvrătit și își redobîndește independența. O va pierde iarăși, în urma unui război care a durat aproape zece ani, în 1509. Dependența de Florența a durat nu o sută de ani, ci doar optzeci și opt (1406-1494).

pună mîna pe arme, iar unui principe îi va fi foarte ușor să-i învingă și să și-i supună. În republică, însă, patimile sînt mai încinse, ura e mai mare, iar dorința de răzbunare mai puternică. Amintirea vechilor rînduieli nu le lasă oamenilor și nici nu le poate lăsa măcar o clipă de odihnă. Astfel că, cea mai sigură cale e să-i distrugi sau să te duci și să te așezi acolo.

Cap. VI. DESPRE PRINCIPATELE NOI, CARE SE CUCERESC CU ARMELE PROPRII ȘI DATORITĂ PROPRIILOR CALITĂȚI ¹

Să nu se mire cineva dacă, pe timpul cît voi vorbi despre principatele în întregime noi — și principe și organizare politică —, voi aduce exemple strălucite². Voi proceda astfel deoarece, apucînd omul aproape mereu pe căile bătute de alții și acționînd prin imitații, dar neputînd să urmeze întocmai drumurile altora și nici să ajungă la capacitatea și forța celor pe care îi imită, cel chibzuit și cumpătat trebuie să intre totdeauna pe ușile bătute de cei mari și să se ia după pildele celor desăvîrșiți, încît, dacă însușirile lui nu se vor afla la aceeași înălțime, cel puțin să fie în preajma ei. Să facă precum arcașii cei iscusiți, care, părăindu-li-se că ținta ce trebuie atinsă se găsește prea departe și cunoscînd cam pînă unde bate arcul lor, ochesc mult mai sus ținta cea adevărată, nu pentru a nimeri cu săgeata la o atît de mare înălțime, cît pentru a-și putea atinge ținta aleasă cu ajutorul acestei ochiri atît de înalte. Așadar, spun că pentru păstrarea principatelor cu totul și cu totul noi, unde se află un principe nou, te izbești de greutăți mai mari sau mai mici, după cum mai mari sau mai mici sînt calitățile celui care le-a cucerit. Și fiindcă împlinirea de a ajunge principe dintr-un simplu

¹ În original: *De principatibus novis qui armis propriis et virtute acquiruntur* (lat.).

² Din capitol reiese cu claritate una din ideile esențiale ale gîndirii politice a lui Machiavelli: calitățile unui om politic nu se măsoară prin modul în care se pleacă în fața legilor morale sau divine, ci prin rezultatul faptelor sale. Prin urmare, un principe nou, care își constituie un stat, are nevoie de pilda unor înaintași, ale căror acțiuni sunt vrednice de urmat. „Exemplele strălucite” sînt ale unor personalități care nu toate aparțin istoriei.

cetăţean înseamnă sau să fi înzestrat cu calităţi deosebite, sau ca soarta bună să fie de partea ta, se pare că una sau alta din acestea îţi uşurează întrucâtva multe dintre greutăţi. Totuşi, cel care s-a lăsat mai puţin în voia sorţii, acela a rămas mai mult la putere. Şi e şi mai simplu atunci când principele, nemaiavînd alte state, este nevoit să se aşeze el însuşi în statul cucerit. Pentru a vorbi însă despre cei care au ajuns principii prin forţa şi capacitatea proprie, şi nu datorită unei întâmplări fericite, aş spune că cei mai de seamă au fost Moise, Cyrus, Rômulus şi Teseu³. Şi cu toate că nu ar trebui să-l amestecăm aici pe Moise, el fiind doar un simplu făptuitor al celor poruncite de Dumnezeu, totuşi trebuie să-l preţuim pentru harul pogorît asupra lui, care îl învrednicea să vorbească lui Dumnezeu. Să ţinem însă cont de Cyrus şi de ceilalţi, care au cucerit sau au întemeiat regate. Îi vom găsi pe toţi demni de admiraţie. Iar dacă vom avea în vedere lucrarea şi făptuirile lor anume, acestea nu vor părea atît de deosebite de cele ale lui Moise, care a avut un atît de însemnat dascăl. Cercetîndu-le faptele şi viaţa, vom afla că soarta le-a hărăzit prilejul săvîrşirii marilor înfăptuiri, prilej care, la rîndu-i, le-a oferit materia ce trebuie plăsmuită în forma dorită de ei⁴. De n-ar fi fost acest prilej, calităţile lor sufleteşti s-ar fi stins fără să fi rodit, după cum şi acel prilej prielnic în zadar s-ar fi ivit de

³ Din cei menţionaţi de Machiavelli, doar unul aparţine istoriei. Este vorba de Cyrus cel Bătrîn, regele Persiei, fondatorul primului imperiu persan (558-528 î.e.n.). Rômulus este întemeietorul legendar al Romei (753-715 î.e.n.), iar Teseu este erou mitic grec. Desigur, ceea ce doreşte să sublinieze Machiavelli este valoarea faptelor săvîrşite de ei, prin priciperea de a-şi folosi calităţile, capacitatea şi energia în împrejurări care s-au dovedit favorabile acţiunilor întreprinse. Moise este eliberatorul biblic al poporului evreu şi legislatorul aceluiaşi popor („Moise” provine de la cuvîntul ebraic „mashah” — salvat de ape). Exemplele vor fi reluate în cap. XXVI al *Principelui*.

⁴ Sînt concepte de bază ale filosofiei lui Aristotel. Potrivit gîndirii acestuia, materia indică obiectul pasiv şi indeterminat al formelor, iar forma, principiul activ, determinant al trecerii unui lucru de la „potenţă” la „act” (de la posibilitate la actualitate). Prin urmare la Machiavelli „forma”, principiul activ reprezintă statul, iar „materia”, condiţiile favorabile constituirii statului. Corelată cu aceste concepte este relaţia „virtu — fortuna”.

n-ar fi existat bărbatul cu însușiri alese în stare să le facă să rodească⁵. Prin urmare, trebuia ca Moise să găsească poporul lui Israel în Egipt, căzut în robie și asuprit de egipteni, pentru ca, dornic să iasă din captivitate, să fie pregătit să-l urmeze. Trebuia ca Romulus să nu fi aflat loc în Alba⁶ pentru săvârșirea faptelor sale, iar la naștere să fi fost părăsit în scutece, așa cum fusese găsit⁷, ca, apoi, soarta să-l aleagă să fie regele și întemeietorul Romei. Trebuia ca Cyrus să-i fi găsit pe persi nemulțumiți de stăpânirea mezilor, iar pe aceștia slăbiți și moleșiți în urma unei păci îndelungate⁸. Teseu n-ar fi izbutit să-și dovedească energia și calitățile lui dacă nu i-ar fi găsit pe atenieni risipiți și dezbinați între ei. Așadar, prilejurile menționate i-au făcut pe acești oameni fericiți, iar însușirile lor alese i-au ajutat să recunoască acel prilej prielnic. Astfel, datorită faptelor lor, țara s-a înălțat și a ajuns pe deplin fericită.

Cei care, asemenea celor amintiți, ajung principii datorită energiei și capacității lor, cu greu intră în stăpânirea principatului, dar cu mare ușurință îl păstrează. Iar greutățile de care se lovesc când cuceresc principatul apar, într-o oarecare măsură, din pricina noilor legiuri și rînduiri pe care sînt forțați să le instituie ca să-și întărească statul și siguranța autorității. Și avem în vedere faptul că nimic nu e mai greu de întreprins și nici mai îndoielnic în izbîndă, nici mai primejdios de înfăptuit, decît să

⁵ „Virtù” reprezintă totalul însușirilor, calităților de inteligență și voință, capacitatea și energia individului de a acționa, de a înfăptui ceva: „Fortuna” este prilejul care se ivește, care se oferă în scopul punerii în valoare a capacității, însușirilor sau calităților. Deci, după Machiavelli, personalitatea istorică este înzestrată cu acele calități, acea capacitate și energie care îl fac în stare, în condiții prielnice, în împrejurări favorabile, să acționeze, să transforme posibilitatea în faptă. Un principe are putința realizării statului cînd acționează cu toate forțele sale în condiții favorabile. Aceeași temă a adecvării „ocaziei” la „virtute” va fi regăsită în cap. XXVI din *Principele*.

⁶ Cetatea Alba Longa din ai cărei regi coborau Romulus și Remus, fiii vestitei Rhea Silvia, fiica lui Numitor.

⁷ Trimitere la celebra legendă potrivit căreia, la ordinul lui Amulius, uzurpatorul tronului fratelui său Numitor, cei doi prunci au fost părăsiți pe malul Tibrului și salvați de o lupoaică.

⁸ O pace de patruzeci de ani care a fost ruptă de Cyrus în anul 560 î.e.n.

te apuci să institui noi rînduieli⁹. Deoarece legiuitorul are ca dușmani pe toți cei cărora vechile rînduieli le priau, iar ca apărători mai puțin energici pe toți cei cărora noile rînduieli le priesc. Această lipsă de vlagă pornește, într-un fel, de la frica de adversari, care au legile de partea lor, iar într-alt fel, de la neîncrederea oamenilor care, într-adevăr, nu vor fi convingși de lucrurile noi decît atunci cînd acestea vor fi verificate de experiența îndelungată. De unde rezultă că ori de cîte ori adversarii au prilejul să atace reforma, o fac cu îndîrjirea proprie partizanilor politici, pe cînd ceilalți o apără fără vlagă. Astfel că, dacă legiuitorul se bizuie pe aceștia din urmă, amîndoi se expun riscului. Din dorința de a discuta mai pe larg chestiunea, trebuie să vedem dacă acești reformatori stau pe propriile lor picioare ori depind de alții deci dacă e nevoie să se roage de alții ca să-și ducă la capăt opera sau să-i oblige cu forța. În prima situație, totdeauna le merge rău, și nu isprăvesc niciodată nimic, dar cînd depind de ei înșiși și pot să-i constrîngă și pe ceilalți, atunci rareori se întîmplă să riște. Iată de ce toți profeții care au avut arme au învins, pe cînd ceilalți, care nu aveau, au fost nimiciți. Căci, pe lîngă cele spuse aici, trebuie să știm că firea omului e schimbătoare și că e ușor să-l convingi de ceva, dar mai greu e să-l ții în această convingere. De aceea e bine ca totul să fie rînduit în așa fel, încît, atunci cînd oamenii n-or să mai creadă, să fie posibil să-i oblige s-o facă. Moise, Cyrus, Teseu și Romulus n-ar fi izbutit să le fie respectate un timp atît de îndelungat legile și rînduielile instituite de ei, dacă ar fi fost lipsiți de arme. Așa cum i s-a întîmplat în vremea noastră călugărului Girolamo Savonarola¹⁰,

⁹ De fapt este o frază care introduce o întreagă problemă: aceea a reformelor, a raportului dintre nou și vechi și dintre forțele care acționează în această privință.

¹⁰ Girolamo Savonarola (1452-1498), călugăr dominican, predicator la biserica mănăstirii San Marco din Florența în favoarea reformei bisericii, a influențat profund Republica Florența după alungarea familiei Medici, al cărei adversar a fost. Excomunicat la 12 mai 1497 de papa Alexandru al VI-lea Borgia, fiind acuzat de erereză, Savonarola a fost condamnat la moarte în urma pierderii sprijinului florentinilor și ars pe rug în ziua de 23 mai 1498.

care s-a pierdut în timpul noilor rînduiri instituite de el de îndată ce mulțimea a început să nu-l mai creadă. Iar el nu a știut cum să-i țină de partea lui pe cei care îl crezuseră, și nici să-i facă să creadă pe cei care își pierduseră încrederea. Așadar, acești profeți și reformatori întîmpină o sumedenie de piedici în ceea ce fac și toate primejdiile ce le stau în cale trebuie să le înfrîngă prin iscusința și vitejia lor. După ce au trecut de ele și încep să primească onoruri și omagii fiindcă i-au învins pe cei care-i invidiau pentru calitățile lor, rămîn puternici, siguri de ei, prețuiți și fericiți.

Acestor exemple atît de strălucite doresc să le adaug unul mai neînsemnat, care, totuși, poate sta alături de celelalte și aș vrea să-mi ajungă pentru a vorbi despre altele asemănătoare. E cazul lui Hieron din Siracuză¹¹. Acesta, din simplu cetățean, a devenit principele Siracuzei. Nici lui nu i-a dat soarta altceva decît un prilej prielnic, deoarece, fiind siracuzanii asupriți¹², și l-au ales căpetenie, arătîndu-se, apoi, demn de a fi principele lor. Și a fost un bărbat atît de plin de energie și de calitate chiar și în viața particulară, încît cel care a scris despre el, susține: „*quod nihil illi deerat ad regnandum praeter regnum*”¹³. El a desființat vechea oaste și și-a alcătuit alta nouă. A părăsit vechile prietenii și și-a făcut altele noi. Și de îndată ce a avut prietenii, și oștenii au fost de partea lui. Pe o astfel de temelie a început să-și clădească edificiile. Numai că s-a ostenit prea mult ca să pună mina pe putere și prea puțin ca să și-o păstreze.

¹¹ Hieron al II-lea, tiran al Siracuzei (265-215 î.e.n.). Aliat al Cartaginei la începutul primului război punic, a încheiat o pace separată cu romanii, care, la sfîrșitul războiului au anexat Sicilia, lăsîndu-i doar partea de răsărit a insulei.

¹² E vorba de unele tulburări care au avut loc la Siracuză după moartea lui Agatocle, tiran siracuzan între anii 317-289 î.e.n., precum și despre amenințările din afară din partea mamertinilor, stăpînii cetăților Messina și Rhegium (Calabria).

¹³ „Părea că nimic nu-i lipsea pentru a domni în afara unui regat” (lat.), spune Justin Junian, autor latin din sec. al II-lea e.n.

Cap. VII. DESPRE PRINCIPATELE NOI, CARE SE OBTÎN DATORITĂ ARMELOR ȘI NOROCULUI ALTORA ¹

Cei care numai datorită soartei norocoase ajung principii din simpli cetățeni, izbutesc cu puțină trudă în lucrarea lor, dar tare anevoie se mențin. Și nici o piedică nu le stă în cale, deoarece par să zboare într- acolo. Însă toate greutatea se ivesc cînd ajung la putere. Iar acestea se petrec în cazul cînd unuia îi este oferit un stat, fie pe bani, fie prin bunăvoința celui care o face, cum li s-a întîmplat multora în Grecia, în orașele din Ionia și Hellespont, unde Darius² le-a atribuit titluri de principe spre a păstra acele orașe spre siguranța și gloria lui. Tot așa a fost cu acei împărați care, din oameni de rînd, prin coruperea soldaților³, ajungeau să urce pe tron. Așești principii se bazează doar pe soarta norocoasă și pe voința celui care le-a dat puterea, amîndouă aceste lucruri fiind întrutotul schimbătoare și

¹ În original: *De principatibus novis qui alienis armis et fortuna acquiruntur* (lat.). Este capitolul dedicat lui Cesare Borgia, faptelor acestuia, de principe îndrăzneț și abil, cunoscător al artei războiului. Între 1499 și 1501, cu fondurile puse la dispoziție de tatăl său, papa Alexandru al VI-lea Borgia, beneficiind și de ajutorul trupelor franceze ale lui Ludovic al XII-lea, Cesare Borgia a supus și unificat micile principate din Romagna — Imola, Forlì, Rimini, Pesaro, Faenza — și s-a pregătit atace și Bologna și Florența, fiind împiedicat însă de Ludovic al XII-lea. A mai cucerit Piombino, Urbino și ar fi continuat în acțiunea lui de unificare dacă planurile nu i-ar fi fost răsturnate de „hazardul” de a fi căzut bolnav în 1503, la moartea tatălui său. A fost un obstacol pe care nu-l prevăzuse, sapt extrem de grav, el știind că își dobîndise puterea și gloria datorită sprijinului papei.

² Referire la împărțirea în satrapii a imperiului persan de către Darius I (421-486 î.e.n.), cu precizarea că aici se face trimitere doar la orașele Greciei din Asia Mică și Hellespont. Satrapiile aveau puteri foarte mari.

³ E vorba despre împărații aleși prin aclamațiile pretorienilor. Machiavelli se va referi mai pe larg la acest subiect în cap. XIX.

nestatornice. Tot ei nu se pricep și nu sînt în stare să-și păstreze rangul la care au ajuns deoarece, nefiind oameni înzestrați cu prea multă inteligență și foarte capabili, e firesc să nu știe să comande, întrucît au trăit întotdeauna doar ca simpli cetățeni. Nu sînt în stare pentru că nu au de partea lor forțele care să le poată fi prietene de nădejde. Apoi, statele care ies pe neașteptate la lumină, asemenea tuturor celorlalte lucruri din natură care se nasc și cresc repede, nu pot avea rădăcinile și ramurile atît de puternice încît cel dinții vînt potrivnic să nu le doboare. Aceasta numai dacă astfel de oameni care, cum am spus, au ajuns principii pe neașteptate, nu sînt într-atît de capabili încît să nu știe să se pregătească să păstreze de îndată ceea ce soarta le-a dat cu multă ușurință⁴ și să așeze acum temeliile durabile pe care alții le pun înainte de a deveni principii.

Și pentru unul și pentru celălalt din aceste două feluri de a ajunge principe, adică prin propriile calități sau printr-o soartă norocoasă, doresc să aduc două exemple ce ne-au rămas în minte: cele ale lui Francesco Sforza și Cesare Borgia. Prin mijloace potrivite și printr-o deosebită voință și energie, Francesco a ajuns duce de Milano dintr-un simplu cetățean, iar ceea ce a obținut cu multă trudă, a izbutit să păstreze fără prea multă osteneală. Pe de altă parte, Cesare Borgia, căruia lumea de rînd îi zicea ducele Valentino, și-a obținut statul mulțumită rangului ce fusese sortit tatălui său, pierzîndu-l însă odată cu dispariția acestuia, în ciuda folosirii tuturor mijloacelor și tuturor măsurilor pe care le ia orice bărbat prevăzător și capabil, care dorește să-și întărească stăpînirea în țara oferită de armele și demnitatea altuia. Căci, așa cum am spus mai înainte, cei care nu așază temeliile de la început, le-ar putea pune, cu mare

⁴ Principii noi, și anume aceia care dintr-un simplu cetățean ajung la domnie nu datorită meritelor lor deosebite, ci cu ajutorul altcuiva, trebuie să știe să se apere, să-și păstreze ceea ce au dobîndit cu mare ușurință. Din această categorie de principii, înzestrați cu știința guvernării și cunoscători ai artei războiului, a făcut parte și Cesare Borgia. Totuși el s-a prăbușit odată cu dispariția condițiilor care îi asigurau domnia și anume, odată cu moartea tatălui. Merită însă subliniate calitățile lui de strateg și bun tactician.

energie, și mai târziu, chiar dacă i-ar aduce multe necazuri constructorului și ar primejdiu clădirea. Dacă luăm seama la toate faptele ducelui Valentino, vom vedea că el a pus temelii trainice viitoarei sale puteri și cred că nu e de prisos să vorbesc despre ele, fiindcă nu știu dacă i-aș putea da unui principe nou o învățătură mai bună decât pilda faptelor acestuia. Iar dacă el n-a tras foloase de pe urma planurilor sale, nu a fost vina lui, ci a neobișnuitei și exageratei răutăți a sortii.

În dorința sa de a-și ridica fiul, ducele Valentino, la ranguri înalte, Alexandru al VI-lea s-a confruntat cu multe greutăți imediate și cu altele ivite mai târziu. La început, el nu întrezărea o cale de a-l face principe al unui stat care să nu fie al Bisericii. Știa prea bine că dacă ar fi luat unul din pământurile acesteia, nu i-ar fi îngăduit s-o facă ducele Milanului⁵ și venețienii, deoarece Faenza și Rimini se aflau de multă vreme sub protecția acestora⁶.

Pe deasupra, el vedea că oștile Italiei și îndeosebi cele de care s-ar fi putut folosi, se găseau în mâinile unor oameni care trebuiau să se teamă de puterea papei. Prin urmare, nu putea avea încredere în niciuna din oștile respective, pentru că toate erau ale familiilor Orsini și Colonna⁷ și ale adepților acestora.

⁵ Ludovic Maurul, fiul lui Francesco Sforza, fratele lui Galeazzo Maria, Ascanio, Sforza Maria, Filippo Maria Sforza, Ottaviano Sforza. După asasinarea în ziua de 26 decembrie 1476 a fratelui său mai mare, Galeazzo Maria, devine tutore al nepotului Gian Galeazzo, dar, practic, este cel care conduce ducatul Milanului. A fost rudă cu Maximilian I de Habsburg, împăratul Germaniei, cu Caterina Sforza-Riario, ducesa de Forlì (fiica lui Galeazzo Maria și a Lucreției Landriani). Giovanni Sforza, principe de Pesaro, Forlì și Pesaro se aflau în Romagna. E îndepărtat din Milano de Ludovic al XII-lea revine, este învins și închis în Franța, unde moare.

⁶ Veneția rivnea și ea la Romagnă și nu dorea ca papa să se atingă de teritoriile acelea.

⁷ Este vorba de cele două familii romane, Orsini și Colonna, care se dușmăneau și care aveau în slujba lor pe unii din cei mai vestiți condotieri ai vremii, deci pe acei comandanți de mercenari, căpitani și căpitani generali, dintre care menționăm numele lui Niccolò Vitelli, din Città di Castello, de unde a fost alungat ca principe în anul 1474, Giampaolo Baglioni, totodată și principele Perugiei (1488-1500), decapitat de papa Leon al X-lea, Fabrizio Colonna. Rivale, cele două familii se împotriveau amândouă papei Alexandru și fiului acestuia, Cesare Borgia.

Deci, trebuia să schimbe situația existentă și să provoace unele dezordini în statele lor pentru a se putea înstăpîni pe o parte din ele. A fost o treabă ușoară. A avut de partea lui pe venețieni care, din cu totul alte motive, îi aduseseră iarăși pe francezi în Italia, întîmplare căreia nu numai că i s-a opus, ci chiar a înlesnit-o, prin desfacerea primei căsătorii a regelui Ludovic. Deci acesta din urmă a trecut prin Italia cu ajutor din partea venețienilor și cu consimțămîntul lui Alexandru și nici nu intrase bine în Milano că papa și obținuse de la el soldații și aprobarea pentru acțiunea din Romagna în urma căreia faima sa creștea și mai mult⁸. Odată cucerită Romagna⁹ și înfrîntă familia Colonna, voind să-și păstreze pămînturile dobîndite și să meargă mai departe, ducelui Valentino i-au apărut în cale două piedici: una, propriile trupe care nu i se păreau a-i fi credincioase și cealaltă, voința Franței. Se temea ca oștile familiei Orsini¹⁰, de care el se folosise, să nu-l părăsească tocmai acum și nu numai să-l împiedice să cucerească, dar să-i ia și ceea ce cucerise. Și se mai temea ca regele să nu facă și el la fel. În privința Orsinilor a avut o bănuială încă de cînd, după ce cucerise Faenza, atacase Bologna și observase că trupele lor nu prea se îndemneau s-o facă. Cît despre rege, îi cunoscuse gîndurile cînd, după ce ocupase Urbino, atacase Toscana¹¹, iar regele l-a făcut

⁸ Cesare Borgia l-a însoțit pe Ludovic al XII-lea în campania împotriva Milanului lui Ludovic Maurul. Orașul a fost ocupat de francezi. Borgia a obținut trupele franceze pentru ocuparea Romagnei sub pretextul invocat de tatăl său, papa Alexandru al VI-lea Borgia, că principii locali nu își plățiseră tributul datorat statului pontifical.

⁹ Între noiembrie 1499-aprilie 1501, Cesare Borgia a cucerit Romagna; Faenza a fost ocupată în ziua de 25 aprilie 1501, Urbino în iunie 1502. Au urmat Camerino, Sinigallia, Citta' di Castello, Perugia (ian. 1503).

¹⁰ Mercenarii aflați în solda familiei Orsini.

¹¹ Cesare Borgia a vrut să pună stăpînire pe Bologna, dar Giovanni Bentivoglio, principele orașului, și-a luat măsuri de apărare, fiind și protejat de regele Ludovic al XII-lea, care i-a cerut categoric lui Cesare Borgia să lase în pace Bologna și familia Bentivoglio. Cesare s-a mulțumit cu un tribut anual de 9000 de ducați. După plecarea lui, principele Giovanni Bentivoglio a poruncit pedepsirea celor care, după părerea lui, au vrut să vîndă orașul ducelui Valentino (Cesare Borgia).

să renunțe la această acțiune. Din acel moment, ducele a hotărât să nu mai depindă de armatele și de favoarea altora. Primul lucru pe care l-a făcut a fost să slăbească puterea familiilor Orsini și Colonna din Roma, în care scop i-a cîștigat de partea lui pe toți nobilii, adepți ai acestora, apropiindu-și-i și răsplătindu-i din plin. Și i-a mai onorat, făcându-i, după calitățile fiecăruia, lefegii și oameni de încredere. Astfel că, după cîteva luni, s-a stins dragostea lor față de aceste familii și toată s-a îndreptat spre duce. Apoi el a așteptat un prilej prielnic pentru a-i distruge pe cei din familia Orsini — pe cei din neamul Colonna răzlețindu-i mai înainte —, prilej care s-a ivit la timpul potrivit și de care s-a folosit și mai bine. Dîndu-și prea tirziu seama cei din familia Orsini că strălucirea ducelui și a Bisericii însemna totodată și înfrîngerea lor, au convocat o dietă la Magione¹², în ținutul Perugiei. Aceasta a stat la originea izbucnirii revoltei de la Urbino, a tulburărilor din Romagna și a nenumăratelor primejdii¹³ de

¹² E vorba de reuniunea de la Magione din ținutul Perugiei, care a avut loc în ziua de 26 septembrie 1505 și la care au participat Paolo Orsini, Francesco di Raimondo, duce de Gravina, cardinalul Battista Orsini, Vitellozzo Vitelli, Giampaolo Baglioni, Ermete Bentivoglio, Oliverotto din Fermo și Antonio din Venafrò, în numele lui Pandolfo Petrucci. Au hotărât să alcătuiască o armată comună, să-l ajute pe ducele de Urbino să-și redobîndească statul, urmînd ca trupele lui Bentivoglio să atace dinspre Imola, iar ceilalți dinspre Pesaro, respectiv din direcții diferite.

¹³ Se produc răzvrătiri. Urbino revine lui Guidobaldo din Montefeltro. Învins la început, Cesare Borgia cere ajutor francezilor. Conjurații propun împăcarea. Cesare, cu deosebită-i abilitate, izbutesc să-și întărească cetățile și așteaptă liniștit sosirea trupelor franceze. Spenați și derutați, ceilalți continuă tratativele de împăcare, sînt nehotărîți, se învoiesc să-i restituie ducatul de Urbino și să intre iarăși în slujba lui. La 25 octombrie 1502, Paolo Orsini, care l-a înfrînt pe Cesare la Imola, se întoarce spășit la el. Prefăcîndu-se că acceptă propunerea de împăcare, Cesare îi trimite pe Orsini și pe Vitellozzo să cucerească Sinigallia pentru el. Principele Francesco Maria Della Rovere este alungat. Cesare se duce la Sinigallia pentru a lua cetatea în primire. Pătrunzînd cu o armată numeroasă, adusă printr-un vicleșug, îi capturează pe răzvrățiți și în ziua de 31 decembrie 1502, Vitellozzo Vitelli, Oliverotto din Fermo sînt uciși, iar Paolo Orsini mai tirziu, la 18 ianuarie 1503. La toate acestea a asistat însuși Machiavelli, care îl însoțea pe Cesare Borgia. Asasinarea condotierilor a fost justificată oficial de Cesare Borgia prin intenția acestora de a-i întinde o cursă și de a-l ucide.

care ducele a trecut cu ajutorul francezilor. Reciștigîndu-și, astfel, faima și nemaiaivînd încredere nici în Franța, și nici în alte forțe din afară, pentru a nu le expune pe acestea riscului, ducele a început să se dedea la vicleșuguri. A făcut-o atît de bine, încît cei din familia Orsini s-au împăcat cu el cu ajutorul lui Paolo, față de care ducele s-a folosit de tot ce i-a stat în putință pentru a-l asigura de prietenia lui, dîndu-i bani, veșminte și cai. Prostia lor i-a condus direct în mîna sa, la Sinigallia. Deci, odată cu înlăturarea acestor frunțași ai partidelor și după ce-i sîlise pe adepții lor să-i fie prieteni, ducele a reușit să pună temelii destul de bune puterii sale, întrucît stăpînea Romagna cu ducatul Urbino și, cu osebire, i se părea că obținuse prietenia Romagnei și că îi cîștigase pe toți cei de-acolo de partea sa, fiindcă începuseră să se bucure de bunăstarea adusă de el.

Și fiindcă aceste fapte sînt demne să fie cunoscute și să fie pildă și altora, nu vreau să le las deoparte. După ce ducele a intrat în Romagna, pe care a găsit-o guvernată de principii neputincioși, care mai curînd îi jefuiseră pe supuși în loc să-i cheme la ordine, dîndu-le, astfel, motiv de dezbinare și nu de unire încît toată provincia era bîntuită de hoți, de tîlhari și de fel de fel de nelegiuiri — a socotit că, pentru a o aduce pașnică și ascultătoare sub oblăduirea principelui, e bine să-i asigure o bună conducere. De aceea a pus în fruntea ei pe *messer* Remirro de Orco¹⁴, bărbat ce nu cunoștea îndurarea și nu prea lung la vorbă, căruia i-a acordat puteri depline. Spre marea lui faimă, în scurtă vreme acesta a reinstaurat ordinea și unitatea. Apoi, ducele a apreciat că nu mai e nevoie de o autoritate din cale afară de exagerată, temîndu-se să nu fie dezgustătoare, și a instituit în centrul provinciei un tribunal civil¹⁵ ce avea în frunte un președinte deosebit și unde fiecare oraș își avea avocatul său. Și,

¹⁴ Ramiro de Lorqua sau Ramiro Remirro de Orco, majordom al lui Cesare Borgia adus de acesta din Franța. Numit șef al justiției în Romagna, a fost închis și ucis (1502).

¹⁵ Un tribunal civil care înlocuia magistratura militară instituită în lunile octombrie-noiembrie 1502 de Ramiro de Orco.

deoarece ştia că asprimea guvernării sale din trecut dăduse naștere la ură împotriva lui, pentru a o șterge din sufletele oamenilor și pentru a și-i apropia cu totul, a hotărât să le arate că dacă fuseseră săvârșite unele fapte nemiloase, nu de la el porniseră, ci se datoraseră finii aprige a ministrului său. Astfel, folosindu-se de un pretext oarecare, într-o dimineață¹⁶ a poruncit să fie tăiat în două și expus în piața din Cesena, avînd alături un butuc de lemn și un cuțit murdar de sînge. Cruzimea acestui spectacol a provocat deopotrivă satisfacție și uimire în rîndul mulțimii.

Să ne întoarcem, însă, de unde am pornit. Deci, spun că simțindu-se ducele atît de puternic și oarecum asigurat împotriva primejdiilor existente, deoarece, în felul său, se înarmase și nimicise, în bună parte, armatele care, fiindu-i vecine, puteau să-i facă rău dacă dorea să-și continue campania de cuceriri, nu-i rămînea decît să aibă acordul regelui Franței. Deoarece ştia bine că acesta, care își dăduse seama tîrziu de greșeala sa, nu-i va mai îngădui acțiunea. Din această cauză a început să caute să lege noi prietenii și s-a arătat nehotărît față de Franța în timpul înaintării francezilor spre regatul Neapolelui, contra spaniolilor care asediaseră Gaeta. Gîndul lui era să se asigure împotriva lor și ar fi reușit foarte curînd dacă Alexandru ar mai fi trăit¹⁷.

Prin urmare, așa s-a purtat ducele față de chestiunile de zi cu zi pe care le-a înfruntat. Cît despre cele viitoare, în primul rînd, el se îndoia că noul papă o să-i fie prieten și, deci, o să încerce să-i ia ceea ce Alexandru îi dăduse. Și s-a gîndit să evite o asemenea posibilitate prin aplicarea a patru planuri: mai întîi, să distrugă toate neamurile celor pe care-i jefuise, nelăsîndu-i, astfel, papei prilejul să întreprindă ceva; în al doilea rînd, așa cum s-a mai spus, să cîștige de partea sa toată nobilimea Romei pentru a-l putea ține în frîu pe papă; în al treilea rînd, să facă din Colegiul Cardinalilor un instrument al său; în al patrulea rînd,

¹⁶ 26 decembrie 1502.

¹⁷ Alexandru al VI-lea Borgia a murit al 18 august 1503, la vîrsta de 73 de ani. S-a zvonit că a fost otrăvit, dar tot atît de bine putea fi vorba de malarie.

să dobândească o putere atât de mare înainte ca papa, tatăl său, să moară, încît să poată rezista cu propriile forțe primului atac. Din aceste patru planuri, la moartea lui Alexandru realizase trei, al patrulea fiind pe cale de a fi îndeplinit, fiindcă dintre nobilii jefuiți de el, i-a ucis pe cei pe care izbutise să-i prindă, dar foarte puțini reușiseră să scape. Cîștigase de partea lui cea mai mare parte a nobilimii romane, iar majoritatea membrilor din Colegiul Cardinalilor îi era devotată¹⁸. În privința noilor cuceriri, plănuia să devină principe de Toscana, el stăpînind deja Perugia și Piombino și avînd, în același timp, sub protecția sa, Pisa. Și cum nu ar mai fi trebuit să țină seama de Franța (de fapt, nici nu mai ținea seama de ea, spaniolii luîndu-le francezilor stăpînirea asupra regatului Neapolelui, astfel că atât unii cît și ceilalți erau nevoiți să-i cumpere prietenia), s-a aruncat asupra Pisei. După aceasta, Lucca și Siena au cedat numaidecît, atât din invidie față de florentini, cît și de frică, iar florentinii, la rîndu-le, nu aveau cum se împotrivi. Dacă atacul asupra Toscanei i-ar fi izbutit (și ar fi izbîndit chiar în anul în care a murit Alexandru), el ar fi ajuns atât de puternic și s-ar fi bucurat de atîta faimă, încît s-ar fi ținut singur la putere prin propriile-i forțe și n-ar mai fi depins de soarta și de forțele altuia, ci numai de ale lui și de propria-i capacitate. Dar Alexandru a murit la cinci ani după ce începuse să-și agite sabia. L-a lăsat doar cu stăpînirea consolidată asupra Romagnei, iar cu toate celelalte în vînt, între două armate vrăjmașe foarte puternice¹⁹, iar pe el bolnav pe moarte. Aprig din fire și foarte capabil, ducele știa atât de bine cum puteau fi cîștigați sau pierduți oamenii, și atât de durabile erau temeliile așezate de el într-un timp așa de scurt, încît, dacă nu s-ar fi aflat încolțit între cele două armate, sau dacă el însuși ar fi fost sănătos, ar fi trecut de orice piedică ivită în calea lui. Că temeliile puse de el au fost

¹⁸ Cei 11 cardinali de origine spaniolă.

¹⁹ Se referă la armatele lui Ludovic al XII-lea și Ferdinand Catolicul care își disputau stăpînirea Neapolelui.

trainice, s-a văzut destul de bine. Într-adevăr, Romagna l-a așteptat mai mult de o lună, iar la Roma, chiar pe jumătate mort, s-a aflat în siguranță. Și cu toate că cei din familiile Baglioni, Vitelli și Orsini veniseră aici, ei nu au întreprins nimic împotriva lui. Iar ca papă, dacă n-a fost ales cel pe care îl voia, cel puțin a făcut să nu fie ales cel pe care nu-l dorea²⁰. Dacă ar fi fost sănătos la moartea lui Alexandru, totul i-ar fi mers foarte ușor. El însuși mi-a zis în ziua în care Iuliu al II-lea a fost ales papă²¹ că se gândise la ceea ce s-ar fi putut întâmpla după moartea tatălui său și că avea pregătite soluții pentru orice situație, dar nu-i trecuse niciodată prin minte că va fi el însuși pe moarte în clipa când tatăl său se va stinge²².

Acum, după ce am pus una lîngă alta faptele ducelui, nu aș ști cum să-l învinuiesc de ceva. Dimpotrivă, mi se pare că așa cum am făcut, e mai bine să-l dau ca exemplu bun de urmat tuturor celor care au ajuns la putere datorită unei sorți norocoase și cu ajutorul armat al altora. Căci, avînd o minte ageră și țeluri înalte²³, el nu putea să procedeze altfel. Iar planurilor sale i-au stat în cale numai viața scurtă a lui Alexandru²⁴ și propria-i boală. Așadar, cel care crede că are nevoie să-și asigure noul principat împotriva dușmanilor, trebuie să-și cîștige prieteni, să învingă ori prin forță, ori prin înșelăciune, să se facă iubit și

²⁰ E vorba de Pius al III-lea care a rămas pe scaunul pontifical doar patru săptămîni.

²¹ Machiavelli s-a aflat la Roma pentru a prezenta condoleanțele Republicii Florentine la moartea lui Pius al III-lea, în realitate el avînd misiunea de a urmări lucrările noului conclave (octombrie-decembrie 1503) și de a raporta amănuntele care prezentau interes pentru guvernul Republicii. Iuliu al II-lea este fostul cardinal Giuliano della Rovere, dușman al lui Alexandru al VI-lea, care a fost ales papă cu ajutorul regilor Franței și Spaniei, precum și cu cel al lui Cesare Borgia.

²² După ce prînziseră împreună cu cardinalul Adriano de Corneto, ai cărui oaspeți fuseseră, Alexandru Borgia moare, iar Cesare și cardinalul se îmbolnăvesc grav.

²³ Adică de unificare a stărualețelor răspîndite pe teritoriul italian.

²⁴ În sensul că papa a murit și nu a putut să-l ajute mai mulți ani, cît ar fi avut el nevoie pentru a-și înfăptui planurile.

temut de oameni, urmat și prețuit de soldați, să-i nimicească pe cei care ar putea sau ar trebui să-i facă rău, să înnoiască prin noi legiuri vechile rînduieli, să fie aspru și recunoscător, mărinimos și generos, să desfacă încetul cu încetul trupele necredincioase, să-și alcătuiască altele noi, să-și păstreze prietenia regilor și a principilor în așa fel încît aceștia să-i facă bucuros un bine sau să se teamă cînd îi fac rău. Deci, cel care socotește că toate acestea îi sînt necesare, nu poate avea o altă pildă mai vie și mai convingătoare decît faptele acestui bărbat. Numai înscăunarea lui Iuliu ca papă i se poate imputa, căci a greșit în alegerea acestuia. E adevărat, așa cum am mai spus, că dacă nu a putut face papă pe cine ar fi dorit el, putea, totuși, să obțină ca cineva să nu ajungă papă; și nu ar fi trebuit să-și dea consimțămîntul în privința unuia din cardinalii căruia îi făcuse rău cîndva sau a unuia care, odată ajuns papă, s-ar fi temut de el. Deoarece oamenii își fac rău unul altuia fie din frică, fie din ură. Printre cei cărora el le făcuse rău, se aflau și cardinalul de la San Piero ad Vincula²⁵, Colonna²⁶, cardinalul de la San Giorgio²⁷, Ascanio²⁸. Și oricare altul ar fi devenit papă s-ar fi temut de el, în afara cardinalului de Rouen²⁹ și a cardinalilor spanioli, ultimii din pricina legăturilor de rudenie³⁰ și fiindcă îi erau îndatorați, celălalt pentru că era puternic, fiind sprijinit de tot regatul Franței. Prin urmare, înainte de toate, ducele trebuia să înscăuneze ca papă un spaniol, iar dacă nu izbutea să facă aceasta, trebuia să consimtă alegerea cardinalului de Rouen, nu a

²⁵ Cardinalul de la San Pietro în Vincula a fost viitorul papă Iuliu al II-lea.

²⁶ Cardinalul Giovanni Colonna.

²⁷ Cardinalul Raffaello Riario, titular al parohiei San Giorgio din Roma.

²⁸ Ascanio Sforza.

²⁹ Georges d'Ambois, fost arhiepiscop de Rouen, ministru al regelui Ludovic al XII-lea, care primise pălăria de cardinal de la Alexandru al VI-lea.

³⁰ Familia Borgia era de origine spaniolă; prin urmare, alegerea unuia dintre cardinali pe scaunul pontifical ar fi fost favorabilă lui Cesare Borgia.

celui de la San Piero ad Vincula. Și cine crede că oamenii mari uită insultele aduse în trecut în clipa primirii de noi privilegii, acela se înșală. Așadar, și ducele a greșit în această alegere, ceea ce a și dus la pieirea lui.

Cap. VIII. DESPRE CEI CARE AU DOBÎNDIT PRINCIPATUL PRIN FAPTE NELEGIUITE ¹

Dar, întrucît din simplu cetăţean se poate ajunge principe şi prin alte două căi², reuşită ce nu poate fi atribuită întrutotul nici sortii norocoase, nici calităţilor personale deosebite, mi se pare că nu e bine să le lăsăm deoparte, cu toate că despre una o să se poată vorbi mai cuprinzător cînd va fi tratată chestiunea republicii³. Aceste două căi se constată atunci cînd tronul principatului se dobîndeşte într-un mod infam sau cînd un simplu cetăţean devine principe în ţară cu sprijinul concetăţenilor săi. Vorbind despre prima cale, voi veni cu două exemple, unul mai de demult, iar altul din zilele noastre, fără să intru, de altfel, în analiza ei deoarece cred că cine are nevoie de o cale, îi ajunge să urmeze aceste două exemple⁴.

Agatocle Sicilianul a devenit regele Siracuzei în ciuda faptului că era nu numai un simplu cetăţean⁵, ci şi de obîrşie joasă şi cu totul nedemnă. Fiu de olar, toată viaţa a fost un mizerabil şi cu toate acestea şi-a însoţit ticăloşiile cu o capacitate a minţii şi cu o energie a trupului atît de mare, încît, alegînd meşteşugul armelor, a urcat treaptă cu treaptă pînă la

¹ În original: *De his qui per scelera a principatum pervenere* (lat.). Capitol dedicat celor care din simpli cetăţeni pot ajunge principii prin săvîrşirea unor nelegiuiri.

² Prin săvîrşirea unor nelegiuiri sau cu ajutorul concetăţenilor.

³ În *Discursuri*, cartea I, cap. 52.

⁴ Deşi nu pare să agreeze această cale, totuşi Machiavelli o socoteşte necesară de urmat în anumite împrejurări.

⁵ Tiran al Siracuzei între anii 316-289 î.e.n.

demnitatea de pretor al Siracuzei. Ajuns aici și hotărîndu-se să devină principe și să păstreze prin violență și fără vreo obligație față de ceilalți ceea ce îi fusese dat printr-o înțelegere comună și punîndu-se de acord în privința planurilor lui cu Hamilcar din Cartagina, care se afla cu trupele în Sicilia⁶, într-o dimineată a adunat poporul și senatul Siracuzei, ca și cum ar fi intenționat să-i consulte în legătură cu unele chestiuni privind republica și, la un semnal dinainte stabilit, soldații săi i-au ucis pe toți senatorii și pe cei mai bogați oameni din cetate. După ce i-a omorît, a ocupat și condus orașul prin forță, fără nici o altă împotrivire din partea locuitorilor. Și deși a fost învins de două ori de cartaginezi, iar la urmă, asediat de ei, nu numai că a putut să-și apere orașul, dar lăsîndu-și acolo o parte din oameni să țină piept pe mai departe asediului, cu ceilalți oameni a atacat Africa și în scurtă vreme a eliberat Siracusa de strînsoarea asediului și i-a adus pe cartaginezi într-o situație de deznădejde. Aceștia au fost nevoiți să cadă la pace cu el, mulțumindu-se să-și păstreze stăpînirea în Africa și lăsîndu-i Sicilia⁷ lui Agatocle. Deci, cel care ar cîntări cu luare aminte faptele și calitățile acestuia, nu ar găsi mare lucru care să poată fi atribuit sorții norocoase. Căci, așa cum s-a mai spus, Agatocle a devenit principe nu datorită bunăvoinței cuiva, ci prin strălucirea carierei militare pe care a atins-o, suportînd mii de privațiuni și înfruntînd nenumărate primejdii, și și-a păstrat demnitatea de principe prin numeroase fapte îndrăznețe și pline de primejdii. Desigur, nu pot fi numite virtuți uciderea concetățenilor, trădarea prietenilor, lipsa de devotament față de principe, neîndurarea și lipsa credinței în Dumnezeu; toate acestea te ajută să cîșugi puterea, dar nu și gloria. Căci, dacă am ține seama de energia dovedită de Agatocle în înfruntarea și răzbirea primejdiilor, precum și de curajul

⁶ E vorba de primul din cei doi generali omonimi cartaginezi care i-au fost opuși lui Agatocle, al doilea fiind făcut prizonier și ucis în anul 309 î.e.n., la zece ani de la evenimentele despre care se vorbește aici. Cf. Justin XXII.

⁷ Nu toată Sicilia, doar o parte, cartaginezii păstrîndu-și stăpînirea asupra unor orașe.

extraordinar cu care a îndurat și a învins greutățile, nu văd de ce l-am socoti mai prejos decât pe oricare alt mare comandant de oști. Totuși, cruzimea lui nestăpînită și lipsa de omenie, împreună cu nenumăratele ticăloșii ce le-a făcut, nu ne îngăduie să-l așezăm printre bărbații de seamă pe care îi preamărim. Deci, nu se poate atribui sorții norocoase sau capacității sale ceea ce a obținut atît fără una, cît și fără cealaltă⁸.

Mai spre timpurile noastre, pe cînd domnea Alexandru al VI-lea, Oliverotto din Fermo⁹, rămas orfan de mic copil, a fost crescut de un unchi din partea mamei, pe numele lui Giovanni Fogliani, și trimis încă de tînr să deprindă meșteșugul armelor pe lîngă Paolo Vitelli¹⁰, pentru ca, reușind să stăpînească pe deplin această disciplină, să poată urca foarte sus în ierarhia militară. După moartea lui Paolo, el a slujit sub Vitellozzo, fratele acestuia, și fiind el foarte ager la minte și, totodată, un bărbat voinic și curajos, în scurtă vreme a ajuns să fie primul între oșteni. Dar pîrîndu-i-se o treabă de slugă să fie sub comanda altuia, s-a gîndit să ocupe orașul Fermo, bizuindu-se pe ajutorul unor localnici, cărora le era mai dragă robia decât libertatea propriei lor patrii¹¹, și pe sprijinul lui Vitellozzo. Și i-a scris lui Giovanni Fogliani că, întrucît stătuse mulți ani

⁸ Este o contradicție între cele afirmate în capitolul VIII în care laudă acțiunile lui Cesare Borgia, abilitatea și iscusința acestuia în realizarea unificării unor state italiene, deci a înfăptuirii unui scop care ar fi creat condițiile constituiri unui singur stat italian. Prin urmare, aici operează cu un criteriu de judecată total diferit de cel cu care operează în privința faptelor săvîrșite de Agatocle considerate drept nelegiuiri, deci total în afara binelui și moralei.

⁹ Oliverotto Euffreducci din Fermo (1475-1502), unul din condotierii aflați în slujba lui Cesare Borgia, ucis de acesta la Sinigallia.

¹⁰ Paolo Vitelli, fiul lui Niccolò Vitelli și fratele lui Vitellozzo, mercenar în serviciul Florenței, acuzat de trădare și decapitat în anul 1499.

¹¹ Idee foarte îndrăgită de Machiavelli, de fapt lansată de umaniști, „libertatea propriei patrii” face trimitere și la situația existentă în Italia, bîntuită de trupe stăine (franceze și spaniole, dar și de mercenari elvețieni) și la starea de echilibru precară în care se afla Republica Florenței, tot mai amenințată, ceea ce explică deseori misiuni de informare în peninsula italică și la curțile marilor puteri.

departe de casă, dorește să vină să-l vadă, să vadă și orașul și, într-o oarecare măsură, să ia cunoștință și de averea lui. Și deoarece nu se ostenise pentru altceva decât pentru a dobândi onoare, voia să se întoarcă plin de cinste și însoțit de o sută de cavaleri dintre prietenii lui, pentru ca, astfel, toți concetățenii să vadă că nu-și pierduse vremea în zadar. Și îl ruga să fie bun și să-i rînduiască o primire plină de prețuire din partea celor din Fermo, fapt ce ar fi însemnat o onoare nu numai pentru el, ci și pentru unchiul care îl crescuse. Giovanni Fogliani nu a neglijat nimic din ceea ce se cuvenea nepotului său și, după ce a fost primit cu onoruri de locuitorii orașului, Oliverotto s-a așezat în casa sa. Aici, după trecerea cîtorva zile și după ce a rînduit tot ceea ce îi trebuia pentru săvîrșirea ticăloșiei de mai tîrziu, el a dat un mare ospăț la care i-a poftit pe Giovanni Fogliani și pe toți oamenii de vază ai orașului. Odată isprăvite bucatele și luînd sfîrșit și celelalte distracții care se obișnuiesc la astfel de ospețe, cu multă dibăcie Oliverotto a adus în discuție unele chestiuni grave, vorbind despre măreția papei Alexandru și a fiului său, Cesare, ca și despre faptele lor. La care răspunzînd Giovanni și ceilalți, el deodată a sărit în picioare, spunînd că acestea sînt probleme ce trebuie discutate în locuri mai ferite. Și s-a retras într-o cameră unde l-au urmat Giovanni și toți fruntașii orașului. Dar abia s-au așezat, că din unghere au ișnit soldații care l-au ucis pe Giovanni și pe toți ai lui care îl însoțeau. După săvîrșirea ticăloșiei, Oliverotto s-a urcat pe cal, a pus stăpînire pe oraș și a atacat palatul Magistraturii Supreme încît, de teamă, oamenii au fost nevoiți să i se supună și să instituie un guvern peste care el s-a proclamat principe. Și după ce i-a ucis pe toți cei care din cauza nemulțumirii îi puteau face rău, și-a întărit puterea prin noi legi civile și militare astfel încît, timp de un an cît a fost principe nu numai că și-a asigurat stăpînirea asupra orașului Fermo, dar a ajuns să fie și temut de toți vecinii săi. Iar răsturnarea de la putere s-ar fi făcut cu mai mare greutate, ca și în cazul lui Agatocle, dacă nu s-ar fi lăsat păcălit de Cesare Borgia atunci cînd acesta, așa cum s-a arătat

mai sus, a pus mîna, la Sinigallia, pe toți cei din familia Orsini și Vitelli. Aici a fost prins și el, astfel că, la un an de la comiterea paricidului¹², a fost sugrumat odată cu Vitellozzo, maestrul lui în săvîrșirea faptelor de vitejie, dar și a ticăloșilor.

S-ar putea ca unii să pună sub semnul îndoielii posibilitatea ca Agatocle și alții asemenea lui, după atîtea trădări și nelegiuiri, să mai poată trăi multă vreme în siguranță în propria țară și să se apere de dușmanii din afară fără ca, vreodată, concetățenii să uneltească împotriva lor, cînd e știut că mulți alții nu au fost în stare să-și păstreze statul prin cruzime chiar și în timp de pace și, cu atît mai puțin, în vremuri nesigure de război. Cred că acest lucru depinde de felul în care folosești cruzimea, bine sau rău¹³. Cruzimea e bine întrebuințată (dacă se poate spune „bine“ despre „rău“) cînd e comisă o singură dată din nevoia de a-ți asigura puterea, cînd nu stăruie în aplicarea ei, ci cînd o preschimbi, pe cît e cu putință, în mai multe fapte folositoare supușilor tăi. În schimb, sînt rău folosite cruzimile care dacă la început sînt puține, cu vremea, în loc să dispară, se înmulțesc. Cei care aleg prima cale, cu ajutorul lui Dumnezeu și al oamnelor pot găsi o oarecare îndreptare a situației lor, așa cum s-a întîmplat și în cazul lui Agatocle. Ceilalți, însă, e cu neputință să-și păstreze puterea. De unde e bine să se rețină că uzurpatorul unui stat trebuie să se gîndească dinainte la toate faptele rele pe care va fi nevoit să le comită și să le facă pe toate o singură dată, pentru a nu le reînoi în fiecare zi și pentru a putea, nerepetîndu-le, să-i liniștească pe oameni și să-i cîștige de partea lui prin fapte bune. Cel care va urma o altă cale, fie din sfială, fie din rea povață, va fi nevoit să țină mereu strînsă mîna pe cuțit și să nu se bizuie niciodată pe supuși, deoarece aceștia nu vor avea încredere în el din pricina neîncetărilor nedreptăți.

¹² Oliverotto fusese crescut de Giovanni Fogliani care, deși unchi, îl considera pe acesta drept copilul său.

¹³ Este un criteriu de judecată care are în centrul său tot finalitatea scopului faptei, dacă aceasta este sau nu folositoare puterii sale, statului (aici „supușilor“).

totdeauna altele, care li se fac. Căci nedreptățile trebuie săvârșite toate deodată, astfel încât, pe oamenii care le simt gustul pentru scurtă vreme, să-i doară mai puțin . În schimb, faptele bune trebuie făcute încetul cu încetul, ca gustul lor să fie simțit timp îndelungat. Dar mai cu osebire, un principe trebuie să trăiască în așa fel cu supușii lui, încât nici o întâmplare, fie ea rea sau bună, să nu-l facă să se schimbe. Pentru că, ivindu-se în vremuri de cumpănă nevoia de a trece la fapte, nu ai timp¹⁴ să faci răul, iar binele ce-l vei aduce nu-ți va fi de nici un folos, întrucât se apreciază că ai fost silit de împrejurări și nimeni nu-ți va fi nerecunoscător.

¹⁴ Adică timpul de care are nevoie să-i pedepsească pe cei care s-au răzvrătit.

Cap. IX. DESPRE PRINCIPATUL CIVIL ¹

Trecînd, însă, la cealaltă parte a analizei noastre și anume cînd un cetățean devine principe al țării sale nu prin fapte ticăloase ori printr-o acțiune nepermis de violentă, ci datorită bunăvoinței concetățenilor, stăpînire căreia i se poate spune principat civil (ca să-l poți dobîndi, nu îți trebuie nici calități deosebite, nici să profiți de o soartă norocoasă, ci, mai de grabă, de o șiretenie bine calculată), voi afirma că la conducerea unui asemenea principat se ajunge fie cu sprijinul populației, fie cu cel al celor puternici. Fiîndcă în orice oraș se întîlnesc două feluri deosebite de păreri. Ele sînt urmarea faptului că populația nu dorește să fie nici condusă, nici asuprită de cei puternici, pe cînd cei puternici doresc să o conducă și s-o asuprească. Din aceste două dorințe felurite, în orice stat se ivește unul din cele trei efecte ale lor, adică ori principatul, ori libertatea, ori dezorîinea.

Principatul apare fie ca rezultat al voinței poporului, fie al celor puternici, după cum una sau alta din aceste două părți are prilejul să o facă. Căci, dacă cei puternici văd că nu se pot opune poporului, ei încep să acorde sprijin unuia de-al lor și-l ridică la rangul de principe pentru ca, sub oblăduirea lui, să-și poată satisface toate poftele. De asemenea, văzînd și poporul că nu se poate împotrivi celor puternici, la rîndu-i, acordă și el sprijin cuiva și-l face principe pentru ca acesta, prin autoritatea sa, să-l apere. Acela care dobîndește tronul principatului cu

¹ În original: *De principatu civili* (lat.). Un capitol despre acei principii care își dobîndesc puterea datorită bunăvoinței concetățenilor, încrederei acestora.

ajutorul celor puternici îl păstrează mai greu decît cel care l-a obținut cu sprijinul poporului, fiindcă are mulți oameni în jurul lui care i se par egali și de aceea nu le poate porunci, cu toate că el este principe, și nici nu-i poate manevra, așa cum ar dori. Dar cel care ajunge principe cu ajutorul poporului se află singur pe tron, nu are pe nimeni în jur sau chiar dacă are, sînt prea puțini ca să nu fie gata să-i dea ascultare. Afară de aceasta, nu-i poți mulțumi în mod cinstit pe cei puternici, fără a-i nedreptăți pe ceilalți, pe cînd poporul poate fi mulțumit astfel. Căci idealul poporului e mult mai drept decît al celor puternici, întrucît aceștia din urmă vor să asuprească, pe cînd el dorește să nu fie asuprit. Ba chiar mai mult, împotriva unui popor ostil un principe nu-și poate lua niciodată măsuri de siguranță, acesta fiind prea numeros, în vreme ce de cei puternici se poate apăra, aceștia fiind mai puțini. Cel mai rău lucru la care se poate aștepta un principe din partea unui popor care îl dușmănește este să fie părăsit de acesta. Din partea celor puternici care îi sînt dușmani trebuie să se teamă nu numai că ar putea să-l părăsească, dar și că ar putea să se ridice contra lui. Cei puternici, fiind ei înzestrați cu mai multă capacitate de previziune și cu mai multă viclenie, știu dinainte cum ar putea scăpa și caută să fie pe placul celor care, după cum trag ei nădejde, ar putea să învingă. De asemenea, principele trebuie să trăiască întotdeauna în mijlocul aceluiași popor, dar o poate face foarte bine fără a avea mereu în slujba sa aceiași oameni puternici, el avînd putința să-i numească și să-i destituie, în fiecare zi, să le ia și să le acorde onoruri după cum pofteste.

Și pentru a lămuri mai bine această problemă, țin să spun că, îndeosebi cei puternici trebuie să fie judecați în două feluri. Sau se conduc astfel încît prin modul lor de a acționa depind întru totul de soarta principelui, sau dimpotrivă. Cei care sînt pe deplin de partea principelui și nu sînt lacomi, merită să fie onorați și iubiți, iar cei care nu se alătură principelui, trebuie judecați în două feluri. Fac acest gest de teamă și dintr-o firească lipsă de curaj și, în acest caz, te poți sluji mai ales de cei care te

pot povăţui cu multă înţelepciune, astfel încît, în vremuri înfloritoare să te mîndreşti cu ei, iar în vremuri de restrişte să nu ai a te teme cu nimic din partea lor. Dar cînd cei puternici, cu tot dinadinsul şi din ambiţie, nu vor să se alătore principelui, este semn că se gîndesc mai mult la ei decît la tine. Iar de asemenea oameni, un principe trebuie să se păzească şi să se teamă ca de nişte duşmani făţişi, deoarece totdeauna, în clipele de cumpănă, ei vor fi părtaşi la răsturnarea lui.

Prin urmare, cel care ajunge principe cu sprijinul poporului, trebuie să şi-l păstreze prieten şi-i va fi uşor să o facă; întrucît acesta nu-i cere nimic altceva decît să nu fie asuprit. Dar cel care devine principe cu ajutorul celor puternici, împotriva voinţei poporului, înainte de toate trebuie să-şi cîştige poporul de partea lui, lucru lesne de îndeplinit dacă îl va lua sub pavăza sa. Şi întrucît oamenii, atunci cînd primesc binele din partea cuiva de la care se aşteptau să le vină numai răul, sînt şi mai recunoscători binefăcătorului lor, la rîndul lui, poporul îl va iubi şi mai mult pe principe decît atunci cînd acesta ar fi obţinut principatul cu sprijinul lui. Iar principele poate cîştiga bunăvoinţa poporului în mai multe feluri despre care nu se poate da o regulă anume, deoarece se schimbă după împrejurare şi de aceea acest subiect îl voi lăsa deoparte. Voi încheia spunînd doar că un principe are nevoie de prietenia poporului, pentru că altfel, în vremuri vitrege, nu va găsi scăpare.

Nabis, principele spartanilor², a ţinut piept asaltului întregii Grecii şi unei armate întotdeauna victorioase³, şi şi-a apărât ţara şi domnia. Cînd s-a ivit primejdia, i-a fost deajuns să se asigure contra cîtorva duşmani, ceea ce nu i-ar fi fost suficient dacă poporul i s-ar fi ridicat împotrivă. Şi să nu-mi respingă cineva părerea, făcînd trimitere la proverbul arhicunoscut care spune că

² Nabis, regele Spartei (206-192 î.e.n.). Duşman al Ligii acheiene, aliat al lui Filip al Macedoniei, al romanilor şi apoi al lui Antioh al III-lea al Siriei. A îndeplinit unele reforme sociale interne, nevăzute cu ochi buni de proprietarii de pămînturi care i-au sprijinit pe romani.

³ Armata romană.

„acela care pune temei pe popor, clădește pe noroi“. Proverbul e adevărat numai cînd e vorba de un simplu cetățean care se bizuie pe popor și care se amăgește cu gîndul că acesta l-ar apăra dacă el e oprimat de vrăjmași sau de magistrați. Deseori, el se poate înșela în astfel de cazuri, așa cum li s-a întîmplat fraților Gracchi⁴ la Roma și lui messer Giorgio Scali⁵ la Florența. Dar dacă un principe care se bazează pe popor este apt să conducă, fiind, totodată, și un bărbat curajos care nu-și pierde cumpătul în împrejurările grele și nu uită să-și ia toate măsurile de care are nevoie, iar prin vitejia și priceperea lui știe să-și păstreze încrederea tuturor, atunci el nu va fi niciodată înșelat de popor și-și va da seama că temeliile pe care și-a clădit puterea au fost solide.

Astfel de principate se află în mare primejdie cînd trebuie să treacă de la o formă de guvernare civilă la una absolută, deoarece acești principii ori conduc ei nemijlocit, ori prin magistrați. În acest ultim caz, situația lor este mai vulnerabilă și mai plină de primejdii pentru că ei depind întru totul de voința acelor cetățeni care se află în fruntea magistraturilor și care, îndeosebi, în vremuri neprielnice, le pot lesne lua puterea, fie ridicîndu-se contra lor, fie refuzînd să le asculte ordinele. Și cînd se află în primejdie, principele nu mai poate lua puterea absolută, fiindcă locuitorii orașului și supușii, obișnuși să asculte de ordinele magistraților, în asemenea momente grele nu vor să i se supună. Deci, în vremuri nesigure, totdeauna vor fi puțini cei pe care el se va putea bizui. Se întîmplă așa deoarece un astfel de principe nu se poate baza pe ceea ce vede în vremuri de pace, cînd cetățenii au nevoie de stat, fiindcă atunci fiecare aleargă,

⁴ Tiberius (162-133 î.e.n.) și Caius Gracchus (152-121 î.e.n.), nepoți ai lui Scipio Africanul, au fost tribuni ai plebeilor.

⁵ Ajuns aproape principe al Florenței după răzvrătirea „ciompilor“ (meseriași florentini care lucrau la dărăcitul linii) din 1378, Giorgio Scali, unul din cei mai bogați oameni ai orașului, se îndepărtează printr-o guvernare arogantă și plină de teroare de oamenii nevoiași care îl sprijincau și care, din această pricină, îlucid.

fiecare promite, fiecare voiește să-și dea viața pentru el, moartea fiind departe de ei. Dar în vremuri de restriște, cînd statul are nevoie de cetățeni, se găsesc puțini care să-i sară în ajutor. Și cu atît mai primejdioasă este această experiență, cu cît ea nu poate fi făcută decît o singură dată. Prin urmare, un principe înțelept trebuie să se gîndească la un mod de guvernare prin care cetățenii, oricînd și în orice fel de vremuri, să aibă nevoie de stat și de el. Procedînd astfel, ei vor fi întotdeauna plini de credință și devotament față de el.

Cap. X. CUM TREBUIE EVALUATE FORȚELE TUTUROR PRINCIPATELOR ¹

Analizînd avantajele acestor principate, e bine să avem în vedere și cele ce urnează și anume dacă un principe are un asemenea stat², în care să poată, la nevoie, să se mențină singur sau dacă într-adevăr trebuie să fie mereu apărat de alții. Și, pentru a lămuri mai bine această chestiune, susțin că, după părerea mea, se pot menține fără nici un ajutor cei care, avînd și oameni mulți și bani mulți pot să pună pe picioare o armată bună și capabilă să poarte o bătălie cu oricine ar veni să-l atace. Tot după părerea mea, cred că au întotdeauna nevoie de ajutorul altora cei care nu pot să-l înfrunte pe dușman în cîmp deschis și sînt nevoiți să se ascundă înapoia zidurilor orașului și să le apere. Despre primul caz v-am mai vorbit³ și vom spune mai încolo⁴ ceea ce mai trebuie amintit despre el. Cît privește cel de al doilea caz, nu vom avea altceva de adăugat decît să-i încurajăm pe acești principii să-și întărească și să-și înarmeze orașul și să nu poarte deloc grija pămînturilor din jur. Și cel care va avea cetatea întărită, iar față de supușii săi se va fi purtat așa cum am spus mai sus⁵ și vom mai arăta și mai tîrziu⁶, acela va fi atacat cu mare băgare de seamă, fiindcă oamenii sînt

¹ În original: *Quomodo omnium principatuum vires perpendi debeant* (lat.)

² Adică atît ca teritoriu, cît și ca forțe.

³ Cap. VI.

⁴ În capitolele XII și XIII.

⁵ În cap. IX.

⁶ În cap. XV-XIX.

totdeauna împotriva acelor acțiuni în care bănuiesc că ar avea de înfruntat greutăți și unde nu văd cum ar putea să-l atace pe unul care stăpânește o cetate bine fortificată și care nu e urit de popor.

Orașele Germaniei⁷ sînt pe deplin libere, pămînturile ce la înconjoară nu sînt întinse și ascultă de împărat numai atunci cînd poftesc și nu se tem nici de el, nici de vreun vecin puternic din jur. Aceasta, deoarece ele sînt astfel întărite încît oricui i-ar trece prin minte să le ia cu forța, își dă seama că e o treabă de lungă durată și foarte grea. Căci toate sînt înconjurate cu șanțuri și zicuri pe potrivă și au o artilerie îndestulătoare; iar în cămări au provizii de apă, mîncare și de consum de foc cît să le ajungă un an. Afară de aceasta, ca să poată hrăni lumea fără a păgubi banii statului, se rînduiesc totdeauna astfel încît, timp de un an, să poată da de lucru oamenilor de rînd în acele îndeletniciri care sînt chiar forța și viața orașului și din care aceștia să-și cîștige traiul. De asemenea, țin la mare cinste și exercițiile militare și în privința lor au multe reguli pentru a le păstra.

Prin urmare, un principe care are un oraș puternic întărit și care nu este urit de popor, nu poate fi atacat și chiar dacă s-ar găsi vreunul să o facă, acela va da înapoi copleșit de rușine, fiindcă lucrurile pe lumea asta sînt atît de schimbătoare, încît nu se poate să fie cineva în stare să piardă vremea cu oștile lui doar pentru a asedia un oraș. Iar cineva mi-ar răspunde: dacă poporul va avea în afara zidurilor toată averea lui și va vedea cum arde, n-ar mai îndura multă vreme acest lucru, încît asediul îndelungat și propriul lui interes îl vor face să uite de principe. Acestuia îi voi preciza că un principe viteaz și puternic va trece totdeauna de astfel de greutăți, cînd însușindu-le supușilor nădejdea că răul nu va dura mult, cînd înspăimîntîndu-i cu nelegiuirile, cînd apropiindu-și-i cu iscusință pe cei care i se par mai viteji. Și apoi, este firesc ca vrăjmașul să pîrjolească și să distrugă totul odată cu sosirea lui, cînd oamenii sînt plini de curaj și hotărîți

⁷ Machiavelli a călătorit în Elveția și în Tirol. Prin urmare este vorba de orașele de aici.

să se apere. De aceea, cu atât mai puțin trebuie să se teamă principele după cîteva zile cînd oamenilor le-a mai pierit din curaj, pagubele au fost și ele pricinuite, răul deja acceptat, fără a mai fi leac de îndreptarea lui. Și atunci toți se strîng în jurul principelui lor, părăindu-li-se mai îndatorat, întrucît casele le-au fost arse și ogoarele devastate deoarece i-au sărit lui în ajutor. Firea omului e astfel întocmită, încît el se simte legat și îndatorat de celălalt, atît prin binele ce i-l face, cît și prin cel pe care îl primește. Așadar, dacă vom privi totul cu atenție, vom băga de seamă că unui principe înțelept nu îi e greu să păstreze viu curajul supusilor săi înainte și după asediu, cu condiția, însă, să nu-i lipsească nici de mijloacele de hrană, nici de cele de apărare.

Cap. XI. DESPRE PRINCIPATELE ECLEZIASTICE ¹

Ne mai rămîne să discutăm aici doar despre principatele ecleziastice. În privința lor, toate greutățile există înainte de a le ocupa, și de aceea le poți cuceri ori prin energia și propriile tale calități, ori ajutîndu-te de norocul care te însoțește, dar le poți păstra fără a te mai sluji de primele și fără a mai profita de ultimul. Aceasta, deoarece ele se sprijină pe vechi rînduiri bisericești care sînt atît de puternice și în așa fel așezate, încît să-i mențină pe tron pe principii lor, indiferent de cum ar acționa și ar trăi aceștia. Numai ei sînt principii care au state și nu le apără, au supuși și nu-i guvernează. Statele, chiar nefiind apărate, nu le sînt luate, iar supușilor, deși nu sînt guvernați, nu le pasă de acest lucru și nici nu le trece prin minte, — dar nici n-ar putea-o face — să iasă de sub autoritatea lor. Așadar, numai aceste principate sînt sigure și fericite. Fiind însă conduse de o rațiune superioară, la care mintea omului nu poate ajunge, nu voi mai zice nimic, deoarece, lăudate și ocrotite fiind de Domnul, ar fi o treabă de om îngîmfat și prea îndrăzneț să mai amintesc despre ele². Totuși, cineva mi-ar putea cere să-i spun cum a ajuns Biserica să aibă ca putere temporală o asemenea măreție cum e cea pe care o are astăzi, știind că înainte de Alexandru³ cei mai puternici principii din Italia⁴ și nu numai cei

¹ În original: *De principatibus ecclesiasticis* (lat.).

² Deocamdată, fiindcă mai tîrziu va vorbi.

³ Papa Alexandru al VI-lea Borgia.

⁴ Republicile Florența și Veneția, ducatul Milanului și regatul Neapolelui.

socotiți astfel, ci orice nobil și oricare senior⁵, cât de neînsemnat ar fi fost, nu puneau mare preț pe puterea pămîntescă a Bisericii, în vreme ce în zilele noastre un rege al Franței tremură cînd aude de ea, deoarece a izbutit să-l izgonească din Italia și să-i înfrîngă și pe venețieni⁶. Faptele, deși sînt cunoscute de toți, nu mi se par a fi prea multe ca să nu le mai amintesc și aici.

Înainte ca regele Carol al Franței să fi trecut prin Italia⁷, această țară se afla sub stăpînirea papei, a venețienilor, a regelui Neapolelui, a ducelui de Milano și a florentinilor. Aceste mari puteri trebuiau să se îngrijească de două lucruri foarte importante⁸: primul ar fi fost ca nici un străin să nu pătrundă cu oștile lui pe pămîntul Italiei și, al doilea, ca niciunul din principii de mai sus să nu pună stăpînire pe un alt stat. Cei care, însă, stîrneau o îngrijorare mai mare erau papa și venețienii. Pentru a-i putea ține în frîu pe venețieni⁹, era nevoie de unirea tuturor celorlalți, cum s-a întîmplat în cazul apărării Ferrarei¹⁰. Iar pentru a mai micșora din autoritatea papei, se

⁵ Nobil, adică „barone” cum e în text, titlu moștenit, mai vechi decît cel de „signore”, titlu dobîndit prin putere proprie.

⁶ Trimitere la constituirea Ligii de la Cambrai, îndreptată contra venețienilor, și a Ligii Sfinte, îndreptată contra lui Ludovic al XII-lea.

⁷ În anul 1494.

⁸ Referire la politica de echilibru instaurată în urma încheierii păcii de la Lodi din anul 1454, politică susținută, mai ales, de Lorenzo Magnificul.

⁹ Veneția începuse o politică de cucerire a uscatului, abandonînd într-un fel, politica sa de expansiune maritimă spre Orient. Stat foarte mare pentru acea vreme, a fost una din cele trei puteri regionale din nord-centrul Italiei, ducînd o abilă politică de cucerire a unor teritorii, mai întîi din preajma lagunei — Treviso, Padova, apoi Verona, Brescia și Bergamo. A avut în slujba sa condotieri vestiți, printre care contele Carmagnola, Bartolomeo Colleoni.

¹⁰ E vorba de așa zisul război „al sării”. Ercole d'Este începuse exploatarea sării la Comacchio, încălcînd, astfel, o convenție semnată cu Veneția, care dorea să aibă monopolul asupra acestui produs. Cu familia d'Este s-au aliat Neapole, Florența, Milano, Mantova, Urbino și însuși papa Sixtus al IV-lea, pînă atunci aliat al venețienilor. De partea cealaltă se aflau Genova, Rimini și Siena. La 12 decembrie 1482 se încheie pacea de la Neapole, urmată de cea de al Bagnolo din 7 august 1484.

slujeau de nobilii din Roma care, fiind împărțiți în două tabere, cea a Orsinilor și cea a familiei Colonna, întotdeauna era sămînță de dihonie între ele¹¹. Stînd tot timpul cu arma în mînă și fiind oricînd gata de luptă chiar sub ochii Suveranului Pontif, ei mențineau statul pontifical într-o stare de slăbiciune și lipsă de apărare. Și, cu toate că uneori s-a mai ridicat cîte un papă curajos, cum a fost Sixtus al IV-lea¹², nici soarta prielnică, nici priceperea nu au putut scăpa vreodată statul de asemenea neplăceri. Iar cauza neputinței acestor Suverani Pontifi a fost viața lor scurtă¹³. Căci, în cei zece ani cît guverna, în medie, un papă, cu mare greutate izbutea să micșoreze din puterea uneia din cele două tabere. Iar dacă, de exemplu, unul din ei ajungea să-i nimicească aproape în întregime pe cei din familia Colonna, se ivea un alt dușman al Orsinilor care îi ridica pe ai lui, numai că nu mai avea timpul la îndemînă să-i distrugă pe Orsini. Acest lucru făcea ca forțele temporale ale papei să fie prea puțin prețuite în Italia. A venit, apoi, la putere Alexandru al VI-lea¹⁴ care, dintre toți papii care au fost vreodată, a arătat că un Suveran Pontif se poate impune atît cu ajutorul banilor, cît și cu cel al forței. Folosindu-se de ducele Valentino, și profitînd de prilejul ivit odată cu invazia Italiei de către francezi, a săvîrșit toate acele fapte despre care am amintit mai sus¹⁵, cînd am vorbit despre isprăvile ducelui. Și cu toate că nu a fost înclinat să mărească puterea Bisericii, ci pe cea a ducelui, totuși, ceea ce

¹¹ E vorba de cele două familii din Roma care se dușmăneau, dar, care, amîndouă, erau rivale papilor.

¹² Papă între anii 1471-1484 care a ținut mult ca fiul său (vezi Machiavelli, *Istoriu florentine*, VII, 22) Girolamo Riario să devină principe în Romagna.

¹³ „Viața scurtă”, adică durata scurtă a domniei, a rămîinerii în scaunul papal. Sixtus al IV-lea a domnit 13 ani (1471-1484), Inocențiu al VII-lea, 8 ani (1484-1492), Alexandru al VI-lea, 11 ani (1492-1503), iar Iuliu al II-lea, 10 ani (1503-1513).

¹⁴ De fapt, a urmat Giovanni Battista Cybo, cunoscut ca papă cu numele de Inocențiu a VIII-lea.

¹⁵ În cap. VII.

a întreprins s-a dovedit a fi, nu mai puțin, spre mărirea Bisericii, care, după moartea lui și după ce s-a stins din viață și ducele, a moștenit rodul strădaniilor sale. A urmat apoi pe scaunul papa Iuliu al II-lea¹⁶, care a găsit o Biserică puternică, ce avea în stăpânire toată Romagna, nobilii Romei fiind nimiciți, iar partidele lor desființate în urma loviturilor puternice date de Alexandru. Și a mai găsit și calea potrivită pentru a strânge bani într-un fel nemaiîntrebuințat pînă la Alexandru¹⁷. Iuliu al II-lea nu numai că a urmat aceeași cale, dar a mai șlefuit-o, adăugîndu-i ceva în plus. El și-a propus să cucerească Bologna¹⁸, să-i distrugă pe venețieni și să-i izgonească pe francezi din Italia. Și a izbutit în toate aceste acțiuni ale sale, fapt ce este cu atât mai mult spre lauda lui, cu cît totuși a fost pus în slujba marii puteri a Bisericii și nu a unui particular oarecare. Cele două tabere, ale familiilor Orsini și Colonna, au fost lăsate să fie așa cum le-a găsit¹⁹ și el; și cu toate că printre ei se mai aflau unii care ar fi voit să tulbure liniștea, i-au ținut pe loc două lucruri: în primul rînd, strălucirea Bisericii, care îi uluia, în al doilea rînd, inexistența cardinalilor lor, dintotdeauna izvorul neînțelegerilor care se iveau între ei. Într-adevăr, aceste tabere nu se vor împăca niciodată, cîtă vreme vor avea cardinali, deoarece aceștia întrețin, la Roma și aiurea, vrajba între partide, iar ei, nobilii²⁰, sînt siliți să se apere. Și astfel, datorită ambițiilor prelaților, se ivesc dihonii și certuri între nobili. Așadar, sanctitatea sa, papa Leon²¹, a găsit

¹⁶ Iuliu al II-lea i-a urmat lui Pius al III-lea (septembrie-octombrie 1503), nu lui Alexandru al VI-lea.

¹⁷ Vînzarea funcțiilor bisericești.

¹⁸ Iuliu al II-lea a ocupat Bologna la 11 noiembrie 1506. Giovanni Bentivoglio a fugit și a murit la Ferrara, după doi ani (1508).

¹⁹ Adică așa cum le lăsase papa Alexandru al VI-lea, cu puterea diminuată.

²⁰ Familiile Orsini și Colonna.

²¹ Papa Leon al X-lea (1513-1521), al doilea fiu al lui Lorenzo Magnificul, a dat (1515) ducatul de Urbino nepotului său Lorenzo. A fost, pe rînd, aliat al Franței și Spaniei.

un stat pontifical foarte puternic și se poate trage nădejdea că dacă ceilalți l-au ridicat prin forța armelor, el îl va face vestit și demn de toată prețuirea prin bunătatea sa și prin nenumărate virtuți cu care a fost învrednicit.

Cap. XII. DE CÎTE FELURI SÎNT ARMATELE ȘI DESPRE SOLDAȚII MERCENARI ¹

După ce am vorbit cu osebire despre toate caracteristicile acelor principate despre care mi-am propus să tratez la început, și după ce am analizat într-o oarecare măsură cauzele prosperității și decăderii lor, și am arătat felurile căi prin care mulți au căutat să le cucerească și să le păstreze, acum îmi rămîne să discut, în general, despre acțiunile de atac și apărare care ar putea avea loc în fiecare dintre principatele amintite. Noi am spus mai înainte² că un principe are nevoie de o poziție solidă în statul său, altminteri se prăbușește. Dar temeliile cele mai trainice ale statelor, fie cele noi, cît și cele vechi sau mixte, sînt legile bune și armatele bune. Și deoarece nu pot fi legi bune acolo unde nu sînt armate bune, iar acolo unde sînt armate bune e nevoie să fie și legi bune, voi lăsa deoparte tratarea chestiunii legilor și voi vorbi despre armate.

Așadar, spun că armatele cu care un principe își apără statul, sînt ori ale lui proprii, ori mercenare, ori de sprijin, ori mixte. Trupele mercenare și cele de sprijin sînt nefolositoare și primejdioase. Iar dacă cineva își menține puterea în stat cu ajutorul trupelor mercenare, acela nu va avea niciodată o situație stabilă și sigură, deoarece ele sînt dezbinare, pline de ambiție, indisciplinate, necredincioase. Dovedesc vitejie în fața prietenilor și lașitate în fața dușmanilor. Nu au frică de Dumnezeu și nu-și țin

¹ În original: *Quod sint genera militum et de mercenariis militibus* (lat.). Un capitol în care Machiavelli își expune ideile referitoare la necesitatea constituirii trupelor autohtone.

² În cap. VIII.

cuvîntul față de oameni. Și cu atît mai mult îți amîni propria-ți prăbușire, cu cît amîni atacul pe care ar trebui să-l dai cu ajutorul lor. În timp de pace ele te jefuiesc precum te jefuiesc dușmanii în vreme de război. Cauza unor asemenea fapte este că ele nu iubesc altceva, și nici nu au alt motiv anume de a lupta, decît o leafă neînsemnată și neindestulătoare pentru a-i face să moară pentru tine. Doresc cu plăcere să fie în solda ta atîta vreme cît nu porți războaie; însă cum izbucnește războiul, sau vor să dea bir cu fugiții, sau vor să plece în altă parte. Mi-ar lua foarte puțin timp pentru a dovedi această stare de lucruri, deoarece prăbușirea de astăzi a Italiei nu are altă cauză decît aceea că mulți ani de-a rîndul Italiei s-a bizuit pe trupe mercenare. Unora, acestea le-au adus cîteva victorii și păreau pline de vitejie cît timp s-au luptat între ele; dar cum s-a ivit străinul, au arătat ceea ce erau de fapt. De aceea lui Carol, regele Franței, i-a fost ușor să cucerească Italia cu creta³. Și cine spune că numai din pricina păcatelor noastre s-a întîmplat ce s-a întîmplat, rostea adevărul. Nu erau, însă, păcatele pe care le credea el, ci acestea pe care vi le-am arătat eu⁴. Fiind păcatele principilor, au suferit și ei urmările lor⁵.

Doresc să arăt mai îndeaproape nenorocirile aduse de asemenea trupe. Comandanții mercenari sau sînt oameni foarte capabili sau nu sînt. Dacă sînt valoroși, nu te poți încrede în ei, deoarece vor rîvni totdeauna la propria lor mărire, fie înlăturîndu-te pe tine care le ești stăpîn, fie pe alții, fără voia ta.

³ Aluzie la campania fără probleme deosebite întreprinsă de Carol al VIII-lea în Italia. Creta era folosită pentru însemnarea caselor în care urmau să fie încartiruiți soldații francezi. Fraza, atribuită papei Alexandru al VI-lea, este amintită de istoricul francez Philippe de Commines (1447-1511) în memoriile sale (1464-1498).

⁴ Pare a fi Savonarola într-o predică de-a sa din 1 noiembrie 1496: afirmațiile îi sînt contestate, Machiavelli accentuînd asupra cauzei reale: lipsa trupelor autohtone și încredințarea soartei unui stat trupelor mercenare și căpitaniilor acestora.

⁵ Referitor la Ludovic Maurul care, în ziua de 10 aprilie 1500, în Vinerea Mare a Paștelui, este trădat de căpitanul elvețian de mercenari Soprasasso și predat contelui de Ligny, comandant al trupelor franceze.

Iar dacă nu sînt plini de însușiri, de obicei îți aduc necazuri. Dacă cineva ar obiecta, spunîndu-mi că oricine ar avea armata în mînă ar face la fel, fie el mercenar sau nu, i-aș răspunde că numai un principe sau o republică poate acționa cu armată. Principele trebuie să meargă el personal și să se pună în fruntea trupelor. Republica va trebui să-și trimită proprii ei cetățeni, iar cînd va fi unul care se va dovedi un incapabil, trebuie să-l schimbe, pe cînd, dacă se va dovedi capabil, să-l facă să respecte legile, pentru a nu deveni un înfumurat și insolent. Din experiență rezultă că numai principii și republicile care au trupe proprii săvîrșesc fapte mari, pe cînd cele de mercenari nu aduc altceva decît stricăciuni. Iar atunci cînd o republică are propria ei armată, mult mai greu este supusă de un cetățean de-al său decît o republică nevoită să se folosească de trupe străine.

Roma și Sparta au fost secole de-a rîndul înarmate și libere. Elvețienii au armate foarte bune și sînt pe deplin liberi⁶. Cît privește trupele de mercenari din antichitate, avem la îndemînă exemplul cartaginezilor, care, odată sfîrșit războiul cu romanii, au fost cît pe-acî să fie învinși și ocupați de mercenarii aflați în solda lor, cu toate că în fruntea oștilor se aflau proprii lor cetățeni⁷. După moartea lui Epaminonda, Filip al Macedoniei a fost ales de tebani comandant al oștilor lor. Dar, odată obținută victoria, acesta i-a lipsit de libertate⁸. După moartea ducelui Filippo, milanezii l-au angajat pe Francesco Sforza pentru a lupta contra venețienilor. Iar el, după ce i-a înfrînt pe dușmani la Caravaggio, s-a unit cu aceștia pentru a-i supune pe milanezi,

⁶ Vezi nota 7, cap. X, cînd vorbește despre orașele Germaniei — în realitate fiind vorba despre orașele elvețiene — și despre trupele elvețiene care, alcătuite din cetățeni, fac în permanentă instrucție militară după regulamente bine stabilite.

⁷ Mercenarii se răzvrătiseră fiindcă nu își primiseră soldele. Războiul pornit împotriva Cartaginei a avut loc între anii 241-237 î.e.n., mercenarii fiind înfrinți de Hamilcar Barca după lupte sîngeroase.

⁸ În anul 346 î.e.n.

stăpînii lui⁹. Sforza¹⁰, tatăl său, pe cînd se afla în slujba reginei Ioana a Neapolelui, a părăsit-o pe neașteptate, lăsînd-o fără oști, iar ea, pentru a nu-și pierde domnia, a fost nevoită să-și încredințeze orbește soarta regelui Aragonului¹¹. Iar dacă venețienii și florentinii și-au mărit în trecut teritoriile cu ajutorul unor asemenea trupe și comandanții lor nu s-au intitulat principi, ci i-au apărut, spun că, în acest caz, florentinii au fost favorizați de soartă, deoarece, dintre comandanții vestiți pe care i-au avut și de care ar fi putut să se teamă, unii nu au obținut victorii, alții nu au întîmpinat rezistență, iar alții și-au îndreptat ambițiile în altă parte. Cel care nu s-a bucurat de izbîndă a fost Giovanni Aucut¹² despre care, neobținînd nici o victorie, nu se știa cît putea fi de devotat. Dar oricare va mărturisi că dacă ar fi învins vreodată, florentinii s-ar fi aflat la cheremul lui. Sforza a avut mereu împotriva lui pe Braccio¹³ și nu s-au pierdut o clipă din ochi unul pe celălalt; Francesco și-a ațîntit ambițiile asupra Lombardiei, iar Braccio asupra Bisericii și regatului Neapolelui. Dar să ne întorcem la ce anume s-a întîmplat nu de mult. Florentinii l-au ales pe Paolo Vitelli¹⁴ drept comandant al lor, acesta fiind un bărbat foarte înțelept, care, pornind de la situația

⁹ Vezi nota 2, cap I.

¹⁰ Muzio Attendolo Sforza, conte de Cotignola, s-a aflat în slujba lui Ladislau, regele Neapolelui, continuînd să slujească și sub Ioana a II-a, sora lui Ladislau. De acord cu papa Martin al V-lea, trece de partea pretendentului la tronul Neapolelui, Ludovic al III-lea de Anjou. Ioana alegează la ajutorul lui Alfonso de Aragon, regele Siciliei și Aragonului, și aranjează în solda sa un condotier tot atît de vestit ca Muzio Attendola Sforza pe Braccio da Montone. Muzio moare înecat în vreme ce traversa un vad la vîrsarea riului Pescara în mare, în anul 1424.

¹¹ Este vorba de Alfonso de Aragon (vezi nota precedentă) — 1416-1458 — cunoscut ca Alfonso al V-lea de Aragon, Alfonso I de Neapole, adoptat de Ioana a II-a de Neapole în anul 1420.

¹² Pe numele său adevărat John Hawkwood, englez, condotier în Italia (1361-1394).

¹³ Rivalitatea dintre Muzio Attendolo Sforza și Braccio da Montone.

¹⁴ Vezi nota 10, cap. VIII.

unui simplu cetățean, a ajuns să se bucure de un bun renume. Dacă el ar fi cucerit Pisa, cred că nimeni n-ar nega faptul că florentinii i s-ar fi supus, deoarece nu ar fi fost în stare să-i țină piept în cazul în care ar fi intrat în solda dușmanilor lor. Iar dacă l-ar fi ținut printre ei, ar fi trebuit să asculte de el. Cît îi privește pe venețieni, dacă vom lua bine aminte asupra felului în care au procedat, vom vedea că s-au luptat în mai multă siguranță și spre gloria lor atîta vreme cît s-au folosit în războie de trupele proprii, ceea ce s-a petrecut înainte de a-și fi îndreptat acțiunile asupra uscatului¹⁵. Pe mare, oștile lor alcătuite din nobili și oameni de rînd, s-au luptat vitejește, dar cum au început să se bată pe uscat, au uitat de această vitejie și au urmat obiceiurile din Italia¹⁶. La începutul creșterii forței lor pe uscat, aceasta s-a întîmplat deoarece nu dețineau teritorii întinse și, bucurîndu-se de un bun renume, nu aveau de ce să se teamă prea mult de comandanții lor. Dar, întinzîndu-și stăpînirea în vremea lui Carmagnola¹⁷, și-au dat seama de greșala săvîrșită. Pentru că, văzîndu-i vitejia deosebită în luptele pe care

¹⁵ În expansiunea ei comercială, Veneția se folosisese de trupe de mercenari. Începînd cu secolul al XIV-lea, politica ei se orientează și spre peninsula italică, unde ocupă unele teritorii aflate nu departe de lagună — Treviso, Padova, Verona. Expansiunea ei pe uscat o întîlnește pe cea a Milanului de sub conducerea familiei Visconti, prin ocuparea Bresciei și Bergamului. Ca putere regională se manifestă și Florența, în prima jumătate a secolului al XV-lea fiind o permanentă stare de conflicte în partea de centru-nord a Italiei. Forța sa devine amenințătoare pentru celelalte puteri, după ce obține controlul asupra Ravennei. Căderea Constantinopolului a dus la înclătarea unui nou război pornit împotriva ei și, prin pacea de la Lodi din 1454, se stabilește o politică de echilibru între statele italiene. Succesele Veneției sînt rezultatul unei diplomații abile și mai puțin al unor lupte decisive.

¹⁶ „Obiceiurile din Italia”, adică angajarea în solda ei a unor trupe de mercenari și a unor condotieri.

¹⁷ Francesco di Bartolomeo Bussone, conte de Carmagnola (circa 1380-1432), condotier vestit, guvernator al Genovei (1422-1424), trece, apoi, în serviciul Veneției pentru care cucerește Brescia și Bergamul în urma victoriei de la Maclodio (1426) împotriva milanezilor. Acuzat de trădare în favoarea lui Filippo Maria Visconti, este condamnat la moarte și decapitat în ziua de 5 mai 1432.

trupele le-au purtat sub comanda sa, de l-au învins pe ducele Milanului, iar pe de altă parte, luînd cunoștință de încetineala și de lipsa de elan în continuarea războiului, și-au dat seama că, păstrîndu-l în fruntea armatelor, nu aveau cum să mai învingă, el însuși nevrînd aceasta, dar că nici nu puteau să-l îndepărteze, fiindu-le teamă să nu piardă ceea ce cuceriseră. Din care cauză, pentru a fi siguri în privința lui, au fost nevoiți să-l omoare. Apoi venețienii au mai avut și alți comandanți de oști, cum au fost Bartolomeo din Bergamo¹⁸, Roberto de San Severino¹⁹, contele Pitigliano²⁰ și alții asemenea acestora. Dar în cazul lor mai curînd trebuiau să se teamă să nu piardă, decît să cîștige, cum s-a și întîmplat mai tîrziu la Vailă²¹ unde, într-o singură zi, au pierdut tot ceea ce obținuseră cu multă trudă timp de opt sute de ani. Căci cu asemenea armate se obțin doar avantaje tîrzii și slabe, pe cînd pierderile sînt neașteptate și foarte grave. Și fiindcă am ajuns cu astfel de exemple în Italia, care vreme îndelungată s-a aflat la discreția trupelor mercenare, vreau să vorbesc despre aceste lucruri încă de la apariție pentru ca, odată cunoscută originea și mersul lor, să le putem îndrepta mai bine.

¹⁸ Bartolomeo Colleoni (1395-1475), condotier vestit din Bergamo, aflat pe rînd în solda venețienilor în lupta contra lui Filippo Maria Visconti (1431 și în 1437-1441), apoi pentru un an în solda familiei Visconti — 1442, cînd este și încarcerat — și din 1448, iarăși în solda Veneției.

¹⁹ Roberto de Sanseverino (1418-1487), condotier al florentinilor, apoi al venețienilor de partea cărora a luptat contra Ferrarei (1442).

²⁰ Niccolò Orsini, conte de Pitigliano (1442-1510), a fost comandantul trupelor venețiene în lupta de la Vailă (1509) pe care a pierdut-o.

²¹ La Vaillate sau Vailă, pe Ghiara d'Adda, trupele aliate ale Ligii de la Cambrai au înfrînt armatele venețiene. Bătălia, zisă și de la Agnadello, a avut loc la 4 mai 1509. Cei 800 de ani se referă la istoria Veneției, la originile acesteia. (Ele se găsesc în secolul al V-lea, cînd grupuri de țărani se retrag din fața năvălirilor barbare și se refugiază în arhipelagul celor 118 insule. După două secole, comunitatea lagunară părăsește centrele principale de la Heraclea și Malamocco și se retrage pe insula Rialto, care avea țărmuri mai înalte. Aici s-a constituit Veneția, care s-a opus în secolul al VII-lea longobarzilor, apoi francilor și care în anul 726 și-a ales primul doge, conducător, șef).

Așadar, trebuie să aflați că de îndată ce în vremurile din urmă²² autoritatea imperiului a început să fie înlăturată din Italia, iar papa a dobândit o putere temporală tot mai mare²³, Italia s-a rupt în mai multe state. Căci multe din orașele cele mai mari au ridicat armele contra nobilimii care, fiind ocrotită mai înainte de împărat, le-a ținut sub apărarea ei. Iar Biserica a sprijinit aceste răzvrătiri pentru a se bucura de prețuire în chestiunea puterii temporale²⁴. În multe orașe cetățeni de-ai acestora au ajuns principii. Astfel încât Italia a ajuns aproape toată în mâinile Bisericii și în ale unor republici²⁵, dar cum nici preoții aceia și nici ceilalți locuitori ai orașelor nu erau obișnuiți cu mînuirea armelor, au început să angajeze străini în solda lor²⁶. Primul care a adus faima acestor oști a fost Alberigo da Conio²⁷ din Romagna. De la școala lui au ieșit, printre alții, Braccio și Sforza, care, în vremea lor, au fost cei ce dictau legea în Italia. După aceștia au urmat toți ceilalți care, pînă în zilele noastre, au comandat astfel de armate. Iar rezultatul faptelor lor de vitejie a

22 După opinia lui Machiavelli trupele de mercenari au apărut încă de la sfîrșitul secolului al XII-lea, cînd în bătălia de la Legnano, armatele Ligii lombarde a orașelor comandate de Alberto din Giussone, le-au înfrînt în ziua de 29 mai 1176 pe cele ale lui Frederic I Barbarossa, împăratul german.

23 Puterea Bisericii în afara cadrului spiritual.

24 Comunele (asocierea celor mai influente familii din orașe pe baza unui jurămint — *coniurationes, communes*), în lupta lor pentru autonomie, formează partida guelfilor, partidă sprijinită de Biserică (dacă avem în vedere și amănuntul că, de obicei, reprezentanții orașelor erau negustori și bancheri). Se opune partida ghibelinilor, formată din reprezentanții împăratului, marii seniori. Practic, această luptă dobîndește noi valențe și, treptat, treptat se preschimbă într-o confruntare între papalitate și imperiul german, puterea acestuia din urmă fiind diminuată, în vreme ce puterea temporală a papalității crește.

25 Florența și Veneția

26 Este vorba de noua dezvoltare a orașelor, de cîștigarea unor noi drepturi. (Să amintim că în urma păcii de la Konstanz — Elveția de azi —, din anul 1183 ce a urmat victoriei Ligii lombarde de la Legnano, orașelor li s-a recunoscut, printre altele, și dreptul de a-și fortifica zidurile și de a-și extinde în împrejurimi recrutările pentru armatele proprii. Era nevoie și de oameni de arme pentru pregătirea acestora).

27 Școala lui Alberigo din Barbiano, conte de Cunio (Conio).

fost acela că Italia s-a văzut străbătută la pas de Carol, prădată de Ludovic, supusă cu forța de Ferrando și batjocorită de elvețieni²⁸. Organizarea pe care ei au dat-o acestor trupe a constat, înainte de toate, în reducerea importanței infanteriei pentru a le reveni lor înșile toată gloria. Au făcut aceasta deoarece, neavînd un stat și trăind doar de pe urma meseriei armelor, nu puteau să le aducă faimă cîțiva pedestrași, iar o oaste mai mare nu aveau cu ce să o hrănească. Și atunci s-au mulțumit numai cu cavaleria care, fiind alcătuită dintr-un număr convenabil de oameni, putea fi bine hrănită și se bucura de toată cinstea. Lucrurile au ajuns pînă într-acolo încît, într-o oaste de douăzeci de mii de soldați, nu se găseau nici două mii de pedestrași. Afară de aceasta, ei și-au folosit toată priceperea pentru a-și cruța osteneala și teama care se cuibăreau în ei și în oștenii lor, astfel încît, atunci cînd se încăierau, nu se omorau unii pe alții²⁹, dar se luau prizonieri fără a plăti vreo răscumpărare. Nu atacau niciodată cetățile pe timp de noapte. La rîndul lor, cei asediați nu atacau tabăra celor care atacau. Nu înconjurau taberele nici cu garduri din pari, nici cu șanțuri. Nu atacau pe timp de iarnă. Toate acestea le erau îngăduite de rînduile lor militare și găsite de ei pentru a se feri, așa cum am spus, de oboseală și de primejdii. Și atît de departe au ajuns cu aceste rînduile, încît au îngenuchiat Italia și au făcut-o de rușine.

28 „Străbătută la pas” de Carol al VIII-lea în timpul primei campanii franceze începută în septembrie 1494; Ludovic al XII-lea a stăpînit timp de 13 ani Milanul (1499-1512), săvîrșind nenumărate samavolnicii; Ferrando sau Ferdinand Catolicul a ocupat Neapolele (1504) după ce îl împărțise cu Ludovic al XII-lea; trupele elvețiene au trădat interesele lui Ludovic Maurul, pe care l-au predat francezilor în timpul bătăliei de la Novara (1500). Tot ele înfrîng trupele italiene în bătălia de la Ravenna (1512).

29 Afirmatie contrazisă de așa zisa „bătălie de la Riccardina”, localitate aflată la est de Bologna, pe drumul spre Molinella, din ziua de 25 iulie 1467, cînd trupele Venetiei, conduse de Bartolomeo Calleoni, care săriseră în ajutorul unor complotiști florentini exilați de Piero de' Medici, au trebuit să se înfrunte cu trupele unei coaliții din care făceau parte Ferdinando de Neapole, Piero de' Medici, Galeazzo Maria Sforza. Pe cîmpul de bătăie au rămas morți 1400 de călăreți și 500 de pedestrași din ambele tabere, lupta neavînd nici învingători, nici învinși.

Cap. XIII. DESPRE SOLDAȚII DE SPRIJIN, AMESTECAȚI ȘI PROPRII ¹

Trupele de sprijin², nici ele folositoare, sînt trimise de conducătorul unui stat puternic atunci cînd îi ceri să vină în ajutor pentru a te apăra, așa cum a făcut nu cu multă vreme în urmă papa Iuliu, care, după ce a văzut jalnica ispravă a trupelor sale de mercenari în timpul acțiunii duse împotriva Ferrarei³, a chemat trupe de sprijin și s-a înțeles cu Fernando⁴, regele Spaniei, să-i trimită în ajutor oamenii și trupele lui. Asemenea armate pot să fie bune și folositoare cînd se bat pentru rosturile lor, dar sînt aproape întotdeauna dăunătoare pentru cel care le cheamă deoarece dacă pierzi, rămii învins, iar dacă învingi, rămii prizonierul lor. Și cu toate că istoria veche este plină de astfel de exemple, eu țin neapărat să-l amintesc pe cel trăit de curînd de papa Iuliu al II-lea, care nu putea lua o hotărîre mai nechibzuită decît aceea de a se da pe mîna unui străin pentru a cucerii Ferrara. Norocul lui a fost că s-a ivit o a treia împrejurare care a făcut ca el să nu culeagă roadele proastei sale alegeri. Căci fiind învinși

¹ În original: *De militibus auxiliariis, mixtis et propriis* (lat.).

² Machiavelli precizează ce fel de trupe sînt. Trupe auxiliare — „ausiliarie” cum este în textul original — în limba română ar putea însemna trupe mai puțin importante, cu rol secundar, chiar necombatante și trupe de sprijin, aliate, participante la luptă, cu rol decisiv în obținerea victoriei.

³ E vorba de contraatacul întreprins de Alfonso d'Este în anul 1510, cînd papa Iuliu al II-lea a pierdut și Bologna și a fost nevoit să ceară în ajutor trupe de sprijin de la Ferdinand Catolicul, punîndu-se bazele Ligii Sfinte (1511) din care au mai făcut parte Venetia, Anglia, Austria.

⁴ Ferdinand Catolicul.

la Ravenna⁵ soldații chemați de el în ajutor și răzvrătindu-se și elvețienii care i-au izgonit pe învingători, contrar așteptărilor sale și ale celorlalți, nu a mai rămas prizonierul dușmanilor, deoarece aceștia au fost alungați, și nici soldaților săi de sprijin, deoarece învinsese cu alte arme decât ale acestora. Fiind cu totul lipsiți de armate, florentinii au adus zece mii de soldați francezi la Pisa⁶ pentru a o cucerii, ei aflându-se, astfel, într-o primejdie mult mai mare decât în orice moment al luptelor lor. Împăratul Constantinopolului⁷, ca să poată ține piept amenințărilor vecinilor, a adus în Grecia zece mii de turci care, odată sfârșit războiul, nici n-au mai vrut să plece de aici, fapt care a constituit începutul înrobirii Greciei de către necredincioși.

Așadar, cel care nu dorește să învingă, nu are decât să se folosească de asemenea armate, căci ele prezintă mai multă primejdie decât cele mercenare. Folosirea lor duce la pieire sigură, pentru că sînt strîns unite între ele și obișnuite să asculte totdeauna de alții și nu de tine. În schimb, ca să-ți faci rău, trupele mercenare au nevoie, chiar după victorie, de un răgaz mai îndelungat și de un prilej mai prielnic, deoarece ele nu sînt omogene și au fost angajate și plătite de tine. Dacă pui în fruntea lor un străin necunoscut de mercenari, acesta nu poate dobîndi într-un timp așa de repede atîta autoritate încît să poată

⁵ În ziua de 11 aprilie 1512, la Ravenna, spaniolii au fost înfrinți de trupele franceze. Comandantul acestora, Gaston de Foix, morise în luptă. Papa Iuliu al II-lea aduce rapid trupe elvețiene care îi înving pe francezi și care îi alungă, apoi, din Romagna și Lombardia. Prin urmare, victoriile papei Iuliu al II-lea nu se datorează ajutorului exclusiv al spaniolilor, ci și celui al elvețienilor (care se opresc din urmăritrea trupelor franceze pe teritoriul acestora, după ce primesc o importantă sumă de bani de la Ludovic al XII-lea).

⁶ În anul 1500, după executarea lui Paolo Vitelli, florentinii obțin sprijinul lui Ludovic al XII-lea pentru a ocupa Pisa. Armata franceză reprezintă un adevărat balast pentru economia Florenței, prin cererea nesățioasă de bani și alimente.

⁷ E vorba de Ioan Cantacuzino care a cerut trupe turcești pentru a-i înfrînge pe Paleologi, trupe care, la sfîrșitul războiului (1355) refuză să mai plece.

să-ți pricinuiască vreun rău. În fine, trupele mercenare sînt primejdioase prin lipsa de voință și de forță morală cu care se mișcă în luptă, iar cele de sprijin, prin vitejia lor.

Prin urmare, un principe înțelept se va feri întotdeauna să folosească astfel de trupe și se va bizui numai pe ale lui. Mai degrabă pierde o luptă cu aceștia din urmă decît să cîștige una cu soldații altora, socotind că nu e izbîndă adevărată cea obținută cu armate străine. Nu mă voi teme niciodată de nimeni să aduc aici pilda pe care ne-a dat-o Cesare Borgia prin faptele sale. Acest duce a intrat în Romagna cu trupe de sprijin, aducînd cu sine numai soldați francezi, cu care a și luat Imola și Forlî. După care, pîrîndu-i-se lui că acestea nu ar fi prea sigure, a recurs la cele mercenare, în credința că or să fie mai puțin primejdioase și a angajat în solda lui oameni de-ai lui Orsini și Vitelli. Folosindu-se, apoi, de ei, i-a bănuir de necredință și plini de primejdie, drept pentru care i-a nimicit și a rămas numai cu oamenii, cu trupele lui. Și așa se poate vedea cu ușurință ce deosebire există între o armată și alta, dacă socotim de ce renume se bucura ducele cînd îi avea numai pe francezi și pe oamenii lui Orsini și Vitelli, și care a fost cel pe care l-a dobîndit cînd a rămas numai cu soldații lui. Vom observa că acesta a crescut neconținut și că nicicînd nu a fost mai prețuit ca atunci cînd fiecare și-a dat seama că el este pe deplin stăpîn pe armatele sale.

Eu nu doream să mă îndepărtez de exemple italiene din vremea noastră, dar nu vreau nici să-l uit pe Hieron Siracuzanul, el fiind unul din cei de care am amintit mai înainte⁸. Așa cum am spus, acesta a fost pus de siracuzanii înșiși în fruntea armatelor lor și și-a dat repede seama că oștirea aceea de mercenari⁹ nu-i era de nici un folos, întrucît comandanții erau asemenea alor noștri din Italia. Și pîrîndu-i-se lui că nu putea nici să-i țină, dar nici să le dea drumul, a pus să-i taie pe toți,

⁸ Vezi nota 11, cap. VI.

⁹ Mercenari, adică trupe de messenieni.

după care s-a folosit în războaie de trupele lui și nu de cele ale altora. De asemenea, țin să amintesc o istorioară cu tîlc¹⁰ din Vechiul Testament, tocmai bună pentru acest caz. Atunci cînd David s-a dus și i-a cerut lui Saul să-i îngăduie să lupte cu Goliat, filisteanul care îi provoca pe evrei, ca să-l încurajeze, Saul i-a dat propriile arme, pe care David, după ce s-a încins cu ele, le-a și înapoiat, spunînd că nu-și poate dovedi vitejia folosindu-se de ele și că îl va înfrunta pe dușman doar cu praștia și cuptul lui.

În sfîrșit, în ce privește armele altuia, ori le pierzi, fiind ușoare, ori te apasă, fiind grele, ori te strîng¹¹. Carol al VII-lea¹², tatăl lui Ludovic al XI-lea, după ce a eliberat Franța de englezi datorită unor împrejurări fericite și curajului ce l-a dovedit, și-a dat seama de nevoia alcătuirii unor armate proprii și a emis ordinul ca în regat să se organizeze trupe de cavalerie și infanterie. Mai tîrziu, fiul său, regele Ludovic, a desființat infanteria¹³ și a început să ia elvețieni în solda lui¹⁴. Greșală care, urmată și de alții, s-a dovedit, după cum se vede și astăzi¹⁵, cauza primejdiilor prin care a trecut acest regat. Căci, dîndu-le

¹⁰ Exemplul e luat din „Cartea Regilor”, I, Samuel XVII, 37-40.

¹¹ Se referă la trupele de sprijin. Ele sînt folositoare principelui, dar îl și pot părăsi în „momentele cele mai dificile, ori îl apasă și îl strîng, neîngăduindu-i să acționeze potrivit planurilor sale.

¹² Carol al VII-lea a încheiat victorios războiul de o sută de ani în 1453. „Companiile de ordonanță” au fost instituite între 1435-1436 din rîndul elitei mercenare și formează armata națională cu denumirea de mai sus. În 1448 pune bazele trupelor de infanterie, cu rol hotărîtor în obținerea victoriei împotriva englezilor.

¹³ Ludovic al XI-lea, regele Franței (1461-1483), fiul lui Carol al VII-lea, s-a opus aproape în permanență tatălui său. Urcat pe tron, a provocat răzvrătirea nobilimii conduse de Carol Temerarul (Liga binelui public). A desființat infanteria.

¹⁴ Impresionat de vigoarea trupelor elvețiene care l-au învins pe Carol Temerarul, ducele Burgundiei, capul nobilimii răzvrătite — Ludovic al XI-lea — desființează trupele de arcași constituite de tatăl său, Carol al VII-lea și angajează în solda sa mercenari elvețieni.

¹⁵ Cap. III.

elvețienilor prilejul să se acopere de glorie, și-a înjosit propriile lui trupe, prin desființarea infanteriei și prin obligativitatea cavaleriei de a depinde de armatele altuia. Aceasta fiind obișnuită să lupte alături de elvețieni, i se pare că nu poate învinge fără ei. De unde rezultă că trupele franceze sînt prea puține ca să poată lupta contra elvețienilor și că, fără elvețieni alături de ele, nici nu încearcă să lupte împotriva altora. Așadar, armatele Franței sînt amestecate, fiind formate în parte din mercenari și în parte din oamenii proprii și toate laolaltă sînt mult mai bune decît cele simple venite în ajutor sau mercenare și mult sub cele proprii. Cred că ajunge exemplul ce l-am dat, deoarece regatul Franței ar fi fost de netrecut astăzi dacă organizarea militară a lui Carol s-ar fi dezvoltat sau ar fi fost păstrată¹⁶. Dar nechibzuința îi face pe oameni să se apuce de un lucru pe care, știindu-l bun în clipa aceea, nu-și dau seama de veninul ce îl ascunde în el, așa cum am arătat eu mai înainte cînd am vorbit despre febra fizică¹⁷.

Prin urmărire, cel care într-un principat, nu întrezărește primejdiile ce se pot ivi, nu este cu adevărat un înțelept. Puțini sînt, însă, cei înzestrați cu această calitate. Iar dacă am căuta cauza celei dintîi prăbușiri a Imperiului Roman, am găsi-o chiar în începutul angajării în solda sa a lefegiilor goți¹⁸. Pentru că tocmai din acel moment au început să slăbească forțele Imperiului Roman și toată puterea luată acestuia a trecut de partea goților. Deci, închei prin a spune că fără armate proprii nici un principat nu se va afla în siguranță, dimpotrivă, va fi întru totul la cheremul sorții, fiind lipsit de forța care să-l apere la vremuri de cumpănă. Aceasta a fost, de altfel, și părerea și judecata dintotdeauna a oamenilor înțelepți, *quod nihil sit tam informum*

¹⁶ Se referă la înfringerile trupelor franceze, suferite de acestea în perioada elaborării *Principelui*, precum și la consecințele lor (pierderea teritoriilor italiene — vezi nota 5, cap. XIII).

¹⁷ Cap. III.

¹⁸ În timpul domniei lui Valens, în anul 376, vizigoții se așază în sudul Dunării. Teodosiu, urmașul lui, constituie prima armată formată din barbari.

*aut instabile, quam fama potentiae non sua vi nixae*¹⁹. Iar trupele proprii sînt cele alcătuite ori din supuși, ori din locuitori ai orașelor, ori din oameni de-ai tăi. Toate celelalte trupe sînt sau mercenare, sau de ajutorare. Modul de a-ți pune la punct trupe proprii va fi lesne de găsit, dacă vom lua în discuție rînduielile folosite de cei patru²⁰ pe care i-am amintit mai înainte și dacă vom vedea cum și-au consutuit și și-au organizat armatele Filip²¹, tatăl lui Alexandru cel Mare, precum și multe republici și mulți principii. Iar eu am toată încrederea în rînduielile făcute de ei.

¹⁹ Citat din memorie. Textul corect din Tacit. *Annales*, XIII, 19, este: „*Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae*” („Nimic nu e mai nestatornic și mai trecător în lume ca faima ce nu se reazemă pe ea însăși”).

²⁰ Cesare Borgia, Hieron al II-lea de Siracuza, David și Carol al VII-lea.

²¹ Filip al II-lea al Macedoniei (359-336 î.e.n.) a organizat o infanterie mobilă și redutabilă, căreia i-a adăugat și cavaleria.

Cap. XIV. CE TREBUIE SĂ FACĂ UN PRINCEPE ÎN PRIVINȚA PREGĂTIRII RĂZBOIULUI ¹

Așadar un principe nu trebuie să aibă niciun alt țel, nici un alt gând, nici o altă grijă decât cea a artei războiului, a organizării și a disciplinei cerute de aceasta. Căci este singura artă care se cuvine să fie cunoscută de cel care comandă². Și ea este atât de plină de virtuți, încât nu numai că îi menține pe cei care s-au născut principii, dar nu o dată îi ridică la acest rang și pe oamenii simpli. Și invers, se constată că atunci când principii s-au gândit mai mult la plăceri decât la armate, ei și-au pierdut statul. Iar prima cauză care duce la pierderea domniei este tocmai neglijarea cunoașterii acestei arte a războiului. În schimb, ceea ce duce la obținerea ei este însăși cunoașterea îndcaproape și practicarea acestei arte.

Deoarece a avut trupe, Francesco Sforza³ a ajuns dintr-un cetățean oarecare ducele Milanului, pe când fiii săi⁴, cărora nu le-a plăcut meseria armelor, din duci au ajuns cetățeni de rând. Aceasta se datorează, printre altele, și faptului că, pe lângă răul

¹ În original: *Quod principem deceat circa militiam* (lat.).

² Situația existentă atunci în Italia, amenințarea permanentă care planează asupra micilor state răspindite pe teritoriul italian și chiar asupra acelor puteri regionale de talia Florenței și Veneției, îl îndeamnă pe Machiavelli să facă această afirmație referitoare la singura preocupare a unui principe.

³ Vezi cap. I și VII.

⁴ Totuși, afirmația nu este susținută. Astfel, Galeazzo Maria se implică în viața politică din Italia; Ludovic Maurul este unul din personajele recunoscute ale vremii; Ascanio Sforza ajunge episcop de Pavia, Novara, Cremona, Pesaro și cardinal din 1484. Ceilalți copii sînt Filippo Maria, conte de Corsica, un mare iubitor de plăceri și de viață de Curte; Ottaviano, conte de Lugano, care murise în 1472; Sforza Maria, duce de Bari, care murise în 1479.

pe care ți-l aduce lipsa unei armate, mai este și cel de a fi disprețuit de ceilalți, ceea ce înseamnă o ofensă gravă de care principele trebuie să se păzească, așa cum voi arăta mai târziu⁵. Căci între un bărbat care are trupe și unul care nu are, nu se poate face nici o comparație. Și nu e normal ca acela care are trupe să se supună de bună voie celui care nu are, după cum nu e firesc ca acesta din urmă să se simtă în siguranță între slujitori înarmați⁶. Pentru că fiind unul plin de dispreț, iar celălalt de bănuie, nu au cum să se înțeleagă și să lupte împreună. Iată de ce, un principe care nu se pricepe la arta războiului, pe lângă celelalte necazuri pe care le va îndura, după cum am mai spus, nu va putea să se bucure nici de prețuirea soldaților și nici nu se va putea bizui pe ei.

Așadar, un principe nu trebuie să-și schimbe niciodată gândul de la această pregătire în arta războiului, care, în timp de pace, trebuie să fie mult mai susținută decât în vreme de război și care poate fi făcută în două feluri: cu fapta și cu mintea. În privința faptelor, pe lângă menținerea unor bune organizări și deprinderi în rândul oamenilor, e nevoie ca totdeauna el însuși să plece la vânătoare⁷ și astfel să-și obișnuiască trupul cu oboseala și

Dintre toți, doar Filippo Maria a fost fricos, ceilalți s-au dovedit la înălțimea titlurilor pe care le aveau. Iar dintre urmașii acestora, putem să-i remarcăm pe Ercole Massimiliano, fiul lui Ludovic Maurul, care a fost principe de Pavia în 1499, ducele Milanului (1512-1515), pe Bona, fiica lui Gian Galeazzo Maria, ducesă de Bari care se căsătorește cu Sigismund I Iagelonul, regele Poloniei, pe Bianca Maria, fiica lui Galeazzo Sforza care s-a căsătorit cu Maximilian I de Habsburg, împăratul Germaniei. Prin urmare, dintre urmașii lui Francesco Sforza, partea bărbătească a ocupat tronul Milanului, cu intermitențe, până în 1535, cind la moartea lui Francesco II Sforza (1495-1535) fiul lui Ludovic Maurul și fratele lui Maximilian, Milanul trece sub stăpânirea lui Carol Quintul (Francesco II Sforza a domnit în Milano între 1521-1524, în 1525 și între 1529-1535.).

⁵ În capitolele XV și XIX.

⁶ „Nu e firesc ca acesta din urmă să se simtă în siguranță între slujitori înarmați”, adică între mercenari.

⁷ Vânătoarea îl pune pe principe în situația de a-și cunoaște și demonstra însușirile necesare unui comandant de trupe, fiind un exercițiu util pregătirii sale fizice și de luptă.

greutățile și, în același timp, să învețe să cunoască natura locurilor, să știe cum se înalță munții, cum se deschid văile, cum se întind câmpiile și să afle care e natura râurilor și mlaștinilor și totul să fie făcut cu mare grijă. Această învățătură îți e folositare în două sensuri: mai întâi, pentru că înveți să-ți cunoști țara și, astfel, înțelegi mai bine cum poate fi apărată; apoi, prin cunoașterea și străbătarea acelor locuri⁸ vei pricepe mult mai ușor poziția oricărui alt nou loc pe care urmează să-l cercetezi, deoarece dealurile, văile și câmpiile, râurile și mlaștinile care se află, de exemplu, în Toscana, sînt întrucîtva asemănătoare celor existente în alte provincii. Astfel, pornind de la cunoașterea așezării locurilor unei provincii se poate ajunge cu ușurință la cunoașterea altora din alte provincii. Iar principele care nu este înarmat cu această știință și pricepere, va fi lipsit de cea dintîi calitate pe care trebuie să o aibă un comandant și care te învață cum să descoperi dușmanul, să-ți așezi tabăra, să conduci armatele, să le rînduiești pentru luptă și să hărțuiești adversarul în folosul tău.

Printre alte laude adușe de scriitori lui Philopoimen⁹, principele aheilor, se află și aceea că în timp de pace el nu se gîndea la nimic altceva decît la modul în care trebuia să lupte, iar cînd se găsea undeva, pe cîmp, cu prietenii lui, deseori se oprea și discuta cu ei: „Dacă dușmanul s-ar afla acolo, pe colina aceea, iar noi am fi aici, cu armata noastră, care din noi doi ar ocupa o poziție mai avantajoasă? Cum am putea să înaintăm împotriva lor, respectînd, în același timp, ordinea de bătaie? Dacă am dori să ne retragem, ce ar trebui să facem? Iar dacă s-ar retrage ei, cum i-am putea urmări?” Și, tot mergînd cu ei, le punea în față toate situațiile ce s-ar fi putut ivi pentru o armată,

⁸ Afirmatie care vine în sprijinul celor de mai sus. Cunoașterea terenului este una din calitățile indispensabile unui principe, idee pe care Machiavelli o dezvoltă în continuare.

⁹ Philopoimen din Megalopolis (253-183 î.e.n.), conducător al Ligii aheiene în războaiele cu Filip al V-lea al Macedoniei. Sursa se găsește în Tit Liviu, XXXV, 28, dar e posibil, după unii cercetători, să se afle și în Plutarh, *Vita Philopomenis*, IV.

le asculta părerile, o făcea cunoscută și pe a lui, susținând-o cu argumente, în așa fel încît, în urma acestui neconținut șir de întrebări și răspunsuri, nu i s-ar fi putut întîmpla nicicînd ca, fiind în fruntea oștilor sale și apărîndu-i o piedică în cale, să nu găsească răspuns pentru a trece de ea.

Cît privește exercițiul minții, principele trebuie să citească istoria și să zăbovească mai mult asupra faptelor oamenilor de seamă, să vadă cum au condus aceștia luptele, să cerceteze cauzele victoriilor și înfrîngerilor lor, pentru a se feri de cele din urmă și pentru a le lua drept pildă pe cele dinții. Dar, îndeosebi, el trebuie să facă așa cum au făcut în trecut cîțiva bărbați de seamă care s-au străduit să meargă pe urmele cîte unui înaintaș lăudat și slăvit, avînd mereu prezente înaintea ochilor faptele lui de vitejie și isprăvile săvîrșite; cum se spune că Alexandru cel Mare avea ca model pe Ahile¹⁰, Cezar pe Alexandru, Scipio pe Cyrus. Și oricine citește viața lui Cyrus scrisă de Xenofon¹¹ urmărind viața lui Scipio, va recunoaște că imitarea unui exemplu i-a adus acestuia numai glorie și că în ceea ce privește castitatea, bunăvoința, omenia și dărnicia, Scipio¹² s-a condus întru totul după acele fapte pe care Xenofon le-a scris despre Cyrus. Asemenea moduri de comportare trebuie să se afle permanent în atenția unui principe înțelept; în vreme de pace nu are voie să piardă o clipă din timpul său, ci să-și cultive aceste calități de care să se poată folosi în împrejurări nu tocmai prielnice, încît, atunci cînd soarta nu va mai fi de partea lui, el să fie pregătut să o înfrunte.

¹⁰ Izvoarele sînt în ordine: Plutarh, *Via Alexandri VIII*; Q. Curtius Rufius, *Historiarum Alexandri libri, IV, 6*; Suetoniu, *Divus Iulius, 7*; Cicero, *Ad Quintum fratrem, I, 8-23*, potrivit ediției L. A. Burd, Oxford, 1891.

¹¹ Xenofon, *Ciropedia*.

¹² Publius Cornelius Scipio zis Africanul (235-180 î.e.n.), general și om politic roman, învingătorul cartaginezilor în lupta de la Zama (202 î.e.n.).

Cap. XV. DESPRE ACELE LUCRURI PENTRU CARE OAMENII ȘI, ÎNDEOSEBI, PRINCIPII SÎNT LĂUDAȚI SAU GRAV DISCREDITAȚI ¹

Ne rămîne acum să vedem cum trebuie să se poarte un principe cu supușii și cu prietenii lui. Și pentru că știu că mulți au scris despre această chestiune², mă tem ca scriind și eu despre același lucru, să nu fiu luat drept un înfumurat, mai ales că, abordînd acest subiect, mă voi îndepărta mai mult de modul în care au făcut-o ceilalți. Stîndu-mi mie în gînd să scriu lucruri folositoare pentru cei care le pricep, mi s-a părut mai potrivit să mă îndrept spre adevărul concret al faptelor³ decît spre simpla lor închipuire. Căci mulți și-au imaginat republici și principate care nu s-au văzut vreodată și pe care nimeni nu le-a cunoscut să fi existat în realitate. Și e o mare deosebire între felul în care oamenii trăiesc și între cel în care ar trebui să trăiască, încît cel care dă la o parte ceea ce este, pentru ceea ce ar trebui să fie, mai

¹ În original: *De his rebus quibus homines et praesertim principes laudantur aut vituperantur* (lat.)

² Comentatorii se referă la posibile lecturi ale lui Machiavelli: Platon, *Republica*; Aristotel, *Politica*; Xenofon, *Despre tiranie*; Dante, *Despre monarhie*; Marsilio din Padova, *Defensor pacis* (1324); Coluccio Salutati (1331-1406), *Despre tiran*, (*De tyranno*); Savonarola, *Despre guvernarea orașului Florența* (*Del reggimento del governo della città di Firenze*); Poggio Bracciolini, *De infelicitate principum*; Giovanni Pontano, *De principe*.

³ În original „verità effettuale”, adică „adevăr concret, real, existent, efectiv”. Este expresia care sintetizează concepția lui Machiavelli despre politică, ale cărei chestiuni trebuie abordate prin analiza realității, așa cum există, cum se prezintă, fără închipuiri, fără presupuneri sau exagerări. Comportamentul uman, așa cum s-a manifestat el în mod concret de-a lungul istoriei, reprezintă singura bază a oricărei gîndiri teoretice despre politică.

degrabă învață cum ajunge la propria-i pieire decît cum poate sta departe de primejdie. Căci cel care dorește să se înfățișeze în toate împrejurările ca un om de o deosebită bunătate, trebuie să accepte să piară între atîția care nu sînt buni. De unde rezultă că un principe, ca să se mențină la putere, trebuie neapărat să învețe să poată să nu fie bun și să se folosească sau nu de această știință, în funcție de nevoi.

Prin urmare, lăsînd la o parte toate acele lucruri închipuite despre un principe și luîndu-le în discuție numai pe cele adevărate, spun că toți oamenii, atunci cînd se vorbește despre ei și, mai ales, despre principi care se află pe o treaptă mai înaltă, sînt caracterizați prin cîteva din următoarele trăsături care le aduc ori dezaprobare ori laudă. Și anume, despre unul se spune că e darnic, despre altul că e meschin (am folosit aici un termen toscan — *misero* — deoarece în limba noastră *avaro* este cel care vrea să obțină ceva prin jaf, pe cînd meschin — *misero* — îl numim pe cel care evită să se bucure de un lucru de-al său); unul e considerat darnic, altul lacom, unul fără îndurare, altul milostiv, unul sperjur, altul de nădejde, unul lipsit de vlagă și laș, altul îndrăzneț și curajos, unul plin de căldură și apropiat, altul mîndru și rece, unul iubitor de plăceri, altul neprihănit, unul cinstit, altul duplicitar, unul rigid, altul mizerabil, unul grav, altu ușuratic, unul cucernic, altul fără credință în Dumnezeu și așa mai departe. Iar eu știu prea bine că fiecare ar mărturisi că ar fi vrednic de toată lauda, dacă arîi înîlîni la un principe din toate calitățile amintite numai pe cele apreciate ca fiind bune. Însă cum nu le poate avea nimeni pe toate la un loc și nici nu poate să le facă pe deplin cunoscute, din pricina condițiilor vieții noastre omenești care nu îngăduie acest lucru, principele trebuie să fie într-atît de înțelept, încît să știe să se ferească de acele ticăloșii care l-ar face să-și piardă statul și, dacă e cu putință, și de cele care nu l-ar duce neapărat la această situație. Dacă, însă, nu are cum să o facă, să se lase în voia lor, fără prea multă grijă. Și, mai ales, să nu-i pese dacă va săvîrși aceie păcate fără de care i-ar fi greu să salveze statul. Căci dacă

cercetăm totul cu mare atenție, vom găsi ceva care ar părea virtute și pe care dacă am urma-o, ne-ar duce la pieire, în vreme ce altceva, care ar părea a fi viciu, dacă ne luăm după el, ne face să obținem, la simpla atingere, siguranța și bunăstarea⁴.

⁴ Interesantă afirmație pe care o face Machiavelli în finalul acestui capitol și care ar putea defini, într-un fel, noțiunea de „machiavellism”. Ceea ce contează este scopul. Iar scopul, aici, este salvarea statului, a patriei. Desigur, ideal ar fi ca principele să fie înzestrat cu toate calitățile despre care a vorbit. Cum însă realitatea este alta, pentru atingerea scopului propus, principele trebuie să se folosească tocmai de acele „păcate”, adică de înșelăciune, neîndurare, violență, încălcarea regulilor cavalierești ș.a.

Cap. XVI. DESPRE DĂRNICIE ȘI CUMPĂTARE ÎN CHELTUIELI ¹

Reluînd, aşadar, primele calităţi pe care le-am arătat mai înainte, spun că ar fi bine să fii luat drept un om darnic; cu toate acestea, a-ţi arăta dărnicia, în așa fel încît oamenii să te creadă că ești chiar astfel, îți aduce necazuri. Căci dacă te folosești cu chibzuință și cum trebuie de ea, nu va fi cunoscută și nici nu vei fi nevoit să înlături proasta reputație a contrariului. De aceea, dacă vrei să te bucuri printre oameni de faima unui generos, e bine să nu înlături calitatea celui ce practică un lux strălucitor. Numai că un asemenea principe își va toca toată averea în astfel de lucruri, iar la sfîrșit, dacă va voi să-și păstreze faima de om generos, va fi nevoit să-și asuprească poporul, împovărîndu-l cu noi biruri, și să facă orice se poate face pentru a avea bani. Acest fapt va atrage ura supușilor și prea puțină prețuire din partea tuturor, deoarece el va ajunge un om sărac; în felul acesta, întrucît multora le-a făcut rău prin generozitatea lui și pe prea puțini i-a răsplătit prin ea, va resimți de îndată neplăcerile, iar domnia îi va fi nesigură la prima primejdie care s-ar ivi. Dacă, în schimb, își va da seama de ce se petrece și va dori să renunțe la generozitate, va dobîndi numai decît faima proastă de om meschin.

¹ În original: *De liberalitate et parsimonia* (lat.). Vorbind despre anume însușiri ale unui principe, Machiavelli nu constituie un caz singular. Guicciardini, în *Cugetările sale*, afirmă: „Tatăl meu spunea că mai multă cinste îți face un galben în pungă decît zece cheltuiți; vrednică de ținut minte, nu ca să ajungi cărpănos, ori să te zgîrcești la lucrurile pe care ți le cere nevoia sau buna-cuviință, ci pentru a pune frîu cheltuielilor de prisos” (Francesco Guicciardini, *Cronici, maxime, amintiri*, Editura Univers, 1978, pag. 180).

Prin urmare, întrucît un principe nu se poate folosi de această calitate de om generos, calitate de care se ştie, fără, însă, ca aceasta să nu-i dăuneze, trebuie, dacă e înţelept, să nu se îngrijoreze de faima proastă de om meschin. Căci odată cu scurgerea timpului, va fi socotit tot mai darnic deoarece se va observa că, făcînd cheltuieli cumpătate, veniturile proprii îi sînt îndestulătoare, că se poate apăra de cel care porneşte război împotriva lui, că poate săvîrşi fapte mari fără să apese poporul cu biruri. Astfel, el va fi darnic cu cei de la care nu ia nimic şi care sînt nesfîrşit de mulţi şi va fi meschin cu toţi cei cărora nu le dă nimic şi care sînt puţini la număr. În vremurile noastre i-am văzut săvîrşind mari opere pe cei socotiţi meschini, pe cînd ceilalţi au fost mîciţi. Papa Iuliu al II-lea, după ce s-a folosit de virtutea omului generos pentru a ajunge în scaunul papal² nu s-a mai gîndit o clipă să o păstreze, deoarece trebuia să pornească războaie. Regele de acum al Franţei³ a dus nenumărate războaie, fără a supune poporul la dări speciale, deoarece a pus cu exactitate la dispoziţia cheltuielilor neprevăzute⁴ capacitatea sa îndelungată de a economisi. Regele de acum al Spaniei dacă ar fi fost considerat liberal, nu ar fi susţinut şi nu ar fi cîştigat atîtea războaie.

Aşadar, ca să nu fie nevoit să-şi jefuiască supuşii, ca să se poată apăra, ca să nu rămînă sărac şi dispreţuit, ca să nu fie constrîns să devină lacom, unui principe nu trebuie să-i pese de faima de zgîrcit, întrucît acesta este unul din acele vicii care îi îngăduie să domnească. Şi dacă s-ar ridica cineva şi ar spune: Cezar a ajuns în fruntea imperiului prin felul lui de a fi darnic şi mulţi alţii care au fost şi sînt consideraţi generoşi, s-au bucurat de foarte mari onoruri, eu i-aş răspunde: sau eşi un principe care domneşti în statul tău sau eşi pe cale de a dobîndi domnia. În primul caz, această dărnicie este dăunătoare, în cel de al doilea, c

² Adică şi-a cumpărat alegerea pe scaunul papal.

³ Ludovic al XII-lea.

⁴ Ferdinand Catolicul.

foarte bine să fii luat drept un om darnic. Iar Cezar e unul din aceia care voiau să ajungă în fruntea Romei, dar, dacă odată ajuns aici, ar fi continuat să trăiască⁵ și nu ar fi fost cumpătat în astfel de cheltuieli, ar fi ruinat imperiul. Iar dacă altul, la rîndul lui, ar riposta: au fost mulți acei principii care au săvîrșit fapte deosebite de arme, fiind, totodată, considerați și foarte darnici, aceluia eu i-aș răspunde astfel: principele face cheltuieli ori din averea sa și din cea a supușilor, ori din averea altora. În primul caz, trebuie să fie cumpătat; în al doilea, nu trebuie să lase la o parte nici un fel de generozitate. Iar acel principe care își poartă armatele peste tot și care se întreține din prăzi, jafuri și din răscumpărări, care pune mîna pe bunurile altuia, trebuie să arate că este larg la punga, altminteri soldații nu l-ar mai urma. Din ceea ce nu este al tău și nici al supușilor tăi, poți să dăruiești cu generozitate, precum au făcut Cirus, Cezar și Alexandru, deoarece risipirea averii altuia nu îți strică faima, dimpotrivă, o face să crească. Numai cheltuirea propriei averi îți aduce pagube. Și nu există altceva care să se consume atît de mult de la sine ca dărnicia. Într-adevăr, pe măsură ce practici o asemenea virtute, pierzi puterea de a o mai practica și ajungi ori sărac și vrednic de disprețul celorlalți sau, ca să scapi de sărăcie, lacom și urît de toți. Dar dintre toate lucrurile de care trebuie să se păzească un principe, cele mai importante sînt disprețul și ura. În schimb, dărnicia te duce și la unul și la celălalt. În concluzie, e mai nimerit să fii luat drept un om zgîrcit, fapt ce dă naștere unei proaste faime, dar lipsite de ură, decît să fii nevoit, din dorința de a avea renume de om generos, să-l obții pe cel de om lacom care, la rîndu-i, dă naștere unei proaste faime, însoțite, însă, de ură.

⁵ A fost asasinat în anul 44 î.e.n. de Brutus și Cassius, la un an după primirea titlului de „imperator”.

Cap. XVII. DESPRE NEÎNDURARE ȘI MILĂ ȘI DACĂ E MAI BINE SĂ FII IUBIT DECÎT TEMUT SAU, MAI DEGRABĂ, TEMUT DECÎT IUBIT ¹

Trecînd mai departe la celelalte virtuți arătate mai înainte², spun că un principe trebuie să-și dorească să fie apreciat de ceilalți ca un om milostiv și nu fără de îndurare. Cu toate acestea, trebuie să fie atent să nu folosească în mod greșit această milă. Cesare Borgia a fost socotit un om fără milă. Totuși, cu această neîndurare el a pus ordine în Romagna, i-a readus unitatea și pacea și a făcut-o să-i fie credincioasă. Dacă vom analiza cu atenție aceste lucruri, ne vom da seama că el a fost mult mai plin de milă decît poporul florentin care, pentru a evita renumele de a fi crud, a lăsat să fie distrusă Pistoia³. Așadar, un principe nu trebuie să-și facă griji atunci cînd i se duce faima de om fără milă și dacă numai astfel își poate ține supușii nedezbinați și în credință față de el, deoarece va fi îndeajuns să dea cîteva dovezi de om fără îndurare pentru a arăta că e mult mai blînd decît aceia care, din prea multă bunătate, lasă să se producă dezordini ce dau naștere la omoruri și jafuri. Asemenea fapte fac rău unei întregi comunități, pe cînd execuțiile ordonate de principe, numai unui membru oarecare al acestei colectivități. Iar dintre toți principii, celui nou îi este cu neputință să scape de faima de om fără îndurare din cauză că

¹ În original: *De crudelitate et pietate et an sit melius amari quam timeri, vel e contra* (lat.).

² Cap. XV.

³ Prin tolerarea luptelor interne dintre diferite fracțiuni care au dus la tulburări permanente, fapt care i-a facilitat Florenței ocuparea.

noile state sînt pline de primejdii. Iar Virgiliu rostește prin gura Didonei⁴: „*Res dura et regni novitas me talia cogunt*⁵ / *Moliri, et late fines custode tueri*“.

Totuși, el trebuie să dovedească cumpătare înainte de a da crezare și a trece la fapte, să nu se sperie de nimic, să acționeze cu măsură, cu înțelepciune și omenie, încît o prea mare încredere să nu-l împingă la imprudențe, iar neîncrederea prea mare să nu-l facă, la rîndu-i, să fie lipsit de îngăduință.

De aici se naște o dilemă: dacă e mai bine să fii iubit decît temut, sau invers. Se poate răspunde că ar trebui să fii și una și alta. Dar întrucît e greu să împaci lucrurile, zic că atunci cînd trebuie să lipsească unul din ele e mai sigur să fii temut decît iubit. Căci despre oameni se poate spune, în general, astfel: că sînt nerecunoscători, schimbători, prefăcuți și ascunși, că fug din fața primejdiei și sînt lacomi de cîștig. Dacă le faci bine, sînt de partea ta, dîndu-și sîngele, averea, viața și copiii pentru tine, așa cum am mai spus mai înainte⁶, cît timp nu simt primejdia în preajmă. Dar cum se apropie, se ridică toți împotriva ta. Iar principele, care s-a bizuit cu totul pe vorbele lor și care nu mai are cum să se apere, este pierdut. Căci prietenii obținute prin bani și nu prin măreție și noblețe sufletească, se cumpără, dar nu există cu adevărat și nu te poți folosi de ele la momentul potrivit. Iar oamenii au mai puțină retinere cînd vor să facă rău unuia care este iubit, decît unuia care este temut, deoarece iubirea e păstrată printr-un lanț de obligații care, din pricină că oamenii sînt răi, poate fi rupt cînd intră în joc propriul interes. În schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă care nu-l părăsește niciodată pe om. Totuși, principele trebuie să se facă temut în așa fel încît, dacă nu-și cîștigă dragostea supușilor, cel puțin să le evite ura. Fiindcă posibilitățile de a fi iubit și de a fi urit pot sta foarte bine

⁴ Didona — legendara regină a Cartaginei, soția lui Sicheus.

⁵ Virgiliu, Eneida, pp. 562-563: „Crunta nevoie și tinerețile domniei mămping înspre acestea. Ca întinsă strajă să așez, pavăză să-mi fie la frontarii”.

⁶ Cap. IX.

împreună, și chiar mereu, dacă principele își va înfrîna pornirea de a pune mîna pe averea cetățenilor și pe cea a supușilor lui, precum și pe femeile lor. Și, totuși, de va fi nevoit să verse sîngele cuiva, să o facă doar atunci cînd este îndreptățit să procedeze astfel și cînd nu mai e loc de îndoială. Dar, mai ales, e bine să se ferească să ia averea oamenilor. Căci omul uită mai curînd moartea propriului tată decît pierderea averii. Și apoi, prilejuri de a lua averea cuiva se mai ivesc, iar cel care începe să trăiască din jafuri găsește oricînd motive să-și însușească bunurile altuia, pe cînd prilejuri de a vărsa sîngele sînt tot mai rare și trec mai repede.

Dar cînd un principe se află în fruntea trupelor și comandă un număr mare de soldați, atunci nu trebuie să fie deloc îngrijorat că are faimă de om fără milă, deoarece, fără această faimă, nu și-ar fi ținut niciodată o armată nedezbînată și dispusă să săvîrșească fapte de vitejie. Printre faptele vrednice de admirație ale lui Hannibal⁷ se va număra și aceea că, deși a avut o armată uriașă, alcătuită dintr-un amestec de rase de oameni și pe care a purtat-o să lupte pe pămînturi străine, niciodată nu s-a ivit vreo neînțelegere, nici între oameni, nici între ei și principe, atît atunci cînd soarta le-a fost potrivnică, cît și atunci cînd le-a fost prielnică. Această situație nu a fost decît urmarea acelei cruzimi neomenești a lui Hannibal care, împreună cu nenumăratele sale virtuți, l-au făcut să apară totdeauna în fața soldaților săi demn de tot respectul și, totodată, de temut. Și nu ar fi ajuns la aceste rezultate dacă, pe lîngă celelalte calități, nu ar fi avut-o și pe aceasta. Scriitorii mai puțin apreciați, pe de o parte admiră faptele lui, iar pe de altă parte condamnă principala

⁷ Hannibal Barca (247-183 î.e.n.), comandant suprem al forțelor cartagineze în Spania, a dus războaie în Italia, învingînd de mai multe ori trupele romane. Rechemat în patrie după debarcarea lui Scipio Africanul, a fost înfrînt în anul 202 î.e.n. la Zama. În exil voluntar, s-a refugiat în anul 195 î.e.n. la Antioh al III-lea al Siriei. După înfrîngerca lui Antioh de către romani (190 î.e.n.) s-a dus la Prusia, regele Bitinei. Pentru a nu cădea în mîinile romanilor, s-a otrăvit. (Exemplul e luat din *Polibiu* XI. 19, cf. ediției Burd).

cauza care le-a făcut posibile. Și pentru a dovedi că e adevărat că nu i-ar fi ajuns celelalte calități, poate fi cercetat cazul lui Scipio⁸, bărbat de valoare nu numai în vremea sa dar, din ceea ce cunoaștem, și din timpurile de demult, ale cărui trupe s-au răzvrătit contra lui în Spania. Răscoala s-a iscat din pricina prea marii sale bunătăți⁹, care l-a făcut să le dea soldaților o libertate excesivă, nepotrivită cerințelor disciplinei militare. Acest fapt i-a fost imputat și în senat de Fabius Maximus, care l-a numit corupător al oștirii romane. Locuitorii din Locri care fuseseră prădați și distruși de un trimis al lui Scipio¹⁰ n-au fost niciodată răzbunați de el, după cum a rămas nepedepsită și obraznicia nerușinată a acelui trimis și toate acestea din cauza firii sale îngăduitoare. Astfel că, atunci când cineva a încercat să-l acuze în fața Senatului, a spus că există destui asemenea oameni care știu mai bine să nu greșească ei înșiși, decât să îndrepte greșelile altora. Acest fel de a se purta ar fi alterat cu timpul faima și gloria lui Scipio dacă el ar fi perseverat la fel pe când s-ar fi aflat la comandă dar, odată cu trecerea lui sub ordinele Senatului, nu numai că a și ținut ascunsă această calitate dăunătoare, dar a fost și spre gloria lui.

Deci închei revenind la întrebarea dacă trebuie să fii temut sau urit prin a spune că, întrucât oamenii iubesc după cum doresc și se tem după cum vrea principele, un principe înțelept trebuie să se sprijine pe ceea ce este al lui și nu pe ceea ce este al altora. Singurul lucru pe care îl are de făcut este acela de a se strădui să evite, așa cum am spus, ura supușilor săi.

⁸ Scipio Africanul (vezi nota 12, cap. XIV).

⁹ Răzvrătirea soldaților contra lui Scipio în anul 206 î.e.n. s-a datorat firii blajine a acestuia, care, totuși, a fost nevoit să o înăbușe cu asprime.

¹⁰ Quintus Pieminius, care a fost lăsat de Scipio la Locri, în sudul Italiei, pentru a apăra localitatea de cartaginezi, s-a datat la o serie de jafuri și abuzuri împotriva locuitorilor, fără ca Scipio să-l pedepsească.

Cap. XVIII. CUM TREBUIE SĂ-ȘI ȚINĂ CUVÎNTUL PRINCIPII ¹

Cît e de lăudabil pentru un principe să se țină de cuvînt, să fie cinstit și nu viclean, o știe oricine. Totuși, experiența timpurilor noastre ne arată că faptele mari au fost săvîrșite de acei principii care au ținut prea puțin seama de cuvîntul dat și care au știut, prin viclenia lor, să ametească mintea oamenilor. Iar la urmă i-au înfrînt pe cei care au crezut în cinstea lor².

Așadar, trebuie să aflați că există două feluri de a lupta: unul care se sprijină pe legi³, celălalt, pe forță. Primul e propriu animalelor, al doilea, oamenilor. Dar fiindcă deseori cel dintîi nu ajunge, e bine să ne folosim și de al doilea. Deci, e nevoie ca un principe să se priceapă să fie și animal și om. Acest lucru a fost recomandat principilor cu simboluri și alegorii mitologice de către scriitorii antici. Ei scriu că Ahile și mulți alți principii din vremurile acelea au fost încredințați lui Chiron, centaurul⁴, spre creștere și învățătură. A. avea drept maestru o ființă jumătate om, jumătate animal, nu vrea să însemne altceva decît că e nevoie ca un principe să știe să se folosească și de o fire și de cealaltă, căci una fără alta nu poate dăinui.

Prin urmare, întrucît un principe trebuie să se priceapă bine să se comporte asemenea unui animal, el va fi nevoit să alcăgă

¹ În original: *Quomodo fides a principibus sit servanda* (lat.).

² După unii comentatori, pare a fi vorba de Francesco Sforza.

³ Pe respectarea legilor morale. Cf. *De officiis*, I, XI, 34, Cicero (potrivit ediției Burd).

⁴ Chiron, centaurul, fiul lui Saturn și al nimfei Filire, maestrul lui Ahile, Teseu și Hercule. Referirea la personaje mitologice se înscrie în tradiția filosofiei Renașterii de a căuta să afle înțelesul ascuns al miturilor.

între vulpe și leu. Aceasta, deoarece leul nu se apără de cursele ce i se întind, iar vulpea nu se apără de lupi. Așadar, ca să poți recunoaște cursele, trebuie să fii vulpe, iar ca să poți băga groaza în lupi, să fii leu. Cei care se comportă numai cu violență, asemenea leului, nu se pricep deloc la politică. Deci un principe prevăzător nu trebuie să-și țină cuvîntul nici atunci cînd el se întoarce împotriva lui și nici atunci cînd au dispărut motivele ce l-au îndemnat să făgăduiască un lucru. Iar dacă oamenii ar fi cu toții buni, n-ar mai fi bună nici învățătura aceasta a mea. Dar fiindcă oamenii sînt răi și nu-și țin cuvîntul dat față de tine, nici tu nu ești nevoit să ți-l ții față de ei. De altfel, unui principe nu i-au lipsit niciodată motivele întemeiate pentru a se preface că nu și-a ținut cuvîntul. În acest sens, s-ar putea veni cu nenumărate exemple recente⁵ și s-ar putea demonstra cîte înțelegeri de pace și cîte promisiuni au fost lipsite de valoare și zădărnice din cauză că principii și-au călcat cuvîntul. Iar cine s-a priceput să facă mai bine pe vulpea, acela a izbutit cel mai bine. Însă ai nevoie de iscusință ca să-ți ascunzi această fire de vulpe și, deci, să te prefaci bine și să nu te dai de gol așa de lesne, fiindcă oamenii sînt atît de naivi și atît de ușor ascultă de nevoile actuale, încît acela care înșală va găsi totdeauna pe cineva care să se lase înșelat.

Nu aș vrea să trec sub tăcere unul din exemplele mai recente. Alexandru al VI-lea nu a făcut niciodată altceva și nici nu i-a trecut altceva prin minte decît să-i înșele pe oameni, și i-a găsit totdeauna pe cei potriviți pentru așa ceva. Și nicicînd nu a fost unul asemenea lui care să fi avut o mai mare forță de convingere în a te asigura de ceva și care să fi afirmat un lucru prin mai mari jurăminte pe care, apoi, să le fi respectat mai puțin. Cu toate acestea, a izbutit totdeauna *ad votum*⁶ în înșelătoriile lui, deoarece cunoștea bine această parte de lume.

⁵ Papa Alexandru al VI-lea Borgia.

⁶ După cum a dorit (lat.).

Deci nu e nevoie ca un principe să aibă toate calitățile despre care am amintit, dar e absolut necesar să pară că le are. Și chiar așa îndrăzni să spun că dacă le are și le folosește mereu, îi sînt dăunătoare, dar dacă numai pare că le are, îi sînt folositoare. După cum trebuie să pară, dar să și fie, un om blînd și bun, statornic în sentimentele lui, omenos, cinstit și cu credință în Dumnezeu. Totodată, să fie și pregătut sufletește ca atunci cînd nu e nevoie să pară astfel, să fie în stare, dar să și știe, să se comporte tocmai contrariu. Și mai trebuie să înțelegem că un principe, și mai cu seamă un principe nou, nu poate respecta toate aceste virtuți pentru care oamenii sînt considerați buni, deoarece, pentru a-și apăra statul, deseori este nevoit să acționeze împotriva statorniciei în sentimente, a dragostei față de cel de aproape, a omeniei și a credinței în Dumnezeu. Și de aceea trebuie ca sufletul lui să fie gata oricînd să se îndrepte într-acolo unde-i poruncește soarta și încotro i se învîrte roata norocului și, după cum am mai spus, dacă poate, să nu se îndepărteze de ceea ce e bine dar, dacă e nevoie, să știe să facă și răul.

Așadar principele trebuie să bage bine de seamă să nu-i iasă vreodată din gură un cuvînt care să nu fie pătruns de cele cinci daruri arătate mai înainte și să-ți pară, atunci cînd îl vezi și îl auzi, că e tot numai bunătate și blîndețe, devotament, cinste, omenie și credință în Dumnezeu. Și de nimic nu ai mai multă nevoie decît de aparența acestei ultime însușiri. Căci, în general, oamenii judecă mai mult după ochi decît după mîini⁷. Deoarece fiecăruia îi e dat să vadă, dar puțini sînt în stare să și simtă. Fiecare vede ceea ce tu pari, dar puțini te simt cine ești cu adevărat. Iar cei puțini nu vor îndrăzni să se opună părerii celor mulți care au de partea lor autoritatea înaltă a statului ce îi apără. Deci, faptele oamenilor și, mai cu seamă cele ale principilor pentru care nu există un judecător suprem care să le judece, trebuie privite numai prin prisma scopului. Prin urmare, e necesar ca un principe să facă în așa fel încît să învingă și

⁷ Respectiv, după cum pare, nu după cum este.

să-și păstreze statul. Iar mijloacele lui vor fi socotite totdeauna onorabile și de fiecare lăudate, deoarece oamenii de rînd sînt atrași numai de ceea ce pare și de succesul unui lucru. Iar lumea nu e făcută decît din asemenea oameni de rînd. Cei puțini dobîndesc forță și stăpînire numai atunci cînd cei mulți au pe cine să se sprijine⁸. Un principe din timpurile noastre⁹, pe care mai bine nu-l numesc, nu propovăduiește niciodată altceva decît pacea și credința, și e cel mai mare dușman și al uncia și al alteia. Dacă le-ar fi respectat atît pe una cît și pe cealaltă, și-ar fi pierdut oricînd și faima și domnia.

⁸ După Chabod, unul din marii comentatori ai operei lui Machiavelli, acest pasaj ar putea fi interpretat astfel: „Cei puțini” (adică principii plini de virtuți) reușesc să dobîndească forță, să-și asigure puterea și să stăpînească numai atunci cînd oamenii de rînd au o bază și, deci, îi pot ajuta. Iar această bază, suficientă pentru cei care „văd și ascultă” este „producerea evenimentului”. Prin urmare, fiecare să încerce să-și atingă totdeauna „scopul” și să ducă la bun sfîrșit ceea ce înfăptuiește; numai atunci „își va putea ocupa locul”.

⁹ Ferdinand Catolicul.

Cap. XIX. CUM PUTEM OCOLI DISPREȚUL ȘI URA ¹

Deoarece am vorbit numai despre însușirile cele mai importante, precum le-am arătat mai înainte², pe celelalte aş dori să le enunţ pe scurt, cuprinzîndu-le în aceste consideraţii generale în sensul că, după cum am amintit, principele trebuie să se ferească de acele lucruri care l-ar putea face urît şi dispreţuit. Şi ori de cîte ori va fi izbutit să facă aceasta, el îşi va fi îndeplinit menirea şi nu va mai întîlni nici o primejdie în celelalte fapte ticăloase pe care le-ar săvîrşi. După cum am mai spus, el va fi urît îndeosebi dacă se va arăta lacom şi va pune mîna pe averile şi pe femeile supuşilor lui. De care fapte trebuie să se ţină departe. Căci ori de cîte ori, celei mai mari părţi dintre oameni nu le iei nici averea, nici onoarea, ei trăiesc mulţumiţi şi nu ai de înfruntat decît ambiţia cîtorva, pe care o poţi înfrînge în felurite chipuri şi cu mare uşurinţă. El va fi, însă, dispreţuit dacă se va arăta schimbăcios, uşuratic, fără vlagă, laş şi nehotărît. Principele trebuie să se ferească de acestea ca de o stîncă aflată în mijlocul apelor şi să se străduiască în aşa fel încît în faptele sale să strălucască măreţia, cîrăjul, purtarea vrednică şi bărbăţia. În ce priveşte rezolvarea problemelor personale ale supuşilor, hotărîrea lui să fie irevocabilă; iar el să-şi păstreze o asemenea faimă încît nimănui să nu-i treacă prin minte că o să-l amăgească sau o să-l tragă pe sfoară.

Principele despre care se formează această bună părere, se bucură de multă faimă şi împotriva unei persoane aşa de vestite

¹ În original: *De contemptu et odio fugiendo* (lat.).

² În capitolele XVI şi XVII.

se uneltește cu mare greutate și tot cu mare greutate este și atacată dacă se știe că are calități mari și că e respectat de ai săi. Unui principe trebuie să-i fie teamă de două lucruri: înăuntru, de supuși, în afară, de marile puteri străine. De aceștia din urmă se apără cu armate bune și cu aliați buni, și dacă va avea armate bune, va avea totdeauna și aliați buni. Iar lucrurile înăuntru vor fi totdeauna sigure atîta vreme cît vor fi sigure și cele din afară, dacă nu cumva au fost tulburate de vreun complot. Și, de se va petrece, totuși, așa ceva, iar principele a cîrmuit și a trăit precum am spus și încă nu și-a pierdut curajul, el va putea ține piept oricînd oricărui atac, așa cum am spus că a făcut Nabis Spartanul³.

Iar în ceea ce-i privește pe supuși, chiar dacă afară e liniște, trebuie să se teamă ca ei să nu uneltească în taină. Se poate asigura de acest lucru dacă evită să fie urît și disprețuit și dacă, din partea lui, poporul e mulțumit; ceea ce el trebuie să obțină, după cum s-a arătat pe larg mai înainte⁴. Unul din cele mai sigure mijloace pe care le are la îndemînă un principe în lupta împotriva complotiștilor este acela de a nu fi urît de marea parte a oamenilor; căci totdeauna cel care uneltește crede că va mulțumi poporul prin moartea principelui. Dar cînd, prin fapta lui, știe că va jigni poporul, nu va mai avea curajul să ia o asemenea hotărîre, deoarece complotiștii vor întîmpina nenumărate greutăți. Experiența ne arată că au fost multe comploturi, dar că prea puține au izbutit. Pentru că cine uneltește nu poate fi singur și nici nu se poate însoți decît cu accia pe care îi crede că sînt nemulțumiți. Și de îndată ce ți-ai făcut cunoscute planurile unui nemulțumit, i-ai și dat acestuia motiv să fie mulțumit, deoarece, e limpede că el trage nădejde să obțină foloase de aici, prin trădarea planurilor. Astfel că, văzînd cum vine un cîștig sigur din partea aceasta și unul îndoielnic și plin de primejdii din partea cealaltă, ar fi bine sau să-ți fie un

³ Vezi nota 2, cap. IX.

⁴ Cap. XVIII.

prieten de nădejde, cum rareori se întâmplă, sau să fie un dușman înverșunat al principelui pentru a rămîne de bună credință față de tine. Dar, pentru a reduce totul la cîteva cuvinte, afirm că în ceea ce îl privește pe conspirator, acesta nu trăiește decît teama, grija atentă de a păstra secretul și frica de pedeapsă care îl ținutîește. În schimb, cît îl privește pe principe, el are de partea lui autoritatea domniei, legile, prietenii și puterea care îl apără astfel că, dacă se adaugă tuturor acestora și bunăvoința poporului, e cu neputință ca cineva să aibă un curaj atît de nebun încît să uneltească. Fiindcă, dacă de obicei un conspirator are de ce se teme înaintea înfăptuirii nelegiurii, în cazul acesta trebuie să se teamă și după ce a săvîrșit-o, deoarece, odată produsă fapta, poporul se va ridica împotriva lui, încît, din această cauză, nu va mai putea trage nădejdea în vreo scăpare.

În acest sens, s-ar putea da ca exemplu nenumărate fapte, dar doresc să mă mulțumesc numai cu unul singur, care s-a întîmplat pe vremea părinților noștri. Messer Annibale Bentivoglio⁵, bunicul lui messer Annibale⁶ cel de astăzi, și care stăpînea peste Bologna, a fost ucis de unul din oamenii familiei Canneschi, care uneltise împotriva lui, lăsînd în urma-i doar pe messer Giovanni⁷, pe-atunci copil; și îndată după făptuirea acelei ucideri, s-a ridicat întreg poporul și i-a ucis, la rîndu-i, pe toți cei din familia Canneschi. Aceasta s-a datorat prețurii de care se bucura în ochii poporului, în acele vremuri, neamul lui Bentivoglio. Prețuirea a fost atît de mare încît, după moartea lui Annibale, cînd nu mai rămăsese nimeni din neamul acela în Bologna care să poată stăpîni, și cînd s-a auzit că la Florența ar trăi cineva ce s-ar fi tras din familia Bentivoglio, care pînă

⁵ Annibale Bentivoglio a fost asasinat la 24 iunie 1445 de Battista Canneschi, care a fost susținut de Filippo Maria Visconti.

⁶ Al doilea Annibale Bentivoglio (1469-1540) a fost fiul lui Giovanni și a condus Bologna între 1510-1512 cînd, după bătălia de la Ravenna, s-a exilat la Ferrara. Condotier în slujba Florenței.

⁷ Giovanni Bentivoglio (1443-1508), principele Bolognei, numit de Paul al II-lea șeful pe viață al Senatului, excomunicat de papa Iuliu al II-lea din pricina primirii lui Carol al VIII-lea.

atunci trecuse drept fiu⁸ al unui fierar, bolognezii au venit după el la Florența și i-au propus să primească stăpînirea orașului lor care a fost cîrmuit de el pînă ce Giovanni⁹ a ajuns la vîrsta potrivită pentru a guverna.

Așadar, închei prin a spune că un principe nu trebuie să țină prea mult seama de uneltirile împotriva sa atunci cînd poporul e de partea lui. Dar dacă îi e dușman și îl urăște, el trebuie să se teamă de orice și de oricine. Iar statele bine organizate și principii înțelepți și-au dat totdeauna silința să nu-î arunce în deznădejde pe cei mari și să țină poporul în mulțumire, aceasta fiind una din preocupările cele mai de seamă pe care le are un principe.

Printre regatele bine organizate și bine cîrmuite din vremea noastră se află și regatul Franței, unde există nenumărate instituții de care depind libertatea și siguranța regelui. Cea mai importantă este parlamentul și autoritatea lui. Pentru că cine a organizat acel regat a cunoscut ambiția și lipsa de rușine a celor mari și a socotit că e nevoie să le pună friu.

Pe de altă parte, cunoscînd ura — întemeiată pe frica poporului — împotriva celor puternici, din dorința de a-i feri de orice, el nu a voit ca aceasta să fie o grijă anume a regelui, pe care l-a scutit de răspunderea ce ar fi avut-o față de cei mari dacă ar fi favorizat poporul și față de popor, dacă i-ar fi favorizat pe cei mari. Și de aceea a instituit un al treilea judecător¹⁰ care, fără a pune ceva în sarcina regelui, să-i poată lovi pe cei mari și să-i favorizeze pe cei mici. Nici că putea fi o măsură mai bună, mai înțeleaptă și nici nu putea fi un motiv mai potrivit pentru a asigura liniștea regelui și pe cea a regatului. De unde se poate trage o învățătură demnă de a fi luată în seamă și anume că principii trebuie să le dea altora să îndeplinească obligațiile ce le

⁸ Sante Bentivoglio (1426-1462), principe de Bologna din 1446, fiul natural al lui Ercole.

⁹ Vezi nota 7.

¹⁰ Instituția Parlamentului.

revin lor, iar pentru ei să le păstreze doar pe cele care le aduc mulțumiri din partea poporului. Închei iarăși prin a spune că un principe trebuie să-i prețuiască pe cei mari, dar să nu se facă urît de popor.

Pesemne că multora li se va părea, ținînd seama de viața și moartea unor împărați romani, că exemplul acestora contrazice cele susținute de mine, întrucît ar constata că a mai fost cîte unul care a dus totdeauna o viață ieșită din comun și care a dovedit că are mari calități sufletești, dar care, cu toate acestea, și-a pierdut tronul sau chiar a murit de mîna unora dî-ai lui care au uneltit împotriva sa. Așadar, ca să răspund la o asemenea obiecție, o să vorbesc despre calitățile cîtorva împărați, arătînd cauzele căderii lor ce nu se deosebesc prin nimic de cele prezentate de mine și o să le pun în lumină pe cele vrednice de a fi luate în seamă de oricine ar citi faptele săvîrșite în acele vremuri. Și vreau să-mi fie îndeajuns dacă voi lua doar exemplele tuturor împăraților care au urmat la tron, începînd cu Marcus Filosoful și terminînd cu Maximin¹¹: aceștia au fost Marcus, fiul său Commodus, Pertinax, Iulianus, Sever, Antoninus Caracalla, fiul lui, Macrinus, Heliogabal, Alexandru și Maximin. Și din capul locului se observă că în vreme ce în alte principate ai de luptat numai cu ambiția celor mari și cu neobrazarea plebei, împărații romani erau nevoiți să înfrunte o a treia greutate, și anume lipsa de îndurare și lăcomia soldaților¹². Lucru care a atîrnat atît de greu, încît a dus la căderea multora dintre ei, fiindcă nu era așa de ușor să-i mulțumești și pe soldați și pe oameni; aceștia iubeau pacea și de aceea doreau să aibă principii cumpătați, pe cînd soldații voiau

¹¹ Sursa lecturii este opera istoricului grec din Siria, Herodian (sec. II-III e.n.), *Ab excessu divi Marci, libri VIII*, carte care, după părerea comentatorului Burd. ar fi fost citită în traducerea făcută de Angelo Poliziano în anul 1493. Este o perioadă din istoria romanilor cuprinsă între anii 161-238 e.n.; de la Marc Aureliu (161-180) la Alexandru Sever (222-245) și Iulius Maximinus, zis Tracul (235-238).

¹² Vezi cap. XV.

unul cu o fire războinică, îndrăzneț, neîndurător și lacom. Și mai voiau ca acesta să-și folosească însușirile împotriva poporului ca, la rîndul lor, ei să poată primi o soldă îndoită și să-și satisfacă din plin lăcomia și neîndurarea. În urma acestor fapte, totdeauna și-au pierdut domnia acei împărați care, datorită firii și priceperii lor de a governa, nu s-au bucurat de o faimă atît de mare cu ajutorul căreia să poată ține în frîu și soldații și poporul. Cei mai mulți dintre ei, dar mai cu seamă cei noi¹³ care nu mai fuseseră la putere deoarece cunoșteau cît de greu e să împaci cele două categorii de oameni¹⁴, se hotărâu să-i mulțumească pe soldați, păsîndu-le prea puțin de nedreptatea ce o făceau poporului. O asemenea hotărîre era necesară deoarece, neputînd scăpa de ura cuiva, principii trebuiau să se străduiască în așa fel încît aceasta să nu vină, în primul rînd din partea marii mulțimi a oamenilor: Cînd nu izbuteau să facă acest lucru, ei trebuiau să caute, cu iscusința lor deosebită, să evite ura acelei mulțimi, mult mai puternică. De aceea, împărații noi care urcau pe tron nu ca urmași de drept, aveau nevoie de un sprijin cu totul deosebit, pe care îl căutau, îndeosebi în rîndul soldaților, decît în popor, fapt care, după aceea se dovedea a le fi mai mult sau mai puțin folositor, după cum fiecare se pricepea să-și păstreze faima printre soldați. Motivele arătate mai sus au făcut ca Marcus, Pertinax și Alexandru¹⁵, care au dus un trai cumpătat, au iubit dreptatea, au urît lipsa de îndurare și au fost plini de omenie și bunătate, să aibă, în ciuda tuturor acestor

¹³ Principi noi, adică ajuși la putere nu în virtutea dreptului la tron, ca moștenitori.

¹⁴ Poporul și soldații.

¹⁵ Marc Aureliu, împărat roman (160-180 e.n.) fiu adoptiv al lui Antoninus Pius și urmașul acestuia împreună cu Lucius Verus. A murit la Vindobona (Viena) înaintea luptei cu marcomanii; Publius Helvetius Pertinax (împărat roman, 192 e.n.) a urcat pe tron după uciderea lui Commodus. A căutat să întărească puterea Senatului, din care pricină a fost ucis de pretorienii după numai o domnie de trei luni; Alexandru Sever, împărat roman (222-235 e.n.), urcă pe tron la vîrsta de 14 ani. A fost asasinat în timpul unei campanii militare împotriva germanilor.

calități, în afară de Marcus, un sfârșit năpraznic¹⁶. Doar Marcus a trăit și a murit bucurându-se de toate onorurile, întrucât a fost dreptul lui de urmaș să se ridice pe tron și nu a avut nevoie să-i fie recunoscut nici de soldați, nici de popor. Pe lângă toate acestea, fiind vrednic de tot respectul și datorită multor altor calități, cât timp a trăit a știut să domnească peste unii și peste ceilalți, și niciodată nu a fost urât ori disprețuit. În schimb, Pertinax¹⁷ a ajuns împărat împotriva voinței soldaților care, fiind obișnuiți să trăiască liberi, fără nici o lege, sub domnia lui Commodus¹⁸, nu au putut îndura viața regulată pe care Pertinax voia să le-o impună prin forță și, pentru ei, mai rea decât cea de dinainte. Măsurile luate au dat naștere la ură la care s-a adăugat și disprețul lor — Pertinax fiind bătrîn — și l-au răsturnat la începuturile domniei sale.

Cu acest prilej e bine să ținem minte că ura poate fi atrasă și prin fapte bune și prin fapte rele. Și de aceea, așa cum am spus mai înainte, dacă un principe vrea să-și păstreze statul, deseori este obligat să nu fie bun; deoarece, mulțimea, sau poporul sau soldații ori nobilimea sau oricare din aceștia de care crezi că ai nevoie ca să-ți păstrezi puterea sînt corupți, tu trebuie să ții seama de capriciile lor pentru a le satisface și, prin urmare, faptele bune îți aduc necazuri. Dar să trecem la Alexandru, care a fost un împărat atît de bun încît, printre alte laude ce i-au fost aduse, se află și aceasta: și anume că în cei paisprezece ani cît s-a aflat în fruntea imperiului, nu a pus să fie nimeni ucis, fără a fi fost mai înainte judecat. Cu toate acestea, fiind considerat o fire mai moale și lăsîndu-se dădăcit de mama lui¹⁹, din care pricină și-a atras disprețul tuturor, armata a uneltit împotriva sa și l-a omorît.

¹⁶ Vezi nota precedentă.

¹⁷ Vezi nota 15.

¹⁸ Aurelius Commodus Antoninus (176-182) a fost fiul și urmașul lui Marc Aureliu. A murit asasinat.

¹⁹ Iulia Avita Mamaea.

Din contră, luînd acum în discuție calitățile lui Commodus, Sever²⁰, Antoninus Caracalla²¹ și Maximin²², îi veți găsi că au fost firi lipsite de orice fel de milă și foarte lacome: căci, pentru a-i mulțumi pe soldați, nu și-au cruțat niciuna din acele însușiri cu care puteau face rău poporului. Ca urmare, toți, mai puțin Sever, au avut un sfîrșit tragic. În Sever au sălășluit atîtea virtuți încît, deși a împovărat poporul, i-a avut pe soldați prieteni și a izbutit să domnească tot timpul fericit. Căci acele virtuți cu care a fost înzestrat îl făceau să apară în fața soldaților și a poporului vrednic de toată admirația, încît acesta din urmă rămînea, ca să spunem așa, plin de uimire și ca încremenit, iar ceilalți, soldații, plini de tot respectul și foarte mulțumiți. Și pentru că faptele sale au fost deosebite pentru un principe nou, țin să arăt pe scurt cît de bine a știut el să facă și pe vulpea și pe leul, animale al căror fel de a fi și de a acționa, precum am spus mai înainte, principele trebuie să-l adopte. Cunoșcînd Sever nepăsarea împăratului Iulianus²³, și-a convins armata, al cărui comandant era el însuși în Sclavonia²⁴, că ar fi bine să meargă la Roma să răzbune moartea lui Pertinax, care fusese ucis de pretorienii. Și sub această aparență, fără să arate că rîvnește tronul imperiului, și-a pus trupele în mișcare spre Roma și a ajuns în Italia mai înainte de a se afla de plecarea lui. Odată sosit la Roma, înspăimîntat, Senatul l-a ales împărat, iar Iulianus a fost ucis. După acest început, pentru a pune stăpînire pe tot statul, Sever urma să treacă de două piedici ce-i stăteau în

20 Septimiu Sever (193-211), african născut la Leptis Magna. Aclamat de trupele din Panonia după uciderea lui Commodus, a fost opus lui Pertinax, deci și lui Didius Iulianus și lui Pescennius Niger. A murit în luptă, în Scoția.

21 Marc Aureliu Antoninus zis Caracalla (211-217), împărat crud, asasinat în Siria.

22 Gaius Iulius Verus Maximinus (235-238, împărat ai cărui soldați l-au asasinat pe Alexandru Sever, este, la rîndu-i, asasinat împreună cu fiul său.

23 Marcus Didius Iulianus a cumpărat tronul de la pretorienii. A murit ucis de soldați după o domnie de două luni (193), urmîndu-i la tron Septimiu Sever.

24 Vechea Ilirie, astăzi aflată în Croația.

cale. Una se afla în Asia, unde Niger²⁵, comandantul armatelor de acolo, fusese aclamat împărat de soldați, iar alta în Apus, unde se găsea Albinus²⁶, care și el, la rîndu-i, jînduia la tronul imperiului. Și intrucît și-a dat seama că este foarte primejdios să se arate pe față dușmanul amîndurora, s-a hotărît să-l atace pe Niger și să-l amăgească pe Albinus, căruia i-a scris că „fiind ales împărat de către Senat, ar vrea să împartă cu el această înaltă demnitate”. Și i-a trimis titlul de Cezar, iar în urma unei hotărîri a Senatului și l-a asociat la domnie, lucruri pe care Albinus le-a luat ca fiind adevărate. Dar, după ce Sever l-a învins și ucis pe Niger²⁷ și a liniștit, astfel, treburile în Orient, s-a întors la Roma și s-a plîns Senatului, spunînd că Albinus, prea puțin recunoscător pentru binefacerile primite, încercase să-l omoare hoștește, și de aceea, el se vede nevoit să se ducă să-l pedepsească pentru purtarea lui ingrată. După care a plecat să-l caute în Franța²⁸, unde i-a luat și domnia și viața.

Cine cîntărește bine faptele acestui om, va recunoaște în el și leul cel foarte aprig și vulpea cea șireată și va constata că a fost temut și respectat de fiecare și că nu a fost urît de trupe. Și nu se va mai mira că el, ridicat de jos și cel dintîi principe din neamul său, a știut să-și țină domnia peste un imperiu atît de mare. Căci faima lui așa de întinsă l-a apărut totdeauna de ura pe care popoarele ar fi putut-o încerca față de el din pricina jafurilor la care se deda. Dar Antoninus²⁹, fiul lui, a fost și el un bărbat înzestrat cu multe daruri și care îl făceau să fie admirat de popor și iubit de soldați, căci era un războinic priceput și, nepăsîndu-i de osteneți, disprețuia orice mîncare aleasă și orice fel de desfătări, ceea ce a făcut să fie îndrăgit de întreaga armată. Cu

²⁵ Gajus Pescennius Niger, uzurpatorul tronului roman la moartea lui Pertinax. S-a opus lui Septimiu Sever, dar a fost ucis și învins de acesta.

²⁶ Albinus (Decius Claudius Septimius), împărat roman (193-197).

²⁷ Vezi nota 25.

²⁸ Albinus a fost învins la Lugdunum (Lyon), în Galia, adus la Roma și decapitat.

²⁹ Viitorul împărat Caracalla (vezi nota 21).

toate acestea, caracterul său sălbatic și violent, barbariile³⁰ pe care le-a înfăptuit au fost atât de nemaiîntâlnite încât, după ce a masacrat prin nenumărate crime o mare parte din locuitorii Romei și toată populația Alexandriei, a ajuns să fie omul cel mai urât din lume și au început să se teamă de el chiar și cei care îi stăteau în preajmă. Astfel că a fost asasinat de un soldat centurion³¹ în mijlocul trupelor sale. Trebuie să reținem că de la asemenea asasinat care sînt urmarea chibzuirii îndelungate a unui suflet frămîntat și îndîrjit, principele nu are scăpare deoarece poate fi ucis de oricine, căruia nu-i pasă de moarte. Însă un principe trebuie să se teamă mai puțin de astfel de asasinat, fiindcă ele se întîmplă foarte rar. În schimb, să se păzească să-i facă vreo nedreptate unuia care se află în preajma sa și de care se slujește în conducerea treburilor principatului. Așa a făcut Antoninus care a pus să fie ucis într-un mod jostic fratele celui centurion, iar pe acesta îl tot amenința în fiecare zi, dar îl păstra mai departe în gărzile lui personale, ceea ce a însemnat o purtare semeață din partea lui și care îi putea aduce pieirea, cum, de fapt, s-a și întîmplat.

Dar să trecem la Commodus, căruia îi era foarte ușor să-și păstreze imperiul, deoarece îl moștenise pe drept, fiind fiul lui Marc Aureliu. I-ar fi trebuit doar să calce pe urmele tatălui său și ar fi mulțumit fără deosebire și soldații și poporul; numai că, fiind aspru și necioplît din fire, pentru a-și îndeștula poftele de om hrăpăreț prin asuprirea poporului, s-a străduit să cîștige trupele de partea sa, dîndu-le libertăți fără măsură. Pe de altă parte, neținînd seama de propria-i demnitate, deseori a coborît în arenă pentru a lupta cu gladiatorii, săvîrșind și alte fapte josnice și nevrednice pentru măreția unui împărat, încît s-a făcut de rîsul și ocara trupelor. Și fiind urît dintr-o parte și desconsiderat din cealaltă, împotriva lui s-a urzit un complot și a fost ucis.

³⁰ Și-a ucis fratele mai mic, pe Publius Septimius Geta.

³¹ A se vedea „Discorsi”, III, 6, unde vorbește mai pe larg de această întîmplare.

Ne mai rămîne să amintim calitățile lui Maximin. Acesta a avut suflet de războinic. Deoarece trupelor li se făcuse scîrbă de firea slabă a lui Alexandru, despre care am vorbit mai înainte, după moartea acestuia l-au ales împărat pe Maximin care, însă, nu a domnit prea mult. Două lucruri i-au atras ura și disprețul: unul, că se trăgea dintr-un neam foarte de jos, deoarece cîndva păscuse oile în Tracia (fapt bine cunoscut de toți și care îl cobora în ochii oricui); al doilea, că la începutul domniei, tot aminînd plecarea la Roma³² pentru a se înscăuna împărat, lăsase să se ducă vestea despre el cum că ar fi un om foarte crud, deoarece prin prefectii săi³³ înfăptuise nenumărate crime atît la Roma, cît și în alte părți ale imperiului. Astfel că, fiind toată lumea cuprinsă de dispreț față de obîrșia lui nedemnă și, totodată, plină de ură și înfricoșată de faptele sale nemiloase, s-au răsculat mai întîi cei din Africa³⁴, apoi Senatul cu toți locuitorii Romei; și, în fine, toată Italia a complotat împotriva lui. Acestora li s-au alăturat propriile lui trupe care, atacînd cetatea Aquilea³⁵ și neizbutind s-o ia, fiind sătule de faptele lui nemiloase și văzînd că toți dușmanii nu se mai temeau atît de mult de el, l-au ucis.

Nu țin să mai vorbesc nici despre Heliogabal³⁶, nici despre Macrinus³⁷ și nici despre Iulian care, fiind vrednici de tot

³² Maximinus nu a ajuns la Roma, ci a rămas în Germania.

³³ „*Praefecti legionis*”: reprezentanții împăratului.

³⁴ E vorba de răscoala din anul 238 împotriva lui Maximinus, cînd la Cartagina trupele l-au aclamat împărat pe M. Antonius Gordianus, proconsul al provinciei Africa. Senatul a aprobat alegerea, l-a decăzut din drepturi pe Maximinus, care a pornit spre Roma, dar în apropiere de Aquilea a fost asasinat de soldații săi.

³⁵ Aquilea — colonie fondată de romani în nord-estul Italiei în anul 181 î.e.n. ce făcea parte din planul amplu de cucerire a Italiei septentrionale după victoria obținută asupra cartaginezilor în Africa, în scopul apărării peninsulei italiice de invaziile galo-celtice care veneau din nord. În prezent, localitate de interes turistic în Regiunea Friuli-Veneția Giulia.

³⁶ Heliogabal, împărat roman (218-222). Preot al cultului zeului asiatic Elagabal, cult pe care l-a introdus la Roma. A fost ucis de pretorienii.

³⁷ M. Oppelius Macrinus, împărat roman (217-218). Tot timpul și l-a petrecut printre soldați, ducînd războaie împotriva parților. A murit asasinat.

disprețul, au fost și foarte grabnic nimiciți: așadar, voi trece la concluzii asupra acestei probleme. Și voi spune că principii din vremea noastră întâmpină puține greutăți în a-i mulțumi, peste măsură, pe timpul guvernării lor, pe soldați. Căci, cu toate că față de ei e nevoie să ai o anume considerație, piedica e lesne de trecut, deoarece nici un principe de astăzi nu are trupe strânse la un loc, care să fie de vechimea guvernării și a provinciilor, cum erau trupele imperiului roman. Prin urmare, dacă atunci era nevoie să mulțumești mai mult soldații decât poporul, s-a întâmplat să fie așa întrucît soldații aveau putere mai mare decât poporul. Astăzi e nevoie ca toți principii, mai puțin sultanul turcilor și cel al Egiptului, să-și mulțumească mai mult poporul decât trupele, deoarece poporul este mai puternic decât armata. Face excepție sultanul turcilor deoarece acesta ține mereu în preajma sa douăsprezece mii de pedestrași și cincisprezece mii de călăreți³⁸, de care depind siguranța și forța statului. Și mai e nevoie ca, lăsînd la o parte orice altă preocupare, principele să-și păstreze prietenia trupelor sale. La fel se întâmplă cu sultanul Egiptului al cărui stat se află în întregime în mîna soldaților, dar care trebuie să-și păstreze prietenia acestora, fără să mai țină seamă de popor. Și e bine de ținut minte că acest stat al sultanului Egiptului se deosebește întrutotul de celelalte principate, deoarece el se aseamănă cu statul pontifical creștin³⁹, despre care nu se poate spune că e un principat ereditar și nici unul nou. Aceasta deoarece nu sînt moștenitori fiii vechiului principe și nu ei rămîn stăpîni, ci acela care este ales pentru această demnitate de cei ce sînt îndreptățiți să o facă. Fiind foarte veche această orînduire, în cazul de față nu se poate spune că e vorba de un principat nou, deoarece nu se ivește nici una din greutățile proprii principatelor noi. Deoarece, cu toate că

³⁸ Referire la armata ienicerilor.

³⁹ Comparatia face abstracție de puterea spirituală a Bisericii pe care o consideră doar ca pe o putere temporală, organizată după principiile oricărui stat, aici asemănînd statul papal cu cel turc.

principele e nou, rînduieile în acel stat sînt așa de vechi și așa de bine așezate, încît poate fi privit ca un principe ereditar.

Dar să ne întoarcem la subiectul nostru. Și spun că oricine va citi cu luare aminte ceea ce am discutat mai sus, își va da seama că ura sau disprețul au fost cauzele care au dus la căderea împăraților despre care am pomenit. Și va mai afla cum de s-a întîmplat ca o parte din ei, procedînd într-un fel, iar cealaltă tocmai pe dos, unii să aibă un sfîrșit fericit, iar alții unul nefericit. Căci lui Pertinax și lui Alexandru, care au fost principii noi, nu le-a folosit, ba chiar le-a și dăunat dorința de a-l imita pe Marc Aureliu, cel care urcase pe tron ca moștenitor de drept. Tot așa, pentru Caracalla, Commodus și Maximin a fost un lucru grav faptul de a-l fi imitat pe Sever, întrucît erau lipsiți de virtuțile necesare care să-i ajute să calce pe urmele lui. Prin urmare, un principe nou într-un principat nou nu poate imita faptele lui Marc Aureliu și nici nu e nevoie ca el să urmeze exemplul lui Sever. Dar trebuie să ia de la Sever faptele necesare întemeierii statului, iar de la Marc Aureliu, exemplele potrivite și pline de glorie necesare menținerii unui stat încheșat și sigur.

Cap. XX. DACĂ FORTĂREȚELE ȘI MULTE ALTE LUCRURI PE CARE PRINCIPII LE FAC ÎN FIECARE ZI SÎNT SAU NU FOLOSITOARE ¹

Pentru a-și păstra statul în siguranță unii principii au luat toate armele supușilor lor. Alții au întreținut dezbinările în orașele cucerite; unii au întreținut dușmăniile împotriva lor înșile; alții s-au străduit să-i câștige de partea lor pe cei care dădeau de bănuț la începutul domniei lor; unii au ridicat fortărețe; alții le-au dărîmat și le-au distrus. Și cu toate că despre aceste lucruri nu se poate emite o anume judecată fără a se cunoaște condițiile specifice ale statelor unde s-au luat asemenea hotărîri, totuși eu voi vorbi despre ele în mare, atît cît ne poate îngădui subiectul însuși.

Deci, nu s-a întîmplat niciodată ca un principe nou să ia armele supușilor, dimpotrivă, atunci cînd i-a găsit fără arme, le-a dat întotdeauna el. Căci dînd arme supușilor, ele sînt ale tale, suspiecții îți devin credincioși, pe cei care îți erau credincioși ți-i păstrezi, iar pe supuși ți-i faci adepți, susținători. Și întrucît nu le poți da arme tuturor supușilor, pe unii îi poți trata cu mai multă siguranță deoarece le-ai făcut un bine celor care au primit arme de la tine. Și cînd bagă de seamă că purtarea ta față de ei e cu totul alta, se simt îndatorați, iar ceilalți îți găsesc scuze, socotind că trebuie să se bucure de mai multe merite cei care înfruntă primejdii și au mai multe obligații. Dar cînd le iei armele, începi să-i nemulțumești, deoarece astfel le arăți că nu merită încrederea ta, fie din lașitate, fie că nu sînt

¹ În original: *An arges et multa alia quae cotidie a principibus fiunt utilia an inutilia sint* (lat.)

vrednici de ea. Și afit una cît și cealaltă dintre păreri stînesc ura împotriva ta. Dar cum tu nu poți rămîne fără oameni înarmați, trebuie să recurgi la trupele de mercenari care sînt așa cum am arătat mai înainte². Și chiar dacă acestea ar fi mai bune, ar fi prea puține să te poată apăra de dușmanii puternici și de supușii suspecti. Deci, cum am spus, un principe nou într-un principat nou și-a organizat întotdeauna armata. Istoria e plină de asemenea exemple. Dar cînd un principe cucerește un nou principat pe care îl alipește statului său, atunci se impune să-i dezarmezi pe toți oamenii acelui stat, mai puțin pe cei care au fost de partea ta cînd ai întreprins cucerirea. Și chiar pe aceștia, cu timpul și cînd se ivește prilejul, trebuie să cauți să-i slăbești, să-i lipsești de vigoare și să rîduiești astfel lucrurile încît toată forța armată a statului tău să fie alcătuită din soldați proprii pe care, în vechiul stat, îi ții pe lîngă tine.

Străbunii noștri, și mai cu seamă cei socotiți drept înțelepți, obișnuiau să spună că Pistoia trebuie stăpînită prin învrăjbirea partidelor³, iar Pisa prin fortărețe. Ei întrețineau dușmăniile din unele orașe ce le erau supuse, pentru a le stăpîni astfel mai ușor. În vremurile acelea, cînd în Italia domnea un oarecare echilibru⁴, acesta trebuia să fie un lucru bine făcut. Nu sînt, însă, convins că astăzi ar fi o regulă vrednică de urmat, fiindcă nu cred că vrajba să fi făcut vreodată vreun bine. Dimpotrivă, pe cînd dușmanul se apropie de un oraș dezbinat, nu începe îndoială că acesta va fi pierdut fără întîrziere. Căci întotdeauna partea cea mai slabă va trece de partea puterii străine, iar cealaltă nu-i va mai putea ține piept.

Ademeniți, pesemne, de temeiul celor arătate mai înai. te, venețienii înlesneau viețuirea partidelor guelf și ghibelii. În orașele ce le erau supuse. Și cu toate că o dată nu le-au lăsat să

² Vezi cap. XIII privind trupele mercenare.

³ Adică prin luptele interne dintre partidele Panciatichi și Cancellieri.

⁴ E vorba despre echilibrul ce domnea în Italia după pacea de la Lodi (1454), înainte de invazia lui Carol al VIII-lea și moartea lui Lorenzo Magnificul.

ajungă la ciocniri în văzul tuturor, totuși ei au ținut aprins focul dezbinării, ca astfel locuitorii, prinși cu totul în aceste dușmării, să nu se unească împotriva lor. Fapt care, după cum s-a văzut mai târziu, nu a fost spre binele lor. Căci, înfrinți fiind la Vailă, de îndată a prins curaj o parte din orașele cucerite⁵ și le-a luat tot ce se afla sub stăpânirea lor. Așadar, felul acesta de lucrare e semn de mare slăbiciune pentru principele care îl folosește, deoarece într-un principat puternic, niciodată nu vor fi asemenea dezbinări. Cît e pace, el se bucură de izbîndă deoarece, cu ajutorul lor îți e mai simplu să-ți îți supuși după pofta inimii, dar, cum vine războiul, îți arată cît de amăgitor a fost totul.

Fără îndoială, principii ajung vestiți cînd trec de toate piedicile ce le stau în cale și de aceea, cînd soarta ține să crească faima unui principe și mai cu seamă a unuia nou, care are mai multă nevoie de ridicarea prestigiului decît un principe ereditar, ea îi aduce dușmani care se sumeșesc împotriva lui ca el să aibă și prilejul de a-l învinge și, astfel, să urce mai sus, pe scara întinsă chiar de dușmani. Însă mulți sînt de părere că un principe înțelept trebuie, atunci cînd are un asemenea prilej, să întreprină cu prefăcătorie o oarecare vrajbă contra lui pentru ca, după ce o stinge, să cîștige o putere și mai mare.

Principii, și cu osebire cei care sînt noi în scaunul domniei, au întîlnit oameni de credință și mai folositori în rîndul celor care, la începutul cîrmuirii lor, au fost socotiți suspecti, decît în rîndul celor în care, tot atunci, au avut încredere. Pandolfo Petrucci, principele Sienei⁶, cîrmui statul mai mult cu ajutorul celor pe care îi bănuise, decît cu al celorlalți. Dar despre așa ceva nu se poate discuta amănunțit, deoarece totul e schimbător. Voi spune numai că acei oameni care au fost dușmanii principelui

⁵ După înfrîngerea suferită de Vailă (vezi cap. III), împotriva Veneției s-au răscolat Brescia și Verona, apoi Vicenza și Padova care au trecut de partea împăratului Maximilian I de Habsburg.

⁶ Pandolfo Petrucci (1450-1512), principe de Siena din anul 1500 după uciderea socrului său, Niccolò Borghese. A făcut parte din conjurația de la Magione. Izgonit din Siena de Cesare Borgia, a revenit în anul 1503 cu ajutor francez.

cînd el cucerea puterea și care sînt persoane importante, pentru a se menține au nevoie de sprijin și totdeauna principelui îi va fi lesne să-i cîștige de partea lui. Cei mai mulți vor fi siliți să-l slujească cu credință știind că, prin faptele lor, trebuie să ștergă părerea proastă despre ei. Și astfel principele va trage totdeauna mai mult folos de pe urma lor decît de pe urma celor care, prea siguri de ceea ce li s-a încredințat să facă, uită să-l slujească tocmai pe el.

Și deoarece subiectul discursului nostru o cere, nu vreau să trec cu vederea și să nu amintesc principilor care au pus de curînd mîna pe putere⁷, chiar cu ajutorul locuitorilor statului cucerit, că trebuie să știe foarte bine ce anume i-a împins pe aceștia să fie de partea lui. Și dacă fapta lor nu e urmarea dragostei firești ce i-o poartă, ci doar cea a nemulțumirii față de cîrmuirea dinaintea lui, le va păstra prietenia cu mare trudă și cu greutăți deosebite, fiindcă nu va fi chip să-i mulțumească într-un fel. Prin urmare, dacă ne pîtăm bine peste întîmplările din vechime și mai din zilele noastre și le vom cerceta cauzele, ne vom da seama că unui principe îi e mult mai ușor să-i aibă prieteni pe cei care erau mulțumiți de cîrmuirea dinaintea lui și care, prin urmare, îi erau dușmani, decît pe cei care nu erau mulțumiți și i-au devenit prieteni și l-au ajutat să pună mîna pe putere, prin ocuparea principatului.

Ca să-și poată păstra puterea cu mai multă siguranță, principii aveau obiceiul să ridice fortărețe menite să-i țină în frîu pe cei cărora le-ar fi trecut prin minte să li se împotrivescă, fortărețe care, de asemeni, le slujeau drept adăpost sigur în cazul vreunei răzvrătiri neașteptate. Eu laud acest obicei deoarece el vine din vechime. Totuși, am văzut că în zilele noastre messer Niccolò Vitelli⁸ a distrus două cetăți la Città di Castello pentru a putea ține sub stăpînirea lui acel teritoriu. Guido Ubaldo, duce

⁷ Un stat nou, dobîndit de curînd.

⁸ Niccolò Vitelli, principe de Città di Castello, de unde a fost izgonit de papa Sixtus al IV-lea în anul 1474. Revenind cu ajutor florentin în anul 1482 a dărîmat cele două cetăți ridicate de papă.

de Urbino⁹, după ce a revenit pe tronul de pe care fusese alungat de Cesare Borgia, a distrus din temelii toate fortărețele provinciei, socotind că fără ele îi va fi mai greu să-și piardă iarăși statul. Cei din neamul Bentivoglio¹⁰, odată reînforși la Bologna, au făcut aidoma și ei. Prin urmare, fortărețele sînt folositoare sau nu după cum sînt și vremurile și dacă, într-o privință, sînt bune, într-alta îți fac rău. Acest lucru poate fi lămurit cam în felul următor: principele căruia îi e teamă mai mult de poporul lui decît de dușmanii din afară hotarelor, trebuie să ridice fortărețe. În schimb, cel care se teme mai mult de dușmanii din afară decît de propriul său popor, nu are nevoie de ele. Castelul din Milano ridicat de Francesco Sforza i-a pricinuit și îi pricinuește familiei Sforza¹¹ mai multe necazuri decît orice altă tulburare întîmplată vreodată în acel stat. Dar cea mai bună fortăreață care poate exista este aceea de a nu fi urît de popor. Deoarece, cu toate fortărețele pe care le ai, dacă ești urît de popor, niciuna dintre ele nu te poate scăpa. Pentru că atunci cînd pune mîna pe arme, poporul nu duce niciodată lipsă de străini care să-i sară în ajutor. În vremea noastră nu vedem ca fortărețele să fi fost de folos vreunui principe, mai puțin, însă, contesei de Forlî¹² care, după moartea soțului ei, contele Girolamo¹³, datorită cetățuiei întărite — a izbutit să scape de mînia poporului și să aștepte ajutor de la Milano¹⁴, redobîndindu-și apoi puterea asupra statului. Pe atunci erau asemenea timpuri

⁹ Guido Ubaldo de Montefeltro, duce de Urbino (1482-1508). A fost dat jos de două ori de Cesare Borgia (1501-1507) și și-a adoptat nepotul, pe Francesco Maria Della Rovere.

¹⁰ Giovanni Bentivoglio, alungat de papa Iuliu al II-lea în anul 1506; pentru a apăra Bologna, papa a cerut ridicarea unei cetăți la Porta Galliera.

¹¹ Castelul Sforza existent și astăzi în Milano.

¹² Contesa de Forlî, Caterina Sforza, fiica nelegitimă a lui Galeazzo Maria Sforza.

¹³ Girolamo Riario, ucis de o conjurație în ziua de 14 aprilie 1488.

¹⁴ În ajutorul Caterinei Sforza a venit Ludovic Maurul, care a repus-o în drepturi la Imola și Forlî.

încît ele nu îngăduiau unui străin să sară în ajutorul poporului. Dar mai târziu, cînd a fost atacată de Cesare Borgia și poporul a trecut de partea acestuia, fortărețele nu i-au mai fost de nici un folos¹⁵. Deci ar fi fost mai sigur pentru ea ca, atunci ca și mai înainte, să nu fi fost urită de popor decît să fi avut fortărețe. Așadar, văzînd toate aceste întîmplări, voi lăuda deopotrivă pe cei care ridică și pe cei care nu ridică fortărețe și voi dojeni pe toți cei care, avînd prea multă încredere în ele, vor ține mai puțin seama de faptul că poporul li urăște.

¹⁵ Revolta a izbucnit la 15 decembrie 1499. Ducele Valentino a intrat în Forlî în ziua de 19 decembrie 1499, iar în ziua de 21 decembrie cetățile a fost cucerită.

Cap. XXI. CUM TREBUIE SĂ SE POARTE UN PRINCEPE PENTRU A SE BUCURA DE PREȚUIREA TUTUROR ¹

Nimic nu-i va aduce mai multă prețuire unui principe decât faptele sale deosebite și pildele frumoase pe care le lasă în urma sa. În vremurile noastre noi îl avem pe Ferdinand de Aragon, regele de astăzi al Spaniei. Acesta poate fi socotit aproape un principe nou deoarece, dintr-un neînsemnat rege slab, prin faimă și glorie a ajuns cel dintâi rege al creștinătății². Și de veți lua aminte la faptele lui, veți vedea că toate au fost de seamă, iar unele chiar neobișnuite. La începutul domniei a atacat Granada³, ceea ce a dus la punerea temeliei statului său. Nu s-a grăbit și nici nu s-a speriat că îi va ieși în cale vreo piedică. În felul acesta le-a mai dat nobililor din Castilia încă o grijă deoarece, stîndu-le gîndul numai la război, nu le mai sta și la cine știe ce schimbare. Între timp, el cîștigă autoritate și putere asupra lor, fără ca ei să-și dea seama de acest lucru. Cu banii luați de la Biserică⁴ și de la oameni a putut să-și întrețină trupele, iar prin războiul acela îndelungat⁵ și-a pus temelie oștilor proprii care, de acum înainte, îi vor aduce gloria. Afară de aceasta, pentru a

¹ În original: *Quod principem deceat ut egregius habeatur* (lat.).

² Regele Siciliei în 1468, al Aragonului și Siciliei în 1469, iar din 1502 pînă în 1504 și regele Neapoleiului, Ferdinand (1452-1516) se căsătorește în 1468 cu Isabella, regina Castiliei, punîndu-se, astfel, bazele procesului de unificare a Spaniei.

³ Războiul împotriva Granadei a început în anul 1480, după consolidarea monarhiei, an în care se instituie în Spania și Tribunalul Inchiziției.

⁴ Acțiunea era sprijinită de Biserică, deoarece lupta împotriva necredincioșilor, în realitate fiind vorba de unificarea teritorială a statului

⁵ 12 ani. Din 1480 pînă în 1492.

putea săvârși fapte și mai mari, tot în numele credinței în Dumnezeu, s-a năvălit la nelegiuiri vrednice de milă, deoarece i-a izgonit și jefuit pe marrani⁶ și, astfel, și-a lăsat regatul fără populație și nu cred să fie un exemplu mai nenorocit și mai rar de întâlnit decât acesta. Sub același pretext a atacat Africa⁷; a susținut expediția în Italia⁸; în sfârșit, a atacat Franța⁹ și astfel a tot făptuit și a plănuit lucruri mărețe ce i-au ținut pe supuși cu sufletul la gură și mereu li s-a umplut de admirație, pe când se aflau în așteptarea deznodământului lor. Iar războaiele lui se iscau unul din altul, astfel încât niciodată nu le-a lăsat vreun răgaz oamenilor să poată lupta în tihnă împotriva lui.

De asemeni, e de mare folos pentru un principe să dea pilde alese despre sine în cîrmuirea dinlăuntru a statului, la fel ca acelea care se povestesc despre messer Bernabò din Milano¹⁰, cînd se ivește prilejul ca cineva să făptuiască în viața civilă a statului un lucru nemaipomenit, fie de bine sau de rău, și cînd el, principele, trebuie să găsească o cale de a-l răsplăti sau a-l pedepsi despre care să se pomenească mult după aceea. Dar, mai cu seamă, prin ceea ce face, un principe trebuie să se străduiască să i se ducă vestea de bărbat cu totul deosebit și plin de calitate.

Un principe se bucură de prețuire și cînd se dovedește a fi prieten adevărat sau dușman adevărat, adică atunci cînd, fără a pregeta, arată deschis de partea și contra cui este. Această alegere îi va fi mult mai folositoare decât aceea de a sta deoparte. Căci dacă se încaieră doi dintre vecinii tăi puternici, aceștia sau sînt

⁶ Marranos sau marrani, adică evrei sau mahomedani trecuți cu forța la catolicism. Dată fiind expulzarea masivă a evreilor din anul 1492, golirea regatului însemna și decădere economică, Spania fiind lipsită de o parte din populație.

⁷ Ocuparea unor puncte pe coasta tunisiano-libiană în anul 1509 trebuia să asigure noua cucerire a Granadei de un eventual contraatac al maurilor.

⁸ Mai precis, cucerirea Regatului Neapolului.

⁹ În anul 1512 cînd ținta să ocupe Navarra

¹⁰ E vorba de Bernabò Visconti, nepotul arhiepiscopului Giovanni Visconti, după moartea căruia (1354) împarte puterea cu Matteo al II-lea și cu Galeazzo al II-lea. Este otrăvit de ultimul (1385).

oameni de mare valoare, în așa fel încât cel care a învins să te facă să te temi de el, sau nu sînt. În fiecare dintre aceste două cazuri totdeauna e mult mai bine să arăți deschis de partea cui ești și să te bați cîstit și deschis¹¹. Căci în cel dintîi caz, dacă nu arăți de partea cui ești, vei fi mereu pradă pentru învingător, spre bucuria și mulțumirea celui învins, și nu vei găsi nimic care să te apere și nici pe cineva care să-ți dea adăpost. Deoarece celui care învinge nu-i trebuie prieteni ce dau de bănuît și care să nu-i sară în ajutor în vremuri de restriște. Iar cel care a pierdut lupta n-o să te primească întrucît nu ai vrut ca, venindu-i în ajutor cu armele tale, să împărtășești acum aceeași soartă cu el.

Antioh trecuse în Grecia¹² fiind chemat aici de etolieni pentru a-i izgoni pe romani. A trimis soli la ahei, care erau prieteni cu romanii, pentru a-i convinge să rămînă deoparte, în vreme ce, la rîndul lor, romanii îi îndemnau să ridice armele în ajutorul lor. Chestiunea a fost pusă în discuția Sfatului aheilor, unde solul lui Antioh a căutat să-i convingă să stea deoparte. La care solul roman¹³ a răspuns: „*Quod autem isti dicunt non interponendi vos bello, nihil magis alienum rebus vestris est; sine gratia, sine dignitate, premium victoris eritis*”¹⁴.

Și totdeauna se va întîmpla ca tocmai acela care nu îți este prieten să-ți ceară să rămîi deoparte, iar cel care îți este prieten să-ți ceară să arăți deschis, prin luptă, de partea cui ești. Pentru a scăpa de primejdiile ce le stau în față, principii nehotărîți aleg de

¹¹ Textul original „fare buona guerra” amintește de un proverb toscan (intrat acum și în limba italiană): „Chi fa buona guerra, fa buona pace” („Cine luptă cum trebuie, se bucură de pace”) cf. Teodor Flonta: *Dicționar englez-italian-român de proverbe echivalente*, Ed. Teopa, 1993, București.

¹² Vezi cap. III (Relatarea faptelor sînt din Tit Liviu, XXXV, 48).

¹³ Trimisul roman a fost Titus Quintus Flaminius, învingătorul lui Filip al II-lea la Kinoskefalai (197 î.e.n.), Thessalia.

¹⁴ E un pasaj din Tit Liviu pe care Machiavelli îl citează din memorie și care s-ar traduce astfel: „Căci despre ceea ce spun ei cum că ar fi bine pentru voi să nu vă amestecați în război, din contră, (zic) că e tot ce poate fi mai străin de interesele voastre; fără recunoștință, fără demnitate, veți fi răsplătați dată învingătorului”.

cele mai multe ori calea aceasta de a rămîne deoparte și tot de atîtea ori își pierde domnia. Dar cînd un principe arată deschis și curajos de partea cui este, și cînd tocmai acela învinge chiar dacă este el mai puternic, iar tu ai rămas la cheremul lui, el îți va fi, totuși, îndatorat, întrucît între voi s-a încheiat o prietenie sinceră. Iar oamenii nu sînt niciodată atît de necinstiți încît să-ți ia domnia printr-un asemenea gest de nerecunoștință. Și apoi, victoriile nu sînt niciodată așa de lipsite de hopuri încît învingătorul să nu țină seama de anumite lucruri și, mai ales, de spiritul de dreptate. Dar dacă pierde cel cu care ai fost alături, la el vei găsi adăpost. El te va ajuta cît îi va sta în putință și-i vei împărtași soarta care, cîndva, ar putea să strălucească iarăși. În al doilea caz, atunci cînd cei care se luptă între ei sînt de o asemenea valoare încît nu ai de ce te teme de cel care cîștigă, hotărîrea ta e cu atît mai înțeleaptă dacă o să arăți deschis de partea cui ești deoarece, astfel, îl duci pe unul la înfrîngere cu ajutorul celuilalt, care ar trebui să-l salveze dacă ar fi înțelept. Căci, dacă învinge, rămîne la cheremul tău. Și nu se poate să nu învingă prin ajutorul ce i-l dai.

Aici, e musai să luăm aminte că un principe trebuie să bage de seamă să nu pornească la drum cu cineva mai puternic pentru a da în ceilalți, decît numai atunci cînd nevoia îl împinge să o facă, așa cum am arătat puțin mai înainte. Căci dacă el învinge, rămîi captivul lui. Iar principii trebuie să se ferească pe cît le stă în putință să fie la cheremul altora. Venețienii s-au însoțit cu Franța împotriva ducelui Milanului și ar fi putut fugi de o asemenea companie care nu a dus la altceva decît la propria lor înfrîngere. Dar cînd nu ai scăpare de o astfel de alianță, așa cum li s-a întîmplat florentinilor¹⁵ în vreme ce papa și Spania au pornit să atace Lombardia, principelui nu-i rămîne decît să arate deschis de partea cui se află și s-o facă din pricinile despre care am vorbit mai înainte. Nicicînd un stat nu trebuie să creadă că

¹⁵ Machiavelli face trimitere la atitudinea oscilantă a Florenței față de Liga Sfîntă.

va fi în stare să ia o hotărîre lipsită de primejdii, dimpotrivă, să ştie că trebuie să le ia pe toate cele aflate sub semnul îndoielii. Căci lucrurile pe lumea aceasta sînt astfel rînduite, încît dacă cumva încerci să fugi de o greutate, îţi iese alta în drum. Totuşi, a fi înţelept înseamnă să ştii să cunoşti ce fel de piedici sînt şi din toate s-o alegi pe cea mai lesne de trecut.

De asemeni, principele trebuie să arate că iubeşte virtuţile şi să-i onoreze pe cei care strălucesc într-o anume artă. Apoi, să-i încurajeze pe cetăţenii lui să-şi practice în tihnă meseriile atît în negoţ, cît şi în lucrul cîmpului, precum şi în oricare altă îndeletnicire omenească. Nimeni să nu se teamă să-şi împodobească ceea ce este al lui, trăind cu spaima că îi va fi luat, la fel cum nimeni nu trebuie să stea la îndoială înainte de a se apuca să facă un nou negoţ de teama de a nu fi supus dărilor. Dimpotrivă, el trebuie să fie pregătit să-i răsplătească pe cei care doresc să facă aceste lucruri şi pe oricare încearcă, în fel şi chip, să-şi mărească şi să-şi înfrumuseţeze oraşul sau statul cu opere ce pot fi înălţate numai la vreme de pace. Afară de aceasta, în timpul anului, atunci cînd el crede că e bine, principele trebuie să organizeze pentru oameni serbări şi spectacole. Şi cum fiecare oraş e împărţit pe bresle sau cartiere, e nevoie ca principele să ţină seama de aceste grupări, să se întâlnească uneori cu ele, să dea pildă de omenie şi generozitate, păstrînd, totuşi, în acelaşi timp, neatînsă, măreţia rangului pe care îl poartă, deoarece acesta nu trebuie să-i lipsească în nici o împrejurare.

Cap. XXII. DESPRE SECRETARII PE CARE PRINCIPII ÎI AU PE LÎNGĂ EI ¹

Nu e de mică însemnătate pentru un principe alegerea dregătorilor săi. Aceștia sînt buni sau nu, după cum principele este mai mult sau mai puțin înțelept. Și cea dintîi legătură care se face cu agerimea de minte a unui domn, are loc atunci cînd îi cunoaștem pe oamenii cu care s-a înconjurat. Dacă slujesc țelului pentru care au fost puși și sînt destoinici și credincioși, îl putem socoti înțelept, pentru că a știut să vadă cît sînt de capabili și să și-i păstreze devotați. Dar cînd sînt altfel, nu vom fi totdeauna prea binevoitori în judecata noastră față de el; fiindcă prima greșală în care poate cădea un principe se întîmplă tocmai acum cînd își alege oamenii.

Nu a fost unul care să nu-l fi cunoscut pe inesser Antonio din Venafro², ca ministru al lui Pandolfo Petrucci, principele Sienei, și care să nu creadă despre Pandolfo că este un bărbat cu totul deosebit, deoarece îl avea pe acesta ca ministru. Și întrucît mintea omului e de trei feluri dintre care una pricepe singură, fără nici un ajutor, alta alege din ceea ce înțeleg și explică alții, iar a treia și cea din urmă este cea care nu pricepe nici singură, nici de la alții, cea dintîi e desăvîrșită, a doua e întrutotul deosebită, iar a treia e de prisos. Prin urmare, era absolută nevoie ca Pandolfo, dacă nu făcea parte din primii, să fi fost dintre cei cu al doilea fel de minte. Căci ori de cîte ori cineva poate desluși ce e rău și ce e bine în ceea ce face și spune altul,

¹ În original: *De his quos a secretis principes habent* (lat.).

² Antonio Giordani din Venafro (1459-1530), profesor la Siena și ministrul lui Pandolfo Petrucci, pe care l-a reprezentat la dieta de la Magione.

chiar dacă nu o fi el prea ager la minte, totuși își dă seama de faptele rele sau bune ale dregătorului său și pe cele din urmă le laudă, iar pe cele diptii le îndreaptă. Iar dregătorul nu are cum să tragă nădejdea că o să-l înșele și o să-i rămână credincios.

Dar ca să-și poată cunoaște bine dregătorul, principele are la îndemână un mijloc care nu dă niciodată greș. Cînd vezi că se gîndește mai mult la el decît la tine și că tot ceea ce face este numai spre folosul lui, înseamnă că un astfel de om nu e croit să fie niciodată un bun dregător și că niciodată nu poți să te bizui pe el. Căci acela care are în mîinile sale soarta unui întreg stat, nu trebuie nicicînd să se gîndească la el, ci numai la principele său și să nu-i spună acestuia niciodată ceva ce nu are legătură cu el. Iar la rîndul lui, pentru a și-l păstra aproape de el, corect și cinstit, principele trebuie să-l aibă în vedere pe ministrul său, dîndu-i cîntea pe care o merită, dîndu-i averi, să-l îndatoreze față de el, să împartă împreună gloria, dar și răspunderea în așa fel încît să-l facă să-și dea seama că fără ajutorul lui nu ar fi nimic, ca numeroasele cînstiri ce i se aduc să nu-l împingă să mai rîvnească la altele, averile primite să nu-l îndemne să mai poștească și altele, iar demnitățile la care a ajuns să-l facă să se teamă de orice schimbare. Prin urmare, cînd dregătorii sînt așa cum am spus și principii purced în a-i alege și a-i ține urmînd calea arătată, ei pot să se încreadă unii în alții. De nu o fac așa, sfîrșitul va fi totdeauna crunt, ori pentru unul, ori pentru celălalt.

Cap. XXIII. CUM TREBUIE SĂ SCĂPĂM DE LINGUȘITORI ¹

Nu doresc să trec peste un capitol plin de însemnătate și în același timp să las deoparte o greșală de care principii cu greu se păzesc, dacă nu sînt foarte prevăzători și nu se pricep să-și aleagă bine oamenii. Aceștia sînt lingușitorii de care curțile sînt pline. Căci oamenilor atît de mult le plac lucrurile lor și atît de mult se amăgesc, încît nu e chip să scape de această năpastă. Iar dacă ar voi să o facă, se expun primejdiei de a-și atrage disprețul celorlalți. Fiindcă nu e altă cale de a te feri de lingușitori decît aceea de a le da oamenilor de înțeles că adevărul rostit de ei nu are de ce să te supere. Dar dacă fiecare dintre ei poate să-ți spună adevărul, atunci sentimentele lor de respect și de aleasă prețuire față de tine vor pieri. Așadar, un principe prevăzător trebuie să urmeze o a treia cale prin alegerea la conducerea treburilor statului a unor sfetnici înțelepți și cărora numai lor să le dea dreptul de a-i spune adevărul, precum și celelalte lucruri pe care el le cere, nu și altele. E nevoie ca principele să se intereseze de orice lucru și să le asculte părerile, după care singur să hotărască, așa cum găsește de cuviință să facă. Față de toți cei care și-au făcut cunoscută părerea și de fiecare în parte, el trebuie să aibă o asemenea purtare încît oricine să-și poată dea seama că cu cît va vorbi mai liber, cu atît va fi mai bine văzut. În afară de aceștia, principele să nu dea nimănui ascultare, să ducă la capăt ceea ce a hotărît și să fie neclintit în tot ce poruncește. Cel care nu face așa, ori își pierde puterea din pricina lingușitorilor, ori își schimbă prea des hotărîrile din cauza părerilor mereu

¹ În original: *Quomodo adulatores sint fugiendi* (lat.).

schimbătoare la care pleacă urechea. Și astfel ajunge să se bucure de mai puțină prețuire.

În legătură cu toate acestea, țin să arăt ce anume i s-a întâmplat cuiva în zilele noastre. Părintele Luca², omul de încredere trimis de împăratul de-acum, Maximilian, vorbind despre Majestatea Sa, afirma că acesta nu cere sfatul nimănui și că, totuși, nu făcea nimic după cum îi trecea lui prin minte. Acest lucru ia naștere de acolo că el nu socotea nimerit să porceadă la fapte întocmai cum s-a spus mai înainte. Căci împăratul e un om ascuns, nu-și împărtășește nimănui planurile și nici nu cere cuiva vreun sfat. Când, însă, vrea să-și ducă hotărârile la îndeplinire, acestea încep să fie făcute cunoscute și dezvăluite tuturor, dar și contrazise de cei care îl înconjoară. Iar el, fire slabă, dă prea ușor înapoi de la hotărârile luate. De aici urmează că ceea ce astăzi face, mâine desface. Și niciodată nu pricepi ceea ce dorește sau ce plănuiește și nici nu te poți bizui pe hotărârile lui.

Așadar, un principe trebuie să se sfătuiască întotdeauna cu cei aflați în jurul lui, dar numai atunci când voiește el și nu când voiesc alții. Dimpotrivă, trebuie să taie pofta oricui ține neapărat să-i dea vreun sfat fără ca el să i-l fi cerut. În schimb, el trebuie să ceară mereu părerea celorlalți, iar după aceea să asculte cu răbdare adevărul despre ceea ce a întrebat. Ba mai mult, atunci când pricepe că cineva nu-i spune adevărul dintr-un sentiment de respect, el să se supere. Dar întrucât sînt mulți oameni care apreciază că un anume principe despre care s-a dat vestea că ar fi un bărbat chibzuit este astfel nu datorită firii sale, ci sfetnicilor buni care îl înconjoară, fără îndoială că acesta se înșală. Căci e o regulă generală care nu dă niciodată greș și anume că un principe care el însuși nu e înțelept, nu poate fi bine sfătuit, numai dacă, cu totul întâmplător, nu se lasă în voia unui singur

² Este vorba de Luca Rinaldi, episcop de Triest (1500-1502), ambasador al împăratului Maximilian și om de încredere al acestuia. Machiavelli l-a cunoscut în timpul misiunilor sale la curtea din Tirol a lui Maximilian I de Habsburg, cînd s-a oprit la Bolzano, Trento și Innsbruck.

om care să-l îndrume în toate și care el însuși să fie un bărbat plin de cumpătare și chibzuință. În acest caz toate ar merge bine, dar ar dura foarte puțin, deoarece nu peste multă vreme acel dregător i-ar lua puterea. Dacă un principe, care nu este el însuși un înțelept, se sfătuiește cu mai mulți și nu află de la ei păreri puse cap la cap, nici el nu va fi în stare să le pună. Fiecare sfetnic se va gândi numai la soloasele ce le trage pentru el. Iar principele nu va ști nici cum să-i îndrepte și nici cum să afle ce anume le trece prin minte. Dar nici nu pot fi găsiți sfetnici de alt fel. Căci, oricum i-ai alege, oamenii se vor dovedi totdeauna răi, numai dacă o nevoie oarecare nu-i va preschimba în bine. Prin urmare, încheiem prin a spune că de la oricine ar veni sfaturile bune, ele trebuie să fie urmarea înțelepciunii principelui și nu aceasta urmarea sfaturilor primite de la ceilalți.

Cap. XXIV. DIN CE CAUZĂ ȘI-AU PIERDUT PRINCIPII ITALIENI STATELE ¹

Dacă va ține seama cu multă chibzuință de cele scrise mai sus, un principe nou poate fi luat drept un principe vechi și ajunge de îndată mai sigur și mai de neclintit în stăpînirea lui decît ar fi fost un principe cu drepturi vechi aici. Căci faptele unui principe nou sînt cercetate cu mult mai multă băgare de seamă decît cele ale unui principe ereditar. Iar dacă ele sînt cunoscute ca fiind pline de virtute, atunci îi atrag cu repeziciune și-i îndatorează mult mai mult pe oameni față de el decît un principe de vișă veche. Fiindcă oamenii sînt mai degrabă cucerîți de lucrurile prezente decît de cele trecute și cînd află ceva bun în cele prezente, se bucură de aceasta și nu mai caută nimic altceva. Ba și mai mult, îi vor sări oricînd în ajutor, dacă în celelalte lucruri el nu le va dezminți așteptările. Și astfel, se va bucura de o îndoită glorie, și anume de aceea de a fi pus temeliiile unui nou principat, precum și de aceea de a-i fi dat și a-l fi întărit cu legi și cu armate bune, cu prieteni buni și cu pilde bune, după cum va fi acoperit de o îndoită rușine acela care, fiind din stirpe de principii, își va pierde statul din pricina prea puținei sale înțelepciuni.

Iar dacă îi vom avea în vedere pe acei seniori din Italia care și-au pierdut statul în timpurile noastre, cum ar fi regele Neapolelui², ducele Milanului³ și alții, mai întîi vom da peste o

¹ În original: *Cur Italiae principes regnum amiserunt* (lat.).

² Frederic de Aragon, atacat de Ludovic al XII-lea și de Ferdinand Catolicul.

³ Ludovic Maurul, învins de Ludovic al XII-lea.

aceeași greșală în privința trupelor și aceasta din cauzele arătate mai sus⁴. Apoi vom vedea că unul sau altul dintre ei nu a avut poporul de partea sa, și dacă l-a avut nu a știut să-și ia măsuri de apărare împotriva celor puternici. Căci, dacă nu se greșește într-alt, nu se pierd state așa de puternice în stare să țină o armată pe picior de război. Filip al Macedoniei⁵, nu cel care a fost tatăl lui Alexandru, ci acela care a fost înfrânt de Titus Quintus⁶, nu avea un stat așa de mare dacă ținem seama de puterea romanilor și de cea a grecilor care l-au atacat. Cu toate acestea, fiind un soldat adevărat și știind să-și păstreze bunăvoința poporului și să-și ia măsuri împotriva celor mari, a susținut câțiva ani buni un război contra dușmanilor. Iar dacă până la urmă a pierdut stăpânirea asupra câtorva cetăți, totuși, regatul i-a rămas⁷.

Așadar, acești principii ai noștri care domneau de multă vreme în statele lor⁸ și pe care, după aceea, le-au pierdut să nu arunce vina pe soartă, ci numai pe propria lor lașitate, deoarece nu le-a trecut prin minte că în vreme de pace soarta li s-ar putea schimba (ceea ce e o greșală comună tuturor oamenilor care nu țin seama de liniștea de dinaintea furtunii), iar când au venit vremuri potrivnice, și-au zis că mai bine e să fugă⁹ decât să se apere, în nădejdea că, nemaîndurînd îndrăzneala învingătorilor, popoarele o să-i cheme înapoi. În lipsa altora, o asemenea hotărîre nu e rea, dar e foarte rău ca din această pricină să lași

⁴ În capitolele XIII și XIV.

⁵ Filip al V-lea al Macedoniei învins la Kynoskefalai (197 î.e.n.).

⁶ Titus Quintus Flaminius, învingătorul de la Kynoskefalai.

⁷ După bătălia menționată mai sus, Filip al V-lea este nevoit să încheie o pace umilitoare cu romanii, renunțând la cetățile grecești ocupate, dar își păstrează stăpânirea Macedoniei.

⁸ A se vedea domnia lungă a regilor aragonezi la Neapole (1435-1501) și cea a familiei Sforza la Milano (1450-1500) fără a le mai menționa pe cele ale lui Maximilian și Francesco II Sforza.

⁹ În timpul campaniei franceze în Italia a lui Carol al VIII-lea, pe când acesta se apropia de Neapole, Frederic de Aragon a fugit în Sicilia.

• deoparte alte mijloace de scăpare. Pentru că niciodată nu e bine să te lași să cazi, în nădejdea că s-o nimeri cineva care să te adune de pe jos. Și chiar dacă un astfel de lucru se petrece sau nu, el nu e spre liniștea ta, întrucît e un fel laș de a te apăra și nu ține de tine. Numai mijloacele de apărare care țin de tine însuși și de darurile cu care ai fost înzestrat sînt bune, sigure și de lungă durată.

Cap. XXV. CÎT DE MULT POATE ÎNRÎURI SOARTA LUCRURILE OMENEȘTI ȘI ÎN CE FEL ÎI POȚI ȚINE PIEPT ¹

Nu-mi e necunoscut faptul că sînt destui oameni care au avut și încă mai au această părere că întîmplările lumii sînt astfel cîrmuite de soartă și de Dumnezeu încît, cu toată înțelepciunea lor, oamenii nu le pot îndrepta și nici nu au un leac împotriva lor. Din această cauză s-ar putea crede că nu trebuie să te ostenești mult în viață ca să schimbi lucrurile, ci să te lași în voia sorții. Părerea aceasta a fost vrednică de crezare în vremurile noastre, din pricina marilor schimbări care s-au văzut și se mai văd în fiecare zi, dincolo de orice închipuire omenească. Așadar, trecînd și eu cu gîndul peste aceste lucruri, într-o măsură oarecare am înclinat spre părerea lor. Cu toate acestea, ca să nu piară libertatea noastră de alegere și de voință, socot că poate fi adevărat că soarta stăpînește peste jumătate din faptele noastre, dar că tot ea ne îngăduie să ne cîrmuim noi singuri cealaltă jumătate sau aproape atîta. Și eu asemui soarta cu unul din suvoaiele dezastruoase care, cînd se înfurie, se revarsă peste cîmpii, distrug în calea lor copaci și case, cară pămîntul dintr-o parte într-alta. Fiecare vrea să scape dinaintea lor, fiecare se pleacă în fața forței năvalnice cu care vin, fără a putea să se împotrivească într-un fel. Și cu toate că aceste suvoaie sînt așa cum le-am descris, totuși nu-i oprește nimeni pe oameni ca, mai tîrziu, cînd vremea s-a mai potolit, să nu poată să se îngrijească de apărarea lor, încît, prin ridicarea de diguri și zăgazuri, sau să îndrepte apele pe canale dacă ele se vor mai umfla, sau să facă în așa fel ca furia lor să nu fie de nestăvilit și aducătoare de pagube.

¹ În original: *Quantom fortuna in rebus humanis possit, et quomodo illi sit occurrendum* (lat.).

Tot așa e și cu soarta. Ea își arată tăria acolo unde nu se află o forță bine pregătită și rostuită, în stare să-i stea stavilă și de aceea își îndreaptă vuietul său năvalnic acolo unde ea știe că nu s-au ridicat nici zăgazuri, nici diguri care să o poată domoli și stăpîni. Iar dacă veți băga bine de seamă la situația Italiei², care e locul acestor schimbări și, totodată, de pornire a acestora³, veți vedea că e ca o cîmpie fără stăvilare și fără nici un fel de apărare. Căci dacă ea ar fi fost apărată cu toată capacitatea politică și energia militară necesare, cum a fost și este în Germania, Spania și Franța, atunci sau revărsarea apelor nu ar mai fi pricinuit schimbări atît de mari, cum s-au petrecut, sau chiar nu ar mai fi avut loc. Acestea fiind zise, cred că e destul cît am vorbit despre cum trebuie să te împotrivești sorții, în linii mari.

Să zăbovim, însă, asupra unor amănunte și să spun că astăzi îl vedem pe un asemenea principe cum obține izbînzii, iar mîine cum se prăbușește, fără să fi băgat de seamă că s-ar fi schimbat ceva la el în felul de a fi și de a făptui. Cred că aceasta decurge, mai întîi, din cele arătate mai pe larg pînă acum, și anume că un principe care se sprijină numai pe soartă, se prăbușește de îndată ce aceasta se schimbă. De asemenea, mai cred că e fericit cel care se pricepe să se dea după vremuri și nefericit cel care nu se pricepe. Căci, după cum se vede, pentru a-și atinge ținta care se află în fața fiecăruia, adică glorie și bogății, oamenii acționează în diferite feluri. Unii înaintează cu grijă, alții năvalnic, unii cu violență, alții cu viclenie și pricepere, unii cu răbdare, alții fără.

² E vorba de ultimile evenimente trăite de Italia începînd cu invazia lui Carol al VIII-lea (1494) și terminînd cu bătălia de la Ravenna (1512). Avuseseră loc unele schimbări — trecerea Milanului din mîinile lui Ludovic Maurul în cele ale francezilor și preluarea lui, pentru scurtă vreme, o situație similară de cuceriri și redobîndiri trăind-o și Neapolele, instabilitatea domnind și în perioada scrierii *Principelui*.

³ Se face o trimitere la pretențiile celor doi monarhi francezi, Carol al VIII-lea asupra Neapolelui și Ludovic al XII-lea asupra Milanului, în numele unor drepturi de succesiune, dar și la ajutorul dat în timpul campaniilor lor din Italia de unii principii sau șefi de state, ca Ludovic Maurul, papa Alexandru al VI-lea Borgia și papa Iuliu al II-lea, pentru satisfacerea unor ambiții personale.

Și fiecare își poate atinge scopul, folosindu-se de aceste felurite mijloace. De asemeni, mai putem vedea că din doi oameni chibzuiți și cumpătați, unul ajunge la ținta propusă, iar celălalt nu. Tot așa, vedem că doi oameni izbutesc în același fel, deși în lucrarea lor au fost deosebiți, unul înaintînd cu mai multă grijă, iar celălalt cu multă însuflețire. Acest lucru nu se datorează altcuiva decît vremurilor care sînt sau nu pe potrivă felului lor de a-și face lucrarea. De aici se desprinde ceea ce am spus, anume că doi oameni care nu lucrează la fel, ajung la aceleași rezultate. Iar din doi care lucrează în același fel, doar unul își atinge scopul, pe cînd celălalt nu. De aceasta mai depinde și caracterul schimbător al binelui. Căci dacă cineva se conduce cu băgare de seamă și cu răbdare, iar vremurile și întîmplările își urmează cursul în așa fel încît cîrmuirea să fie bună, atunci el ajunge într-o situație fericită. Dar cînd vremurile și împrejurările se schimbă, el este înfrînt, fiindcă felul lui de a acționa a rămas neschimbat. Totuși, nu se află un om atît de înțelept în stare să fie pe potrivă acestor lucruri. Căci nimeni nu se poate îndepărta de ceea ce firea lui îl îndeamnă să facă, aceasta și pentru că acela care a izbutit întotdeauna în ceea ce și-a propus, urmînd anume o cale, nu poate fi convins să se abată de la ea. Așadar, omul prevăzător, cînd a sosit clipa să treacă la violență, nu știe cum s-o facă și, drept urmare, rămîne înfrînt. Dacă el și-ar schimba firea odată cu vremurile și întîmplările, soarta lui ar rămîne neschimbată.

În tot ceea ce a făcut, papa Iuliu al II-lea a acționat cu violență și într-atît i-au fost pe potrivă vremurile și întîmplările, încît totdeauna s-a bucurat de izbîndă. Puneți la socoteală cea dintîi acțiune a lui dusă contra Bolognei⁴ pe cînd trăia încă messer Giovanni Bentivoglio. Venețienii nu și-au dat consimțămîntul, regele Spaniei așijderea. În această privință cu Franța avea o înțelegere. În ciuda tuturor, împins de brutalitate și violență, s-a pus el personal în fruntea acestei expediții. Mișcarea lui i-a descumpănit și i-a făcut pe spanioli și pe

⁴ Vezi cap. XI.

venețieni să rămână pe loc, pe cei din urmă de frică, iar pe spanioli din dorința de a pune mîna pe tot regatul Neapolelui⁵. Pe de altă parte, papa l-a tras alături de el pe regele Franței care, văzîndu-l pornit în acțiunea lui și dorind să și-l aibă prieten pentru a-i umili pe venețieni, a socotit că l-ar putea jigni prea pe față dacă ar refuza să-i dea trupe. Așadar, Iuliu al II-lea a izbîndit prin fapta lui violentă ceea ce nu ar fi izbîndit vreodată un alt papă, cu toată înțelpciunea de care ar putea da dovadă un om. Căci dacă ar fi așteptat să plece de la Roma după ce hotărîrile ar fi fost luate și toate celelalte chestiuni rostuite așa cum ar fi făcut oricare alt papă, nu ar fi izbutit niciodată în acțiunea lui. Căci regele Franței ar fi găsit mii de feluri de dezvinovățiri, iar ceilalți ar fi trăit frica tot în mii de feluri. Eu vreau să trec peste toate celelalte fapte ale sale care au fost toate la fel cu aceasta și din care a ieșit cu bine. Dar viața sa scurtă⁶ nu l-a lăsat să cunoască și amarul înfrîngerii. Căci dacă ar fi sosit vremea cînd ar fi fost nevoit să acționeze cu multă băgare de seamă, el ar fi fost înfrînt, deoarece nu s-ar fi abătut niciodată de la calea pe care firea lui îl îndemna s-o urmeze.

Așadar, închei prin a spune că dacă soarta e schimbătoare, iar oamenii nu se depărtează de felul lor de a fi, ei sînt fericiți atîta vreme cît îi sînt pe potrivă și nefericiți, dacă nu sînt. Și mai socot că e mai bine să fii violent decît prevăzător, întrucît soarta e ca și femeia: dacă ții să o stăpînești, trebuie să o bați și s-o contrazici. Și-mi dau seama că se lasă învinsă mai mult de aceștia, decît de cei care o fac cu cumpătare și chibzuință. Și fiind femeie, ea este totdeauna prietena celor tineri, deoarece aceștia sînt mai puțin prevăzători, mai violenți și îi fac cunoscută propria lor voință cu mai multă îndrăzneală.

⁵ Venețienii aveau în stăpînire cîteva porturi în Apulia și mai precis Monopoli, Polignano, Trani, Brindisi, Otranto și Gallipoli pe care le primiseră de la Ferdinand al II-lea de Aragon în schimbul ajutorului bănesc dat de Serenissima pentru a reintra în posesiunea regatului (1495) său luat de Carol al VIII-lea. După bătălia de la Vailà (1508) Ferdinand Catolicul a recuperat aceste teritorii.

⁶ Papa Iuliu al II-lea a domnit zece ani.

Cap. XXVI. ÎNDEMN PENTRU A SCOATE ȘI A ELIBERA ITALIA DIN MÎINILE BARBARILOR¹

Așadar, considerînd tot ce am discutat mai sus și cugetînd în sinea-mi dacă astăzi în Italia vremurile sînt pe potrivă cinstirii unui nou principe și dacă, de asemenea, lucrurile sînt astfel încît să dea prilejul unui bărbat înțelept și destoinic să le rînduiască spre cinstea lui și binele tuturor celor care trăiesc în această țară, mi se pare că sînt alît de multe condiții prielnice unui principe nou, încît eu nu cunosc să fi fost vreodată un timp mai potrivit pentru aceasta. Și dacă, așa cum am mai spus², era absolută nevoie ca poporul lui Israel să fi fost sclav în Egipt, ca, astfel, să se arate harul lui Moise, iar pentru a cunoaște noblețea sufletească a lui Cyrus trebuia ca perșii să fi fost subjugați de mezi, și pentru a afla de superioritatea absolută a lui Teseu, atenienii să fi fost risipiți, tot așa, acum, cînd dorim să ne dăm seama de virtuțile unui spirit italian, era absolută nevoie ca Italia să se fi găsit în situația extremă de astăzi și anume ca ea să fie mai sclavă decît evreii, mai subjugată decît perșii, mai dezbinată decît atenienii, fără conducător, fără rînduieli, învinsă, jefuită, slîșiată, cotropită și să fi îndurat tot felul de nenorociri³. Și cu toate că pînă astăzi s-au arătat cîteva raze de lumină asupra curva care părea că e ales de Dumnezeu să mîntuiască Italia, totuși, după aceea s-a văzut că soarta i-a fost potrivnică tocmai

¹ În original: *Exhortatio ad capessendam Italiam in libertatemque a barbaris vindicandam* (lat.).

² Cap. VI.

³ Cap. XII.

cînd se afla pe culmea faptelor sale⁴. Astfel că, rămasă ca și fără viață, așteaptă să vadă cine poate fi cel care îi va alina rănile și care să pună capăt jafurilor din Lombardia, birurilor grele din regatul Neapolelui și din Toscana și care să tămăduiască rănile vechi, de multă vreme sîngerînde și adîncite în carnea ei. O vedem cum se roagă lui Dumnezeu ca să-i trimită pe cineva să o izbăvească de nelegiuirile și faptele fără de rușine săvîrșite de barbari. De asemenea, o vedem hotărîtă și pregătită să urmeze un stindard, numai să se ivească bărbatul vrednic să-l înalțe. Însă astăzi nu e nimeni în care să-și poată pune nădejdea, în afara ilustrei voastre familii⁵ care, prin soarta și darurile ce i-au fost hărăzite și cu ajutorul lui Dumnezeu și al Bisericii în fruntea căreia vă aflați astăzi⁶, poate lua în mîinile ei lucrarea acestei mîntuiri. Nu vă va fi foarte greu dacă în fața ochilor vă vor sta mereu faptele și viețile celor mai sus pomeniți. Și cu toate că aceștia sînt bărbați rari și demni de admirație, totuși ei au fost oameni și prilejurile de care s-au folosit fiecare au fost mai puțin prielnice decît cele de astăzi. Căci fapta lor nu a fost mai dreaptă ca aceasta, nici mai ușoară, iar Dumnezeu nu le-a fost prieten mai mare decît îi este familiei voastre. Aici dreptatea este mare: *iustum enim est bellum quibus necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est*⁷. Aici condițiile sînt întotdeauna pregătite. Iar acolo unde ele sînt coapte, nu puteți da peste greutăți deosebite, cu condiția să luați cîte ceva din pildele aceluia pe care i-am propus ca model. În afară de această, aici se văd semne neobișnuite, fără pereche, așezate de mîna lui Dumnezeu⁸:

⁴ E vorba de Cesare Borgia.

⁵ Lorenzo de' Medici guverna Toscana, iar papa Leon al X-lea și statul pontifical. (Vezi și nota 1 de la „Scrisoarea de dedicație...”).

⁶ Vezi nota 1 de la Scrisoare...

⁷ Citat din memorie din Tit Liviu, IX, 1: „Drept e războiul pentru cei care au nevoie de el, și sînt sînt armele cînd nu ai altă nădejde decît în ele”.

⁸ Se referă la drumul evreilor spre pămîntul făgăduinței: trecerea prin Marea Roșie, norul din care coboară Jahve pentru a-i călăuzi, stîncă de la Horeb, ploaia cu mană. Potrivit stilului, alegoria servește pentru a demonstra că există condiții favorabile salvării Italiei de la prăbușire.

marea s-a deschis, un nor v-a arătat drumul, din stîncă a țîșnit apa, aici a plouat cu mană, fiecare lucru a fost părtaş la creșterea măreției voastre. Ceea ce rămîne de făcut cade în povara voastră. Dumnezeu nu voiește să săvîrșească toate faptele, pentru a nu ne lipsi de voința liberă de a înăptui și de partea de glorie ce ni se cuvine.

Și nu e de mirare că nici unul din italienii mai sus pomeniți⁹ nu a izbutit să facă ceea ce tragem nădejdea că va putea să înăptuiască ilustra voastră familie și iarăși să nu ne cuprindă mirarea dacă în atîtea tulburări și în atîtea mișcări de războaie, pare că în Italia au pierit pentru totdeauna faptele de arme deosebite. Această stare de lucruri se datorează faptului că vechile sale rînduieli nu erau bune și că nu s-a găsit nimeni care să se priceapă să așeze altele noi. Nu e lucru mai vrednic de cinstire pentru un bărbat care vine pentru prima dată la putere, decît acela de a găsi și de pune noi legi și noi rînduieli. Dacă acestea sînt bine întemeiate și înălăuntrul lor se află măreție, principele va fi respectat și admirat. Iar în Italia nu lipsește materia care să primească orice formă. Aici membrele arată că au mare forță și energie, atunci cînd acestea nu lipsesc în capete. Priveți luptele¹⁰ și ciocnirile care au loc cu participarea cîtorva cavaleri și vă veți da seama că italienii sînt superiori prin forță, îndemînare și agerime. Dar cum intră în joc armatele, nu se mai văd aceleași însușiri. Și totul pornește de la slăbiciunea conducătorilor. Întrucît celor pricepuți nu li se dă ascultare, iar fiecăruia i se pare că e priceput, deoarece nu a fost nimeni pînă acum care să le fi insuflat atît respect și stimă prin capacitatea și soarta sa norocoasă, încît ceilalți să dea înapoi și să i se supună. Iată de ce, de-a lungul atîtor războaie purtate în ultimii douăzeci

⁹ Cesare Borgia și Francesco Sforza (cap. VI).

¹⁰ Este vorba de provocarea de la Barletta (13 februarie 1503) din timpul luptelor dintre Ludovic al XII-lea de Orléans și Ferdinand Catolicul pentru cucerirea Neapolelui, cînd treisprezece italieni din ceata lui Prospero Colonna, care luptau în oastea spaniolă, au provocat la un duel un număr egal de oșteni francezi pe care i-au învins.

de ani¹¹, cînd armata noastră a fost alcătuită numai din oșteni italieni, totdeauna a dat dovadă de o comportare rușinoasă. Sînt mărturie, mai întîi, bătălia de pe Taro, apoi cele de la Alexandria, Capua, Genova, Vailà, Bologna și Mestri¹².

Așadar, dacă ilustra voastră familie voiește să urmeze pilda acelor bărbați aleși¹³ ca să elibereze țara, înainte de toate e nevoie să alcătuim o armată care să fie a noastră, ea sînd la temelia oricărei fapte pe care voim să o săvîrșim, deoarece nu s-ar găsi alți soldați mai credincioși, mai adevărați și mai buni. Și cu toate că fiecare, luat în parte, este bun, toți împreună vor fi și mai buni atunci cînd vor vedea că se află sub comanda principelui lor și că acesta îi prețuiește și se întreține cu ei cu căldură și dragoste. Deci, e nevoie să te pregătești cu astfel de armate, pentru a fi în stare să te aperi de dușmanii din afară cu aceeași străveche vitejie italică. Și cu toate că trupele de infanterie elvețiană și spaniolă sînt socotite de temut, totuși amîndouă au imperfecțiunile lor și de aceea o a treia structură militară ar putea nu numai să le facă față, dar să aibă și convingerea că îi poate învinge. Căci spaniolii nu pot ține piept cavaleriei, iar elvețienilor le este frică de infanterie cînd se ciocnesc cu oameni tot atît de încăpățînați ca ei. Astfel experiența ne-a arătat și ne va mai arăta că spaniolii nu se pot

¹¹ Cam cîți ani trecuseră de la invazia lui Carol al VIII-lea.

¹² Se referă la unele bătălii purtate de armatele italiene. Pe râul Taro, la Fornovo (provincia Parma) trupele lui Francesco Gonzaga s-au ciocnit cu cele ale lui Carol al VIII-lea aflate în retragere (1495). Cu toate că a rămas stăpîn pe cîmpul de luptă, învingător a fost declarat Carol al VIII-lea care a reușit să iasă din înclăștare și să treacă spre Franța. Alexandria a fost cucerită de francezi în anul 1499, Capua, jefuită de trupele franceze în anul 1501, Genova s-a predat lui Ludovic al XII-lea în 1502, Bologna a fost abandonată de împăternicitul papei, cardinalul Francesco Alidosi, armatelor franceze în mai 1511, Mestri (astăzi Mestre), localitate la marginea lagunei venețiene, a fost incendiată de comandantul trupelor papale și spaniole, Ramon Folchi de Cardona, înainte de începerea luptei în împrejurimile Vicenței (La Motta). După unii comentatori, probabil Machiavelli s-a gîndit la bătălia din 7-octombrie 1513 desfășurată în zona La Motta.

¹³ Moise, Cynus, Tesu și Romulus.

împotrivi cavaleriei franceze, iar elvețienii sînt înfrinți de o infanterie spaniolă. Și cu toate că experiența nu a arătat pe deplin acest lucru, totuși bătălia de la Ravenna¹⁴ a fost o dovadă de ceea ce se poate întîmpla, cînd infanteria spaniolă s-a înfruntat cu batalioanele germane care folosesc o așezare tactică identică cu a trupelor elvețiene. Datorită mișcărilor iuți și folosindu-și scuturile lor mici și rotunde¹⁵ care aveau în mijloc un vîrf ascuțit și cu care îi împungeau pe dușmani, dar cu care se și apărau de ei, s-au strecurat pe sub sulii dușmanilor și erau pe cale de a-i lovi cu siguranță pe nemți, fără ca aceștia să se poată feri. Dacă nu ar fi fost cavaleria care să-i izbească și să-i împingă înapoi, spaniolii i-ar fi ucis pe nemți pînă la ultimul soldat. Prin urmare, cunoscînd acum ce anume lipsește fiecăreia din aceste trupe de infanterie, poate fi alcătuită una nouă care să țină piept cavaleriei și care să nu se teamă de infanterie. Ceea ce va fi cu puțină prin primenirea trupelor și reorganizarea lor după alte reguli. Acestea sînt lucrurile care, atunci cînd sînt rînduite după noi legi, aduc faimă și prestigiu unui principe nou.

Deci, să nu lăsăm să ne scape acest prilej pentru ca Italia, după atîta amar de vreme, să-și poată afla, în sfîrșit, mîntuitorul. Nu am cuvinte să dau glas cu ce dragoste ar putea fi primit acesta în locurile care au avut de suferit de pe urma cîmpurilor străine, cu cîtă sete de răzbunare, cu cîtă credință nestrămutată, cu cîtă tulburare și cu cîte lacrimi. Care porți i s-ar închide în față? Care ar fi acele popoare care nu i-ar da ascultare? Ce invidie i s-ar împotrivi? Care italian ar da înapoi de la cînstirea ce i se cuvine? Nimeni nu poate îndura stăpînirea barbară. Ilustra voastră familie să-și ia, prin urmare, această grea povară, cu nădejdea și curajul cu care se pornește la

¹⁴ Vezi cap. XIII.

¹⁵ „Brocchiere” (sau „brocciero”) — care provine de la provensalul „broquier”, iar acesta de la un termen din latina vulgară „buccarius” — este un mic scut rotund prevăzut la mijloc cu o țepușă ascuțită, folosit, mai ales, în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

săvârșirea faptelor curate și drepte, pentru ca, sub flamura ei, patria să fie înălțată, și, sub auspiciile ei, să se adeverească vorbele lui Petrarca: *Virtutea în minie / Cu arma va lovi; și iute lupta va fi sfârșit, / Căci vechea vitejie / În inime italice încă n-a pierit*¹⁶.

¹⁶ Cîntul (canzona) *Italia mia (Ai Signori d'Italia)* al lui Petrarca, versurile 93-96.

POSTFAȚĂ

Meditația lui Niccolò Machiavelli din *Principele* a luat naștere în urma unei analize lucide a situației existente în Italia și din dorința de a găsi o cale de îndreptare a ei. Totuși, semnificația demersului său se extinde dincolo de momentul istoric, reprezentând o adevărată cotitură manifestată de către cultura europeană modernă în modul de a concepe politica și statul.

Funcționar timp de 14 ani în ceea ce poate fi considerat minister de război, dar, totodată, și de interne al Republicii Florența, Machiavelli a cunoscut îndeaproape evenimentele politice care au marcat evoluția vieții italiene. Ce anume s-a întâmplat în această parte a Europei între anul 1498 când Machiavelli și-a început cariera de demnitar, fie ea de mai mică importanță, și anul 1527, când a încetat din viață?

Chiar în anul 1498 moare Carol al VIII-lea, regele Franței, cel care în 1494 invadase Italia și care intrase în Florența cu brutalitatea și aroganța învingătorului datorită lașității lui Piero de' Medici, care îi cedase, fără luptă, toate fortărețele de la trecătorile Apeninilor, precum și orașele-porturi de la Pisa și Livorno. Îi urmează la tron Ludovic al XII-lea, ale cărui fapte vor fi cunoscute curînd nu numai de florentini, ci de toată Italia, mai ales de milanezi și napoletani. În 1499, după o serie de înfrângeri, Maximilian I de Habsburg recunoaște independența Confederației helvetice prin pacea de la Basel. Și tot anul 1499 este cel al invaziei trupelor franceze ale lui Ludovic al XII-lea care, în numele unui drept asupra tronului Milanului ca descendent al Valentinei Visconti, ocupă orașul, îl izgonește, apoi îl capturează și îl închide pe Ludovic Maurul. Între 1499 și 1503 se petrec, în mare, următoarele evenimente: Ludovic al XII-lea coboară spre Neapole și pune capăt guvernării

aragoneze în Italia. Cu ajutorul tatălui său, papa Alexandru al VI-lea, Cesare Borgia, beneficiind și de ajutor francez, ia în stăpânire mai multe state din Marche și Umbria. Împărțirea Italiei meridionale între francezi și spanioli duce la conflicte între cele două tabere. Are loc celebra provocare de la Barletta din noiembrie 1503 dintre cavalerii italieni și francezi care se termină prin victoria primilor. Izbînzile spaniole de la Cerignola (28 aprilie 1503) și de la Garigliani (29 decembrie 1503) inaugurează dominația spaniolă în Italia meridională. Francezii iau în stăpânire ducatul Milanului, iar Veneția își extinde dominația asupra unor localități din Apulia și Romagna. În 1503 moare papa Alexandru al VI-lea Borgia și, după o scurtă trecere pe scaunul papal al lui Pius al III-lea, este ales papa Iuliu al II-lea. În 1506 noul papă pune stăpânire pe Perugia și Bologna, iar în 1508, pentru a bloca puterea Veneției, papa promovează Liga de la Cambrai din care mai fac parte Franța, Austria, Spania, ducii de Ferrara, Mantova și Savoia. Înfrîngerea de la Agnadello marchează sfîrșitul unui ciclu de expansiuni din partea Veneției. Statul pontifical redobîndește Faenza, Rimini, Ravenna și Cervia, iar regele Spaniei poartă din Apulia. Între 1511-1512 Liga Sfîntă, ce se constituie în urma demersurilor papei Iuliu al II-lea și la care aderase Veneția, Spania, Anglia și Austria, îi înfrînge pe francezi care sînt nevoiți să abandoneze Italia. Maximilian Sforza revine la Milano, iar Emilia este reîncorporată Statului Pontifical. În anul 1513 moare papa Iuliu al II-lea. În locul lui e ales Giovanni de' Medici cu numele Leon al X-lea. În anul 1515 moare Ludovic al II-lea, regele Franței și-i urmează Francisc I care pomește cu trupele în Italia, îi înfrînge pe elvețienii lui Maximilian Sforza la Margagno (astăzi Melegnano) și cucerește ținutul Milanului. În 1518 moare Maximilian I de Habsburg și-i urmează la tron Carol al V-lea care moștenește toată monarhia spaniolă, Sicilia, Neapolele și Sardinia și care, în Italia, susține o politică hegemonistă și antifranceză. În 1521 moare papa Leon al X-lea, în locul lui fiind ales Adrian al VI-lea căruia, după un an, îi urmează Giulio de' Medici cu numele Clement al VII-lea. În 1525 Francisc I este învins la Pavia, luat prizonier și dus în Spania unde în 1526 semnează pacea de la Maorie, și renunță la orice pretenții asupra Italiei. Întors în Franța, pune bazele Ligii de la Cognac împotriva Habsburgilor. În 1527 imperialii jefuiesc Roma, iar în 1530 Carol al V-lea sau Carol Quintul este încoronat de papa Clement al VII-lea, la Bologna, împărat și rege al Italiei.

Am făcut această prezentare a principalelor evenimente din Italia acelor timpuri pentru a putea reconstitui, într-o oarecare măsură, cadrul politic în care a trebuit să se miște Machiavelli în calitatea lui de demnitar al Republicii Florenței, fără a mai sublinia și alte întîmplări de mai mică însemnătate în care

au fost îngrenate statele italiene, dar de care Florența trebuia să țină seama. Prin urmare, între 1501-1511 Machiavelli a fost de patru ori în Franța la curtea lui Ludovic al XII-lea, în 1502 a fost trimis de două ori la Urbino și Sinigallia pentru a iscodi mișcările primejdioase ale lui Cesare Borgia, în 1503 a urmărit lucrările conclavului cardinalilor de la Roma finalizate prin alegerea ca papă a lui Iuliu al II-lea, în 1507 s-a aflat în Tirol, pe lângă Maximilian I de Habsburg, acestea fiind doar câteva din misiunile îndeplinite în slujba Florenței, la care am adăuga-o, prin semnificația ei, pe cea întreprinsă la Mugello și Casentino în anul 1504 pentru recrutarea și pregătirea trupelor autohtone, deci nemercenare, în scopul apărării statului, tot mai amenințat de amestecuri străine. Nu este vorba de misiuni pline de solemnitate, dacă avem în vedere și rangul lui în cadrul cărmuirii republicii, ci de călătorii oficiale cu scopul de a observa, de a afla și a informa asupra eventualelor primejdii pentru statul său. Scrisorile trimise sînt rapoarte riguroase, pline de date utile unei politici în care informația a jucat un rol important. Rod al acestor misiuni, pe lângă scrisorile și alte documente expediate guvernului, sînt și unele încercări de așezare a gândurilor și ideilor ce constituie o premisă a viitoarelor opere majore și unde întâlnim ascuțimea și profunzimea observației psihologice, precum și atenția acordată unor probleme esențiale (cauzele inferiorității politice a statelor italiene față de marile puteri de dincolo de Alpi, dezavantajele folosirii trupelor de mercenari), atitudinea realistă și lipsită de prejudecată în descrierea și analiza faptelor istorice. Sînt idei care izvorăsc și se dezvoltă în strînsă legătură cu experiența lui de cetățean și de om politic. Temele energiei civile, politice și militare există și co-există în meditațiile și scrierile pătinașului florentin. Cunoașterea fără prejudecată a realității concrete („realità effettuale”), legile efective ale acțiunii politice, pot fi aduse ori la cunoștința unui principe, ori a unui senat republican care să se priceapă și care să dorească să se folosească de forța și de puterea pe care soarta le-a hărăzit-o, ajutîndu-se de propriile calități („virtù”) și de cele ale consilierilor, pentru salvarea patriei florentine prin reintroducerea ordinii și disciplinei, încrederii în oameni și credinței în Dumnezeu („religione”) și, în același timp, care să știe să profite de ajutorul oamenilor pe cît de capabili, pe atît de eficienți („sufficienti”) care, total dezinteresați, își spun în slujba statului, fie republică, fie principat, toate forțele lor. Fără energia politică și militară individuală sau colectivă care să ție și care să poată să preschimbe în faptă intuiția politică, Florența și celelalte state nu pot ieși la liman din dezordinea și haosul provocat de sfîrșitul perioadei de pace și echilibru pe care o începuse Lorenzo Magnificul, destrămată, în

aparență cu creta de Carol al VIII-lea și de brutalitatea francezilor săi, imitați, nu peste multă vreme, de germani, elvețieni și spanioli, mai mult sau mai puțin mercenari. „Libertatea Italiei” a fost un mit destul de răspândit în rândul umanistilor florentini și preluat și de cei venețieni, fiind un principiu fundamental al umanismului civic, pus pe seama înfloririi artistice și a superiorității orașelor din peninsula față de cele europene, a păcii și bunăstării. Nu trebuie să uităm că Milanul, Florența și Veneția au cunoscut o puternică dezvoltare economică, dar și culturală, că mecenatul lui Cosimo de' Medici și al altora a făcut ca la Florența să fie prezenți literați și artiști, ca orașul să se înfrumusețeze cu minunate opere de artă. În anii guvernării oligarhiei negustorilor și în prima parte a stăpînirii Medicilor contactele tot mai frecvente cu mărturiile antichității greco-romane stîrnesc un suflu nou, iar orașul devine centrul umanismului. Omul este cel care trebuie cunoscut, așa cum s-a manifestat de-a lungul istoriei. Cultura, literară, științele și artele, tot ansamblul activităților umane ating o fuziune completă de spirit, într-un echilibru irepetabil care adună laolaltă, într-un mic ideal platonice de frumusețe și de adevăruri eterne, artiști, meșteșugari și oameni de știință. În zori acestor timpuri s-a manifestat Filippo Brunelleschi care, între 1420 și 1446 dă viață unui complex de opere de artă care reprezintă unul din principalele monumente de istorie arhitectonică și urbanistică a Florenței. Să amintim cupola de la Santa Maria del Fiore, începută în 1420 și care este definită de Leon Battista Alberti ca „o structură așa de mare, ridicată spre cer și atât de întinsă, încât cu umbra ei poate să acopere toate popoarele din Toscana”.

Curtea lui Lorenzo de' Medici cunoaște spiritele înalte ale lui Leonardo da Vinci, Pico della Mirandola, Leon Battista Alberti, arhitect, muzician, pictor și scriitor eminent, Michelangelo, poetul Angelo Poliziano și alții, toți reuniți în Academia de la Florența.

Acestei perioade i-au urmat prăbușirea neașteptată, distrugerea, masacrele, dezordinea, lupta dusă fără respectarea celor mai elementare norme și reguli ale artei războiului, într-un mod bestial, cu orașe supuse jafului trupelor de mercenari. Mitul „libertății Italiei” nu e creat de Machiavelli. Pentru o interpretare generală, lui îi sînt suficiente „fortuna”, adică întîmplarea, hazardul, destinul, ocazia favorabilă, prilejul prielnic și soarta schimbătoare a celor omenești. Reflecția asupra cauzelor care au dus la prăbușirea („rovina”) Florenței, a Italiei, dar și asupra motivelor care îi împiedică pe principi să se opună, să treacă la fapte în scopul regăsirii și reinstaurării acelei păci și prosperități mitice, este tot de natură politică, dar

curînd ea se amplifică într-o meditație profundă, articulată pe o serie de teme bine racordate între ele. Nu e vorba doar de neînțelegerile interne, de hărțuiri și încercările obișnuite, ci de cu totul altceva: „Așadar acei principii ai noștri care domneau de multă vreme în statele lor și pe care, după aceea, le-au pierdut, să nu arunce vina pe soartă, ci numai pe propria lor lașitate, deoarece nu le-a trecut prin minte că în vreme de pace soarta li s-ar putea schimba (ceea ce e o greșală comună tuturor oamenilor care nu țin seama de liniștea de dinaintea furtunii), iar cînd au venit vremuri potrivnice, și-au zis că e mai bine să fugă, decît să se apere, în nădejdea că nemaîndurînd îndrăzneala învingătorilor, popoarele o să-i cheme înapoi. În lipsa altora, o asemenea hotărîre nu e rea, dar e foarte rău ca din această pricină să lași deoparte alte mijloace de scăpare. Pentru că nu e bine să te lași să cazi, în nădejdea că s-o nimeri cineva care să te adune de pe jos. Și chiar dacă un astfel de lucru se petrece sau nu, el nu e spre liniștea ta, întrucît e un fel laș de a te apăra și nu ține de tine. Numai mijloacele de apărare care țin de tine însuși și de darurile cu care ai fost înzestrat sînt bune, sigure și de lungă durată”¹.

Lașitate-capacitate, capacitate-șansă, noroc și alte posibile conexiuni care vin în sprijinul afirmației că prăbușirea Italiei s-a datorat absenței, în cazul principilor și republicanilor, a acelor calități, a forței și însuflețirii, a inteligenței politice și a cunoașterii legilor reale ale politicii, a previziunii și chibzuinței. Și ar mai fi o altă cauză. Inexistența în rîndul populației, începînd cu funcționarii cancelariilor și terminînd cu țărani, a gestului serios și necesar de solidaritate, bazat pe credința în Dumnezeu („religione”), pe credința unică, esența, substanța adevăratei energii politice și militare a celui capabil să înșface norocul care i se ivește și să acționeze în slujba patriei. Sarcasmul lui Machiavelli la adresa clericilor este expresia unei amărăciuni florentine și chiar italiene, amintindu-ne astfel, de Erasmi și de Thomas Morus, pentru a numi doi mari umaniști, contemporani cu el. Nu poate fi redusă la astfel de sentimente anticlericale afirmația că preoții și monahii au trădat nu numai menirea lor de propovăduire a evangheliilor și de a le aplica învățăturile ca drept creștini ce sînt (tema pe care Machiavelli o lasă altora s-o dezvolte), dar, urmare a acestui fapt, și menirea lor de a face popoarele mai bune (nu numai supuse și harnice, ci și unite între ele, ascultătoare, înzestrate cu spiritul devoțiunii și sacrificiului). Părăsirea menirii bisericii a avut loc peste tot în Italia, dar mai cu seamă la Roma și Florența, și s-a datorat gustului pentru lux și bogăție care a redus Italia la o „provincie” fără onoare, fără energie, fără

¹ Vezi cap. XXIV.

acea credință în Dumnezeu care învinge în toate bătăliile și războaiele și care îmblinzește destinul, fără acel dezinteres față de câștigul personal și care te preschimbă într-un bun oștean aflat în slujba patriei, indiferent cărei păături sociale ți aparții, de sus sau de jos. Este un mod de a gândi profund care conferă o față și un conținut aspru, original anticlericalismului lui Machiavelli. La o analiză mai atentă, observăm că acest sentiment izvorăște tocmai dintr-un interes permanent față de religie, element indispensabil oamenilor, la fel cum e indispensabilă și politica.

Operă care i-a adus faimă lui Machiavelli, care i-a scos în evidență strălucirea spiritului, *Principele* este dominat de un ton de detașare rece, de obiectivitate formală și indiferență în observarea fenomenelor ce pare că aparține unui cercetător care experimentează și care e însoțită de un spirit pătrunzător și de o coerență logică, ieșită din comun. Desigur, virtutea reală, adevărată, concretă, energia și capacitatea „științifică” a lui Machiavelli nu constă doar într-o tendință ipotetică de formulare a unui limbaj specific tratatelor filosofice, juridice ori de medicină, matematică și fizică, sau de o rigurozitate lingvistică cu valențe deosebite, ci în libertatea genială a judecății politice și istorice, în energia critică, posibil de explicat atât în sens de critică pozitivă datorită unor admirații față de situații și persoane, cât și de critică negativă, exprimată printr-o evaluare totală, fără rezerve, a realității concrete, efective. Această genialitate se regăsește în acele izbucniri pline de patos despre care s-ar putea afirma că sînt, potrivit limbajului specific contemporan, de tip intuitiv.

În cîteva cuvinte, ce susține funcționarul cancelariei florentine în cele cîteva zeci de pagini ale *Principelui*? În esență, este adeptul ideii că problemele politice trebuie abordate prin analiza realității așa cum există, cum se prezintă ea, fără presupuneri sau exagerări. Comportamentul uman, așa cum s-a manifestat el în mod concret de-a lungul istoriei, reprezintă singura bază a oricărei gândiri teoretice despre politică. Prin urmare, politica exclude valori absolute sau universale (morală, binele), precum și principii cu caracter religios. Problema care se pune în fața principelui sau, în general, a statului, este aceea de a exercita puterea într-o manieră cît mai fermă și pe o durată cît mai îndelungată. Calitățile de om politic nu se măsoară după felul în care acesta ascultă de legile divine sau morale, ci după faptele sale, după rezultatul acestora. Pentru Machiavelli, politica este arta atingerii scopului cu mai multă ușurință, prin folosirea forțelor existente pe cîmpul de bătaie sortit de istorie.

NICOLAE LUCA

CUPRINS

<i>Prefață. Niccolò Machiavelli — teoretician și filosof al politicii</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXV
 Niccolò Machiavelli către Lorenzo de' Medici	1
Cap. I. De câte feluri sînt principatele, și cum se dobîndesc	4
Cap. II. Despre principatele ereditare	5
Cap. III. Despre principatele mixte	7
Cap. IV. De ce regatul lui Darius, care a fost ocupat de Alexandru, nu s-a răzvrătit după moartea acestuia împotriva urmașilor lui	19
Cap. V. În ce fel trebuie guvernate orașele sau principatele care — înainte de a fi ocupate — se conduceau după legile lor	23
Cap. VI. Despre principatele noi, care se cuceresc cu armele proprii și datorită propriilor calități	26
Cap. VII. Despre principatele noi care se obțin datorită armelor și norocului altora	31
Cap. VIII. Despre cei care au dobîndit principatul prin fapte nelegiuite	42
Cap. IX. Despre principatul civil	48
Cap. X. Cum trebuie evaluate forțele tuturor principatelor	53
Cap. XI. Despre principatele ecleziastice	56

Cap. XII. De cîte feluri sînt armatele şi despre soldaţii mercenari	61
Cap. XIII. Despre soldaţii de sprijin, amestecaţi şi proprii	69
Cap. XIV. Ce trebuie să faci un principe în privinţa pregătirii războiului	75
Cap. XV. Despre acele lucruri pentru care oamenii şi, îndeosebi, principii sînt lăudaţi sau grav discreditaţi	79
Cap. XVI. Despre dărnicie şi cumpătare în cheltuieli	82
Cap. XVII. Despre neîndurare şi milă şi dacă e mai bine să fii iubit decît temut sau, mai degrabă, temut decît iubit	85
Cap. XVIII. Cum trebuie să-şi ţină cuvîntul principii	89
Cap. XIX. Cum putem ocoli dispreţul şi ura	93
Cap. XX. Dacă fortăreţele şi multe alte lucruri pe care principii le fac în fiecare zi sînt sau nu folositoare	106
Cap. XXI. Cum trebuie să se poarte un principe pentru a se bucura de preşuirea tuturor	112
Cap. XXII. Despre secretarii pe care principii îi au pe lîngă ei	117
Cap. XXIII. Cum trebuie să scîpăm de linguşitori	119
Cap. XXIV. Din ce cauză şi-au pierdut principii italici statele	122
Cap. XXV. Cît de mult poate înfrîna soarta lucrurile omeneşti şi în ce fel îi poţi ţine piept	125
Cap. XXVI. Îndemn pentru a scoate şi a elibera Italia din mîinile barbarilor	129
<i>Postfaţă</i>	135

Redactor: ECATERINA TARĂLUNGĂ

Tehnoredactare computerizată: SANDA STROESCU

Bun de tipar: 20. 10. 1994; Coli tipar: 5,5

Tiparul executat sub comanda nr. 425/1994 de către
Centrul de Multiplicare al Institutului de Teorie Socială.
București. Bd. Armata Poporului nr. 1-3, etaj VII.

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

